



Het Kromme-Rijngebied 2002 : tijdschrift van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek"

<https://hdl.handle.net/1874/9987>

Een familie Van Beverweerd alias Van Werckhoven alias Van Malsen(?). Een zoektocht in de archieven naar smeden en een rentmeester

Casper A. van Burik*

Inleiding

In het begin van de zeventiende eeuw duikt in de stad Utrecht en daarbuiten een aantal personen op met de naam Van Beverweerd. Gijsbert Dircksz van Beverweerd was smid in Wijk bij Duurstede. Waarschijnlijk in Culemborg



"De smit" door Jan Luiken (uit: *Het menselyk Bedrijf*, Haarlem, 1987, nr. 28)

woonde Elias Dircksz van Beverweerd en Jan Dircksz van Beverweerd was smid in Utrecht in 't Wijstraat. De laatste had zelfs een bijna naamgenoot die hetzelfde beroep in dezelfde buurt uitoefende. Deze Van Beverweerds wecten reeds jaren geleden mijn genealogische belangstelling: zijn zij in enig familieverband te plaatsen?

In dit artikel zal ik proberen deze vraag te beantwoorden. Daarnaast zullen de Van Bever-

weerds als "kapstok" fungeren om de genealogische praktijk aan "op te hangen". Toegespit op de zeventiende-eeuwse situatie in het Kromme-Rijngebied en de stad Utrecht geef ik "een kijkje in de keuken" van de genealoog. Na enige basisinformatie over naamgeving bespreek ik een aantal archiefbronnen en schetsmatig hun sociale- en economische achtergrond. De praktijk van alledag en enkele tips komen aan de orde in de paragraaf "Het onderzoek", waarna een en ander toegepast wordt bij de beschrijving van de genealogische problemen die het onderzoek naar de Van Beverweerds met zich meebracht. Aan het eind van het artikel volgen enkele overwegingen bij het publiceren van onderzoeksresultaten gevolgd door een genealogie Van Beverweerd. Dat wil zeggen een opstelling van de familie conform de regels voor genealogische publicaties. Dit alles met het doel de lezer enigszins wegwijs te maken in de mogelijkheden voor eigen genealogisch onderzoek in het Kromme-Rijngebied.

Naamgenoten

Dat Gijsbert-, Elias- en Jan van Beverweerd aan elkaar verwant waren stond bij voorbaat beslist nog niet vast. Op het eerste gezicht leken zij weinig met elkaar van doen te hebben behalve dat zij allen een vader hadden die Dirck heette en kennelijk uit Beverweerd afkomstig waren. Dat was althans in de zeventiende eeuw een veelvoorkomend verschijnsel. Wanneer iemand zich ergens vestigde kreeg hij veelal de naam van de herkomstplaats als achternaam, of beter gezegd: iemand werd met die naam door anderen zo aangeduid. In het Utrechtse gingen tot in de zeventiende eeuw veel mensen zonder achternaam door het leven. Naast de voornaam gebruikte men een patroniem, de voornaam van de vader met daar-

aan toegevoegd "zoon" of "dochter". Tussen de voornaam van de vader en het woord "zoon" of "dochter" werd de "s" van de tweede naamval geplaatst zodat bijvoorbeeld de namen Claes Gerritszoon en Maria Adriaensdochter ontstonden die weer afgekort werden tot Claes Gerritsz(n) en Maria Adriaensd(r) of eenvoudig Maria Adriaens.

Aanvankelijk gebruikte "het gewone volk" alleen de voornaam, soms aangevuld met het beroep (Claes die wollewever) of een ander persoonlijk kenmerk. In de middeleeuwen ontwikkelt zich het patroniem. In de zestiende eeuw tot aan circa 1650 waren in Utrecht ter nadere identificatie ook dubbele patroniemen in gebruik zoals Claes Gerrit Claesz. Claes Gerritsz was een zoon van Gerrit Claesz. Een achternaam werd pas noodzakelijk nadat er zoveel Jan Pieterszonen en Claas Hendrickszonen etc. in een gemeenschap woonden dat deze niet langer enkel door een patroniem van elkaar waren te onderscheiden. Uiteraard was dat in een grote gemeenschap eerder het geval dan op het platteland. Zo komen in Utrechtse archiefstukken veelvuldig vergelijkbaar samengestelde namen als Claes Gerritsz van Bommel voor (ook wel aangeduid als Claes Gerrit van Bommelsz(n)). In de loop van de achttiende eeuw ontstond tenslotte de naam zoals wij die nu kennen: Claas van Bommel.¹

Naast herkomstnamen kwamen in de zeventiende eeuw ook achternamen voor die ontleend waren aan het beroep (de Boer, Smid) of aan een bijzonder kenmerk (de Schele, de Bruin). In veel gevallen versteende ook het patroniem en werd het patroniem zo (in een verbasterde vorm) een vaste achternaam (Janssen, Pieters).

Gedurende de zeventiende eeuw, zeker in de eerste helft, lag de naam ook niet vast. De achternaam kon bijvoorbeeld wijzigen van een "herkomstnaam" in een "beroepnaam". Of dezelfde persoon werd zowel met als zonder achternaam, dus slechts met patroniem, aangeduid. In het vervolg van dit artikel komt nog ter sprake dat de Van Beverweerdts ook wel Van Werckhoven werden genoemd, naar een groter herkomstgebied. Beverweerd behoort immers tot Werkhoven.

Bij families met een naam vergelijkbaar met

Van Beverweerdts zou ook nog een andere ver-gissing kunnen worden gemaakt. Vele jaren voordat Gijsbert-, Elias- en Jan Dircksz van Beverweerdts ten tonele verschenen en ook nadien komen reeds personen voor met de naam Van Beverweerdts. Het betreft leden van een sinds de middeleeuwen riddermatige familie of families die op de één of andere wijze een band hadden met het Huis Beverweerd in Werkhoven². De Van Beverweerdts staan hierin niet alleen. Zo zijn wel meer voorbeelden te noemen waarbij burgerlijke en adellijke naamgenoten geen familie van elkaar bleken te zijn³.

Het zal inmiddels duidelijk zijn dat door de losse gewoonte van naamgeving mensen met dezelfde achternaam absoluut niet aan elkaar verwant behoeven te zijn. Bijna het tegenovergestelde van deze bewering is echter ook van toepassing: mensen met (een klein) verschil in naam kunnen wel degelijk familie van elkaar zijn. Zo'n verschil kon uiteraard in de loop der jaren makkelijk ontstaan. Bijvoorbeeld door het gebrek aan uniformiteit in spelling, door een verschil in interpretatie van de herkomst of doordat degene die de naam noteerde eenvoudig letterlijk opschreef wat hij hoorde. Zo zou, om maar eens een paar voorbeelden te noemen, van families die nu door het leven gaan met namen als Van Rensoever en Van Rijnsoever, De Kruif en Cruïjf of Van Schayck en Van Schaik op enig moment in het verleden best wel eens verwantschap kunnen worden aange-toond.

Ter afsluiting van deze paragraaf over naamgenoten volgen enkele opmerkingen over vernoeming. Het verschijnsel om kinderen naar familieleden, in eerste instantie de grootouders, te vernoemen was tot in de twintigste eeuw bijna algemeen gebruik. Per landstreek hanteerde men verschillende "regels". Soms kwam een grootouder pas na overlijden in aanmerking of was de familie van moederskant eerder aan de beurt dan die van vaderskant. Hoe dit ook zij, zijn de "regels" eenmaal bekend dan kan de genealoog deze gewoonte voor zijn bewijsvoering gebruiken. In het Utrechtse kwam tot in de zeventiende eeuw vernoeming met naam en achternaam voor. Een kind kreeg zo exact dezelfde naam en toenamen als degene naar wie het vernoemd was. Dat dit tot verwarring kan

leiden zal duidelijk zijn. Patroniem en achternaam van het kind komen dan niet meer overeen met de voornaam en achternaam van de vader. Soms leidde het strikt hanteren van de vernoemingsregels ertoe dat in één gezin twee of meer kinderen met dezelfde voornaam door het leven gingen. In zulke gevallen gebruikte men de toevoegingen "de oude", "de oudere" of "de oudste" respectievelijk "de jonge", "de jongere" of "de jongste" om de kinderen van elkaar te onderscheiden⁴. De broers Jan Dircksz de oudste en Jan Dircksz de jongste zullen in het vervolg van dit artikel nog uitvoerig ter sprake komen.

Archiefbronnen

Wat zoeken genealogen in archieven? Het antwoord op die vraag zou kunnen luiden: genealogen zijn op zoek naar bewijzen dat personen aan elkaar verwant zijn en streven naar zoveel mogelijk gegevens zodat personen tot leven komen. Welke bronnen zijn interessant en waar zijn die bronnen te vinden zijn de vragen die vervolgens opkomen. Beperken we ons tot het archief dan is de vraag over de vindplaats het makkelijkst te beantwoorden. Behoudens enkele particuliere archieven zijn archiefbronnen (in bewaring) overgedragen aan archiefbewaarplaatsen. Krachtens de Archiefwet (1995) zijn zij daar (met enkele beperkingen) voor het publiek raadpleegbaar. Voor het onderzoeksgebied waar het in dit artikel om draait zijn met name Het Utrechts Archief (HUA) in Utrecht en het Streekarchivariaat Kromme-Rijngebied - Utrechtse Heuvelrug (SAKRUH) in Wijk bij Duurstede van belang.

De vraag welke bronnen interessant zijn, is veel minder eenvoudig te beantwoorden. Deze vraag houdt iedere archiefbezoeker als het ware zijn levenlang bezig. Brieven of dagboeken, zogeheten egodocumenten, zijn van handwerklieden zoals de Van Beverwerdts maar zelden overgeleverd. De onderzoeker is aangewezen op documenten die betrekking hebben op de zakelijke kant van het leven. Daarin verschilde het leven destijds niet met de huidige tijd. Ook nu worden belangrijke (financiële) gebeurtenissen immers vastgelegd in allerlei akten.

Veel genealogen zijn geneigd zich te beperken tot de kerkelijke doop-, trouw- en begraafboe-

ken. In deze dtb-registers zijn weliswaar de elementaire gegevens over voorouders te vinden, voor zover de registers zijn aangelegd en bewaard gebleven. Maar om voorouders "te laten leven" staat ons nog menig andere bron ter beschikking. Hieronder laten we een aantal archiefbronnen de revue passeren.

Rechterlijke archieven

Tot 1795 (de Franse bezetting) was de rechterlijke organisatie op geheel andere wijze geregeld dan tegenwoordig. De plaatselijke overheid, gevormd door schout en schepenen, had naast haar bestuurstaken, vergelijkbaar met de huidige overheid, ook een rechtsprekende taak en de bevoegdheid om rechtshandelingen van burgers te registreren. De zorg voor verweesde kinderen was een taak die de overheid eveneens vanouds uitvoerde. Voor de stad Utrecht leverde dat het uitgebreide archief van de momboirkamer⁵ op. Voogdijsstellingen en papieren van boedels waarbij minderjarige (half)wezen betrokken waren, zijn in dit archief te vinden.

De rechtsprekende taak van de plaatselijke overheid omvatte zowel (kleine) criminele zaken, waarbij de schout als aanklager optrad, als civiele zaken, geschillen tussen burgers onderling. De bevoegdheid om rechtshandelingen te registreren leidde tot de vrijwillige rechtspraak. Niet alleen de overdracht van onroerend goed en schuldbekentenissen met de registratie van de bijbehorende plechten (= hypotheek), maar ook testamenten en procuraties (volmachten) behoren tot de vrijwillige rechtspraak. Procuraties vormen altijd een interessante bron omdat niet zelden een hele familie komt opdraven om een medefamilieid of een derde te machtigen namens hen rechtshandelingen te verrichten.

Helaas zijn de archieven van de dorpsgerichten in het Kromme-Rijngebied (SAKRUH) bij lange na niet volledig bewaard gebleven. Dit in tegenstelling tot het stadsarchief van Utrecht (HUA) en het stadsrecht van Wijk bij Duurstede (SAKRUH) waarin de voormalige taken van de overheid uitgebreid zijn terug te vinden.

Kwamen partijen niet tot overeenstemming voor het plaatselijke gerecht dan bestond de mogelijkheid om voor het Provinciale Hof in

Utrecht (HUA) in appèl te gaan. Ook sprak het Hof in Utrecht recht in zware criminele zaken en registreerde het rechtshandelingen van burgers. Het omvangrijke archief van het Hof van Utrecht is zodoende een rijke bron die zeker bij het onderzoek betrokken moet worden.

Grondbezit en grondgebruik

De samenleving was in de zeventiende eeuw sterk agrarisch georiënteerd. Niet alleen op het platteland speelde de landbouw een belangrijke rol maar ook de stad was voor een belangrijk deel afhankelijk van de agrarische sector. Uiteraard voor de voedselvoorziening, maar ook handel en nijverheid waren grotendeels gebaseerd op landbouwproductie en bovendien hadden stedelingen vaak land in bezit. Handwerkslieden in de stad bewerkten ook land naast hun dagelijkse werkzaamheden. Grond was zodoende een belangrijke economische factor en waar grond is daar is registratie. Landbezit en landgebruik werden geregistreerd voor belastinginning, voor verpachting en voor bewijs van eigendom.

In Utrecht waren tot het einde van de achttiende eeuw de Provinciale Staten als opvolger van de bisschop en de vijf kapittels de grootgrondbezitters⁶. Zij gaven hun enorme landbezit in het Kromme-Rijngebied in (erf)pacht of in leen uit aan de plaatselijke bevolking⁷. Bij belening is in veel gevallen sprake van jarenlang opeenvolgend gebruik door dezelfde familie. Uiteraard is die gewoonte nu een belangrijke bron om verwantschap aan te kunnen tonen⁸. De archieven van de kapittels bevatten verder onder meer de rekeningen waarin jaarlijks de opbrengst van het land met de gebruikers werd geregistreerd. De archiefstukken van de Staten van na 1580 die betrekking hebben financiële zaken zijn ondergebracht in het archieffonds "Financiële Instellingen" (HUA). Hierin zijn naast de rekeningen, pachtcontracten e.d. ook de kohiers voor belastinginning van de Staten te vinden.

Water- en heemraadschappen hadden de zorg voor dijken en de stand van het water. Dit waren de eerste organisaties waarin burgers zich verenigden en door hun gezag verplichtingen konden opleggen. Zij ontstonden reeds in de middeleeuwen en zijn tot op de dag van vandaag actief. Voor het beheer van de dijken wer-

den in de zeventiende eeuw de dijklasten omgeslagen naar gelang de omvang van het grondbezit. Dit leverde een registratie op van vele percelen land waarvan vaak de opeenvolgende eigenaren en gebruikers, waaronder menig stedeling, door de jaren heen zijn te volgen. Ten behoeve van de dijkbewaking in tijden van nood werden de ingelanden (bewoners) op monsterrollen genoteerd. Enkele momentopnamen van de complete mannelijke bevolking van 18 jaar en ouder van enkele gerechten zijn zo bewaard gebleven⁹. Het spreekt voor zich dat de uitvoerige registratie van de waterschappen nu een rijke bron is voor onderzoekers¹⁰.

Notarissen

Wegens het ontbreken van een sociaal vangnet van overheidswege was de familie in het verleden van groot belang voor economische zekerheid. Niet slechts de naaste familie, maar ook de maagschap zoals historici wel zeggen, een cluster van families die onderling aan elkaar verwant waren en elkaar de bal toespeelden. Bij belangrijke financiële transacties waar partijen voor advies werden bijgestaan sprak men al gauw over "mijne neve" als volgens huidig begrip slechts een zeer ver familielid werd bedoeld. Wanneer de ouders waren overleden verleende de familie, "de vrunden en maegen", toestemming voor een huwelijk want aan het sluiten van een huwelijk lagen in de zeventiende eeuw vooral economische overwegingen ten grondslag. Wee degene die tegen de wil van de familie in het huwelijk trad. Hem of haar wachten zware financiële sancties. De vele akten van huwelijkse voorwaarden die in de notariële archieven zijn te vinden, waren een uitvloeisel van die economische overwegingen. Omdat familieleden met de aanstaande echtelieden bij de notaris mede verschenen komen die akten nu weer van pas voor genealogisch onderzoek.

Natuurrampen, epidemieën en ernstige ziektes lagen in het verleden voortdurend op de loer. De geneeskunde stond nog in de kinderschoenen of misschien wel beter gezegd "lag nog in de luiers". Geen wonder dat de grote pestepidemie in 1636 een groot gedeelte van de bevolking wegvaagde. Die onzekerheid over leven en dood dreef mensen als het ware naar de

sij ^{voor} testament voor sijn te
 vercoopen ende bij doot ende
 te niet te doen alle boegadulle
 maekingd voor sijn omijffints
 gaddes gedreij, ende op als mi op
 middele te disponerej soe ver-
 clevede sij testament nijt einge-
 van sijn wijde bij di ed: Gode van
 nity: te sijn tot gade omijff
 ende nijnijffede sijn gade
 obers gade wat te sijn gader
 te nijnijff ende hieff sijn
 de kindere van sijn sijn
 van Malsen de kindere van sijn sijn
 van Malsen de kindere van
 Malsen sijn van sijn sijn
 de kindere van sijn sijn van
 Malsen, ende sijn sijn de
 kindere van sijn sijn van
 Malsen in capite oft de sijn
 goot voor goot, sijn ver-
 clevede sij testament dat
 sijn portie in sijn van on-
 mindig sijn commissie ende
 sijn sijn sijn sijn sijn totten
 tijt on wijde dat de sijn sijn
 mindig sijn sijn sijn sijn
 sijn sijn van niet meer sijn
 sijn sijn dan de sijn sijn
 in comite oft sijn sijn de
 sijn sijn sijn sijn in
 sijn van sijn onmindig
 van kindere van sijn sijn
 bij sijn sijn sijn sijn
 sijn sijn ende sijn sijn

De tweede bladzijde uit het testament van Gerrichgen Gerrits van Malsen uit 1682 met de naam van haar zuster als Maechjen Dircks van Beverweert (HUA, Not.Arch., U 101a001, 29-1-1682)

notaris om een testament te laten opmaken en de voogdij over hun kinderen te regelen. Bovendien speelden soms religieuze en sociale motieven een rol om na het overlijden "goede

werken" uit de nalatenschap te bekostigen. De praktijk van het leven van alledag is een belangrijke reden waarom het notariële archief van de stad Utrecht (HUA) nu zo'n rijke bron

voor onderzoek is. Vanuit het platteland verliepen de vaarroutes voor het vervoer van goederen via Utrecht en boeren kwamen naar de stad om hun producten op de markt aan de man te brengen. Wat lag dan meer voor de hand dan onderweg of na afloop een bezoek aan de notaris te brengen. Zo konden in één moeite door familieaangelegenheden, koopovereenkomsten en huur- en pachtzaken geregeld worden. Vaak werd dan dezelfde notaris bezocht omdat deze ook een openbare functie (schout, secretaris) in de woonplaats van de betrokkene bekleedde. Zo'n familienotaris vergemakkelijkt nu weer het onderzoek. Overigens waren in de zeventiende eeuw ook buiten de stad Utrecht en in het bijzonder in Wijk bij Duurstede notarissen gevestigd. Hun protocollen bevinden zich op het Streekarchivariaat te Wijk bij Duurstede. Tot voor circa 10 jaar terug was het zoeken in het Utrechts notarieel archief vooral een kwestie van volhouden. Stuk voor stuk moesten de boekdelen (protocollen) van notarissen doorgebladerd worden. Sinds enkele jaren worden de protocollen gedigitaliseerd en door een zoekfunctie op de computer (en recent via internet: www.hetutrechtsarchief.nl) toegankelijk gemaakt. Op die manier kan een notariële akte eenvoudig door intypen van bijvoorbeeld een achternaam, woonplaats of beroep worden opgeroepen en afgedrukt.

Utrecht als regionaal centrum

Voor de opzet van dit artikel voert het te ver om alle bronnen in het archief te behandelen. Als dat al mogelijk zou zijn gezien de "levenslange" zoektocht van de genealoog naar interessant archiefmateriaal. Speciale vermelding verdienen wel de genealogische collecties die Het Utrechts Archief in de loop der jaren heeft verworven. Met name de collectie Buchel-Booth is van belang. Deze collectie bevat zestiende- en zeventiende-eeuwse aantekeningen over Utrechtse families van de vermaarde genealogen Arnoldus Buchelius en de gebroeders Cornelis en Abraham Booth. Voor Wijkse families is Abraham Booth interessant omdat hij in de eerste helft van de zeventiende eeuw als secretaris van Wijk bij Duurstede fungeerde. Het zal inmiddels duidelijk zijn dat genealogisch onderzoek niet beperkt moet blijven tot de woonplaats van de betrokkene maar ook de

omgeving en met name een grote stad daarbij te betrekken. In de zeventiende eeuw kwam een grote trek van het platteland naar de stad tot stand waardoor veel (familie)contacten over en weer ontstonden¹¹. Utrecht had bovendien als bestuurlijk middelpunt met het Provinciale Hof, de kapittels, markten en het knooppunt van wegen en vaarroutes een belangrijke economische centrumfunctie voor de regio. De archieven van de kapittels en van het Hof en ook de notariële archieven zijn al voorbeelden die een verbreding van het onderzoek rechtvaardigen. En wat te zeggen van de honderden bewoners uit de regio die in de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw in Utrecht eerst door het gerecht en sinds 1638 door huwelijkscommissarissen¹² hun huwelijken lieten sluiten! Niet alleen wanneer het echtpaar zich in Utrecht wilde vestigen of als bruid of bruidegom daar woonde. De betrekkelijke anonimiteit in een grote stad had kennelijk zijn voordelen. En over huwelijken gesproken, nog een leidraad: geld trouwde met geld. Met andere woorden geld- en goederenbezit en maatschappelijke positie van de familie waren doorslaggevend bij de partnerkeuze. De opkomst van de nieuwe, Nederduits Gereformeerde kerk¹³ in de zeventiende eeuw beïnvloedde de motieven voor de huwelijkskeuze nauwelijks. Dit had tot gevolg dat in Utrecht tot in de achttiende eeuw in alle lagen van de bevolking huwelijken tussen personen van verschillende gezindten voorkomen.

Het onderzoek

Vroeg of laat stuit de onderzoeker op archieven die wegens de slechte toestand van het materiaal niet raadpleegbaar zijn of blijkt dat stukken in de loop der jaren zijn verdwenen. (Onder archiefbezoekers doen verhalen de ronde dat in het verleden de Lek met stapels folianten zou zijn "gedempt" en over ambtenaren die met de gedachte "dat is allemaal oud papier, dat kan wel weg" ruimte voor hun eigen bescheiden gecreëerd hebben.) In het geval dat archiefstukken ontbreken is het zaak de moed niet op te geven: de sport is nu juist om "te roeien met de riemen die er zijn". Enig doorzoeken kan uitkomst brengen. In het archief van het Hof van Utrecht ontbreken bijvoorbeeld een aantal jaren uit de serie civiele sen-

tenties (vonnissen). Om toch procespartijen te kunnen achterhalen boden de series "de rol" en de dossiers met civiele processtukken goede alternatieve mogelijkheden. Met soms de plezierige bijkomstigheid dat getuigen met naam, woonplaats en leeftijd worden genoemd.

Interessante bronnen achterhalen is ook een kwestie van ogen en oren open houden: waar zijn mede-archiefbezoekers mee bezig. Door contacten met anderen ontstaan altijd weer nieuwe ideeën voor het eigen onderzoek. Mede-genealogen zijn sowieso onmisbaar om het beeld van voorouders (enigszins) compleet te krijgen. Al was het maar omdat de bronnen te talrijk zijn en het leven te kort is om al het archiefmateriaal zelf te kunnen doorzoeken. Gelukkig is de genealogie nog een vakgebied waarin menig vrijwilliger zich belangenloos inzet om bronnen toegankelijk te maken en waar onderzoeksresultaten meestal ruimhartig gedeeld worden.

In dit verband mag niet onvermeld blijven dat met de komst van de computer veel bronnen niet alleen op papier maar ook digitaal beschikbaar zijn gekomen. Regelmatig verschijnen CD-ROMs met jaargangen van genealogische tijdschriften en andere publicaties op historisch gebied. En uiteraard heeft het internet een ware revolutie in gang gezet. Menig genealoog heeft zijn "stamboom" op een eigen site geplaatst en zoekfuncties en "portals" verwijzen naar genealogische en aanverwante sites waar gegevens gedownload of vragen gesteld kunnen worden. Een waarschuwing is wat dat betreft hier op zijn plaats: controleer altijd de gegevens die u van anderen overneemt. Een vergissing is zo gemaakt. In 2002 openen de gezamenlijke Utrechtse archiefdiensten een internetsite waar verwijzingen naar alle archiefbronnen in de provincie Utrecht zijn op te vragen (www.utrechtsarchieffnet.nl).

De ontsluiting van bronnen door vrijwilligers en mede-genealogen en de gegevens op CD-ROM en via internet verkregen, hebben het voordeel dat het onderzoek niet wordt belemmerd door het afwijkende handschrift en taalgebruik in de zeventiende eeuw. Willen we echter meer details van voorouders boven wa-

ter krijgen dan is (nog steeds) kennis van het oude schrift onontbeerlijk. Een cursus paleografie doet dan wonderen en zeker geldt voor het lezen van het oude schrift: al doende leert men. Akten die aanvankelijk onleesbaar waren blijken dan toegang te geven tot de zeventiende-eeuwse leefwereld van onze voorouders.

De verantwoording van bronnen waaruit tijdens het onderzoek is geput, de bronvermelding, is aan bepaalde regels gebonden. Nemen we het archief van de Utrechtse momboirkamer als voorbeeld dan dient als eerste de naam van de archiefbewaarplaats vermeld te worden, in dit geval Het Utrechts Archief. Na de archiefbewaarplaats volgt het archieffonds. Dit is het geheel van bij elkaar horende archiefstukken. In Utrecht behoort het archief van de momboirkamer tot het Stadsrecht 2e afdeling. De bronvermelding eindigt met het inventarisnummer waarmee het geraadpleegde archiefstuk is beschreven, eventueel de benaming van het stuk en indien van toepassing het folionummer waar het gegeven is te vinden. In publicaties leidt dat tot de volgende afkorting: HUA, S.A. Utrecht II, inv.nr. 1385-1 (Besoignes van de momboirkamer), fol. 406/407. De gebruikte afkortingen worden in een aparte lijst verklaard.

Bronvermeldingen zijn noodzakelijk om het onderzoek door anderen te kunnen laten controleren. Dit brengt ons op het onderwerp: bewijs in de genealogie. Discussies over dit onderwerp zijn steeds te herleiden tot een drietal vragen:

- in welke gevallen zijn naamgenoten identiek¹⁴;
- in hoeverre is verwantschap tussen twee of meer personen aannemelijk;
- wat is de aard van de verwantschap.

Wanneer het familieverband expliciet in een akte wordt genoemd zal daarover geen discussie ontstaan. Is dat niet het geval dan is voorzichtigheid geboden. Een persoon met een patroniem dat overeenkomt met de voornaam van een ander persoon mag niet zonder meer als diens kind aangemerkt worden. Slechts uit de context van de akte of met behulp van andere gegevens kan dan een al dan niet "harde" conclusie over verwantschap getrokken worden. Om gelijknamige personen te kunnen identificeren zijn sowieso aanvullende gegevens no-

dig. Dat over bewijsvoering in de genealogie al veel is gezegd en geschreven zal niet verbazen.

Tot slot een aanbeveling om onderzoek te vergemakkelijken: bereid archiefbezoek goed voor. Zonder hypothese hoe het onderzoek aangevat kan worden vaart niemand wel. Daar staat tegenover dat die hypothese bij tijd en wijle ook weer opnieuw beoordeeld en eventueel herzien moet worden. Dat neemt niet weg dat ondanks een gerichte werkwijze toevalligheden een belangrijke rol spelen. Dat is ook een van de leuke aspecten van de genealogie-beoefening: de spanning van wat op de volgende bladzijde van een dikke foliant zal kunnen staan, misschien wel de ontknoping van een reeds lang bestaand genealogisch raadsel. Eén goede vondst vergoedt ruimschoots een dag van verder vergeefs zoeken.

De Van Beverweerdts onder de loep genomen

Nu de theorie voor genealogisch onderzoek in het Kromme-Rijng gebied en Utrecht is geschetst, wordt het tijd Gijsbert-, Elias- en Jan Dircksz van Beverweerd in dat licht te bezien. Gedurende het onderzoek werden brokstukken van bewijs gevonden waarvan aanvankelijk de betekenis nog niet duidelijk was maar die na nieuwe vondsten hun plaats in de legpuzzel kregen¹⁵. Het kinderloos overlijden van Jan Dircksz van Beverweerd in 't Wijstraat bleek de clou om de Dirckskinderen Van Beverweerd in gezinsverband te kunnen plaatsen. Maar laten we eerst eens de Van Beverweerdts afzonderlijk onder de loep nemen.

Gijsbert Dircksz van Beverweerd¹⁶

Hij werd ook wel Gijsbert Dircksz van Werckhoven genaamd en is smid in Wijk bij Duurstede. Hij verschijnt in 1601 voor het eerst in de archieven als hij door het kapittel van Oud-Munster wordt beleend met "een acker lants in den Enghe" te Wijk bij Duurstede. (Dat het dezelfde persoon betreft blijkt in 1658 uit de opvolgende belening: Cornelis Carel (sic) Achterhout (= Gijsbert's schoonzoon), "door dode van Gijsbert Dircksz van Werckhoven zijn huysfrouws vader".) In 1605/1606 is hij ouderman van het Heilig Sacramentbroederschap te Wijk bij Duurstede. Gijsbert levert "ijzerwerk"

aan Otto van Leeuwen waarover in 1611 een geschil ontstaat. Hij huwt met Jacobgen Cornelisdr de Bije. Een meisje uit een familie die reeds in de zestiende eeuw in Wijk bij Duurstede voorkomt. In 1614 koopt Gijsbert 1 morgen land op de Horn te Wijk bij Duurstede en in 1631 dient voor het Hof van Utrecht een kwestie tussen joffer Elysabeth Pythan enerzijds en Gijsbert Dircksz en Gosen Gijsbertsz de Bije anderzijds. Kennelijk woonde Gijsbert met de neef van zijn vrouw een (boeren)hofstede van Elysabeth Pythan. Het echtpaar Van Beverweerd-de Bije had twee dochters:

1. Merrigje van Beverweerd, trouwt in 1615 Gijsbert Hermensz van Bommel, burgemeester van Wijk bij Duurstede. Hij overlijdt aan de pest in augustus 1636. In 1638 hertrouwt zij Cornelis Caerlen van Achterhout die in 1620 i.v.m. zijn nominatie tot kameraar van Wijk bij Duurstede "goet ende verstandich" wordt genoemd¹⁷. In de jaren daarna is hij schepen en burgemeester van Wijk bij Duurstede;

Reckening en religia
Eysbert Dircksz van Beverweerd
als ouderman van het
Heilig Sacramentbroederschap
tot Wijk, by verloop
van hooft. outfaek
is verkiest, gader
gaderde rekening van
gaderde rekening van
als ouderman van Sted
Jure, zodas tot d'op
dager toe, als vrom
Juni 1606.

Gijsbert Dircksz van Werckhoven als ouderman van de Wijkse Sacramentsbroederschap in 1606 (SAKRUH, Stadsarchief WbD, inv.nr. 628, rekening 1605-1606)

2. Geertruydt van Beverweerdtrouwt in 1624
Anthonis Henricksz de Vriendt.

Jan Dircksz de oudste alias Jan Dircksz van Werckhoven

Grofsmid te Utrecht Achter 't Wijstraat, aan de westzijde van de Oudegracht, "daer die roos uuthanght". In 1605 trouwt hij Ariaentje Alferts, weduwe van Ariaen Cornelisz Vermeulen en in 1622 Willemptgen Jans. Na zijn huwelijk met Willemptgen Jans sluit hij met de voogden over Ariaentje Alferts' voorkinderen een akkoord waarbij de voorkinderen uit de boedel uitgekocht worden. Jan Dircksz de oudste is samen met Jan Dircksz de jongste in 1626 voogd over het kind van Gijsbert Cornelisz van Werckhoven (zie hieronder). In financieel opzicht gaat het hem op het eind van zijn leven kennelijk niet voor de wind. In 1630 had hij een schuld van 100 gulden aan jonker Daniël van den Berch in Langbroek, terwijl hij in de vier jaren daaropvolgend nog eens in totaal 1200 gulden leent. Tot zekerheid voor deze leningen verleent hij hypotheek op zijn huis en smederij. In 1635 draagt Jan Dircksz de oudste zijn huis en smederij met de bijbehorende schulden over aan zijn zoon Adriaen Jansz van Werckhoven. Hij overlijdt in 1636 tijdens de grote pestepidemie in Utrecht.

Uit het eerste huwelijk worden twee kinderen geboren:

1. Adriaen Jansz van Werckhoven. Waarschijnlijk vernoemd naar Ariaen Cornelisz Vermeulen, de eerste echtgenoot van zijn moeder. Adriaen Jansz van Werckhoven huwt met Marrichgen Claesdr en koopt in 1635 het huis en de smederij van zijn vader. Hij had een zoon die eveneens in 1636 te Utrecht overlijdt. Zelf is Adriaen dan ook reeds overleden.
2. Marigen Jansdr. Woont in de Weerd buiten de stad Utrecht. Zij benoemt in 1636 haar halfbroer Cornelis Ariaensz (zoon van Ariaen Cornelisz Vermeulen en Ariaentje Alfertsdr) tot haar erfgenaam en overlijdt in september van hetzelfde jaar.

Elias Dircksz van Beverweerdtrouwt

Woonde waarschijnlijk in Culemborg. In 1652 was hij nog in leven.

Maria Dircksd van Beverweerdtrouwt

Over haar is niet meer bekend dan dat zij waarschijnlijk in 1622 met Gijsbert Geerloffsz uit Culemborg huwt en dat zij na 1655 overlijdt.

Jan Dircksz de jongste alias Jan Dircksz van Beverweerdtrouwt

Borenmaker en smid in 't Wijstraat te Utrecht. Hij wordt in 1616, afkomstig van Beverweerd, burger van Utrecht. In 1615 trouwt hij Meijnsge Claes van Bommel uit Wijk bij Duurstede met wie hij in 1617 een lijfdochttestament¹⁸ laat opstellen. In 1638 hertrouwt hij Cornelia Bernts Eijckelenboom. Samen met Jan Dircksz de oudste is hij in 1626 voogd over het kind van Gijsbert Cornelisz van Werckhoven. Jan Dircksz van Beverweerdtrouwt overlijdt in september 1650. Uit het eerste huwelijk wordt een jongoverleden zoon Dirck Jansz van Beverweerdtrouwt geboren.

Na het overlijden van Jan Dircksz van Beverweerdtrouwt was het Utrechtse stadsgerecht belast met de afhandeling van diens boedel. Twee commissarissen stelden daartoe een uitgebreide boedelinventaris op. Aan die gang van zaken danken we nu de vele bijzonderheden over Jan's smederij en over zijn bezittingen en schulden. Zo'n juweeltje van een vondst geeft een prachtig doorkijkje naar het dagelijkse leven in de zeventiende eeuw en doet een generaal uiteraard hevig likkebaarden. Enkele familieleden worden genoemd. Zo komt zoon Dirck Jansz van Beverweerdtrouwt naar voren die reeds was overleden maar zijn vader had voor hem een rentebrief van 400 gulden ten laste van de Staten van Utrecht gekocht. Nicht Aeltgen Cornelis die buiten Utrecht in de Weerd woonde had reeds een tafel uit de boedel ontvangen. Verder blijkt uit de boedelinventaris, dat Jan een zuster Marigen Dircksz heeft en een niet met naam genoemde broer die in Culemborg woont. Dit zijn weliswaar aanwijzingen dat Jan Dircksz van Beverweerdtrouwt uit een gezin met meerdere kinderen stamde maar de harde bewijzen voor de verwantschap tussen de Van Beverweerdts moeten nog geleverd worden.

De verwantschap

Om die verwantschap te kunnen aantonen zijn

akten nodig waarin de Van Beverweerdts of hun nakomelingen in familieverband naar voren komen. Jan Dircksz van Beverweerd overleed zonder kinderen na te laten, maar er was wel een erfenis te verdelen. In zulke gevallen komen de collaterale erfgenamen, dat wil zeggen broers en zusters van de overledene of hun nakomelingen, graag opdraven om de nalatenschap te verdelen. Hoe ouder de kinderloze overledene is hoe groter de kans dat de zijstaken met twee of meer generaties in een akte vermeld worden. In zo'n geval kan de familie groots uitgetekend worden wat natuurlijk extra jEU geeft aan de beoefening van de genealogie. Het streven is immers de familiepuZZel compleet te krijgen.

Nadat in september 1650 Jan Dircksz van Beverweerd was overleden werd een aantal akten opgemaakt waarin zijn broer en zuster en zijn neven en nichten als erfgenamen optreden. Hieronder worden die akten zo volledig als nodig weergegeven:

4 febr. 1651: Elias Dircksz van Beverweert, Lambert Henricksz van Reekum, Cornelis Carel van Achterhout, Splinter Aertsz van Rossum en Jan Reael allen "als man ende voochden van haere respectieve huysfrouwen in dier qualite tezamen broeders en susters kinderen van zaliger Jan Dircksz van Beverweert ende in dier qualite erfgenamen van deselve" machtigen (de procureur) Coten (HUA, S.A. Utrecht II, inv.nr. 3254, Procuraties).

23 jan. 1653: Cornelis Caerlen van Achterhout burgermeester der stad (Wijk bij Duurstede) gehuwd met Maria van Beverweert voor zichzelf en sterkmakende voor Geertruyt van Beverweert weduwe van zaliger Anthonis de Vrindt mede erfgenamen van zaliger Jan Dircksz van Beverweert in zijn leven gewoond hebbende in 't Wijstraat te Utrecht transporteert aan Splinter Aertsz van Rossum wonende Utrecht het recht van een rentebrief die zij geërft hebben van voorschreven Jan Dircksz van Beverweert, alsmede een huis in 't Wijstraat (SAKRUH, Not.Arch. WbD, inv.nr. 2497, not. J. van Sandick).

7 april 1655: Maria Dircks van Beverweert zuster en erfgenaam van Jan Dircksz van Be-

verweert constitueert "Coesfelt" in omnibus ad lites en "specialyck in der saecke tegens Anthonis Jansz de With (..)" (HUA, Hof van Utrecht, inv.nr. 236-1, Procuraties). N.B. "de samentlycke" erfgenamen van Jan Dircksz van Beverweerd hebben in 1655 een zaak tegen Anthonis Jansz de With (HUA, Hof van Utrecht, inv.nr. 166-45, Civiele processtukken).

18 febr. 1658: "Jan Reael voor sijn selven, Claes Huyberts de Roy nomine uxoris¹⁹ ende Isaack Anthonisz voor sijn selven tesamen mede erfgenamen van Jan Dircksz van Beverweert (..) ende sich sterckmaeckende voor hunne mede erfgenamen" transportereren aan "Glaude de Boude sijn huisvrouw ende haerlieden beyder erfgenamen seeckere huysinge staende aen de oostzijde int Wijstraat (..)" (HUA, S.A. Utrecht II, inv.nr. 3243, Transporten plechtregister).

Uit de akte d.d. 4 februari 1651 blijkt de verwantschap tussen Elias Dircksz van Beverweert en Jan Dircksz van Beverweert. Hoevel Elias, als we de tekst letterlijk opvatten, optreedt in naam van zijn vrouw moet dit welhaast op een vergissing berusten. Gijsbert Dircksz van Beverweert was kennelijk in 1651 reeds overleden want Cornelis Carelsz van Achterhout, de man van zijn dochter, treedt op als erfgenaam evenals in 1653. Op 7 april 1655 wordt Maria Dircks van Beverweert erfgename van haar broer genoemd. De verwantschap tussen Gijsbert Dircksz van Beverweert, Maria Dircks van Beverweert en Jan Dircksz van Beverweert is hiermee voldoende aangetoond. Jan Dircksz de oudste en zijn nakomelingen waren reeds voor Jan Dircksz van Beverweert overleden. Zij konden uiteraard in de jaren 1651/1658 niet als erfgenamen optreden. De verwantschap tussen deze twee broers bleek reeds bij hun beider leven. Hoe dat werd ontdekt wordt hieronder uiteengezet waarbij ook de overige comparanten ter sprake komen.

Meer familie

Dat het archief van de Utrechtse momboirkamer een rijke bron voor onderzoek is kwam reeds ter sprake. Ook Jan Dircksz de oudste

smid Achter 't Wijstraat en Jan Dircksz de jongste borenmaker in 't Wijstraat bleken samen voor de momboirkamer te verschijnen en wel met de vermelding "broeders"²⁰. Dat Jan Dircksz de jongste identiek moest zijn aan Jan Dircksz van Beverweerd kon niet missen gezien het feit dat zijn beroep reeds in 1617 werd vermeld.

De twee broers werden in 1626 als "oudtoomen van svaders sijde" benoemd tot voogden over het onmondige kind²¹ van zaliger Gijsbert Cornelisz van Werckhoven, in leven hoefsmid bij de Catharijnepoort, en van Geurtgen Claes. Een jaar later riepen de heren van de momboirkamer ook eene Sander Jacobsz, zijnde oom van vaderszijde, op om voor hen te verschijnen. Welk verband zou er bestaan tussen Sander Jacobsz en de broers Jan Dircksz die allen kennelijk verwant waren aan Gijsbert Cornelisz van Werckhoven? Het spoor van Claes Huybertsz de Roy die in 1658 namens zijn vrouw optrad als erfgenaam van Jan Dircksz van Beverweerd bleek naar een gedeeltelijk antwoord op deze vraag te leiden. Claes, zoon van Huijbert Jansz de Roy en afkomstig uit Vleuten huwde²² in mei 1639 met Aeltgen Cornelis, de weduwe van Abraham Cornelisz Blom. Het huwelijk tussen Aeltgen Cornelis en Abraham Cornelisz Blom vond in juni 1634 plaats waarbij Aeltgen weer als weduwe vermeld werd en wel van de eerder genoemde Sander Jacobsz! Het huwelijk in juni 1626 tussen Sander Jacobsz en Aeltgen Cornelis bracht duidelijkheid. Aeltgen woonde in Werkhoven en werd met dubbele patroniemen ingeschreven: Aeltgen Cornelis Ghijsbertszdr. Zij moest een zuster zijn van Gijsbert Cornelisz van Werckhoven en was beslist identiek met de nicht van Jan Dircksz van Beverweerd die reeds een tafel uit diens nalatenschap had ontvangen (zie hierboven).

Oom alias Van Werckhoven

Gijsbert Cornelisz van Werckhoven huwde in juni 1619 als Ghijsbert Cornelis Ghijsbert Oomszn wonende te Werkhoven met Geurtgen Claes, weduwe van Peter Joostensz van Erp. Zouden Gijsbert's dubbele patroniemen en zijn achternaam Oom in combinatie met de vermelding oudoomen van vaderszijde van de broers Jan Dircksz nog nieuwe gezichtspunten ople-

veren? In 1601 doet het hof van Utrecht uitspraak over een eigendomskwestie van 8 hontland te Werkhoven en 1 morgen te Odijk tussen Cornelis Gijsbertsz Oom te Werkhoven als "nazaat" (opvolger) van Johan Thonisz en boedelhouder van zijn zaliger huisvrouw enerzijds en Henrick Jansz en Adriaen Adriaensz gehuwd met Anna Jans, kinderen van Jan Thonisz en Belichgen²³, hun ouders, anderzijds²⁴. Cornelis Gijsbertsz Oom was kennelijk weduwnaar van Belichgen die op haar beurt reeds weduwe was van Jan Thonisz. Als Aeltgen Cornelis een nicht was van Jan Dircksz (de jongste) van Beverweerd en de broers Jan Dircksz waren oudoomen van het kind van Gijsbert Cornelis Gijsbert Oomszn dan was Belichgen mogelijk een zuster van de Jan Dircksz-en de moeder van Aeltgen en Gijsbert Cornelisz van Werckhoven (Oom). Hier tegen spreekt dat noch het kind van Gijsbert Cornelisz van Werckhoven noch de in 1601 genoemde Henrick Jansz en Anna Jans of hun verwanten in 1651/1658 als erfgenamen van Jan Dircksz van Beverweerd optreden, uiteraard tenzij zij allen toen reeds overleden waren. Aeltgen en Gijsbert kunnen natuurlijk uit een eerder of later huwelijk van Cornelis Gijsbertsz Oom geboren zijn. Hoe dan ook, dit spoor liep dood want over de familie Oom te Werkhoven waren verder helaas geen gegevens bekend die helderheid konden verschaffen.

Claes Huybertsz de Roy, Aeltgen's echtgenoot was nu als erfgenaam van Jan Dircksz van Beverweerd te plaatsen. Resteert ons nog een verklaring te vinden waarom Jan Reael, Lambert Henricksz van Reeckum, Isaack Anthonisz en Splinter Aertsz van Rossum in de jaren 1651/1658 als erfgenamen optraden. Jan Reael trouwde in mei 1643 met Maria Cornelis van Amerongen. Beiden waren afkomstig van Culemborg. Van Lambert Henricksz van Reeckum is niets naders gevonden, maar zijn achternaam duidt ook op een herkomst uit de Betuwe²⁵. Isaack Anthonisz komt ook voor met de achternaam Van den Nijendijck. Hij huwde in oktober 1650 met Swaentgen Gerrits Vermeulen. In 1665 na het overlijden van zijn vrouw benoemde hij Jan Reael tot voogd over zijn kinderen²⁶. Wellicht zijn Jan Reael en Lambert Henricksz van Reeckum

verwant aan Elias Dircksz van Beverweerd of aan Maria Dircks van Beverweerd van wie de mogelijke echtgenoot ook in Culemborg woonde. Om die mogelijke Betuwse betrekkingen en de verwantschap tussen Isaack Anthonisz en de Van Beverweerds te achterhalen is nader onderzoek geboden.

Gerrit Dircksz van Malsen smid te Werkhoven

Splinter Aertsz van Rossum compareerde in 1651 als vierde nog te verklaren erfgenaam van Jan Dircksz van Beverweerd. Splinter Aertsz van Rossum was kleermaker te Utrecht en woonde in 't Wijstraat. Van hem viel wel een verband met Van Beverweerd aan te tonen. Hij huwde in eerste echt met Marigen Cornelis van Beverweerd! Waarmee een nieuwe Van Beverweerd ten tonele verschijnt. Marigen speelt een cruciale rol in het genealogische probleem dat hieronder uiteengezet zal worden. Tussen haar en de Dirckskinderen Van Beverweerd moest een verband bestaan. De hamvraag was evenwel hoe steekt de relatie in elkaar?

Al vroeg tijdens het onderzoek kwam het vermoeden op dat in het gezin Dirckskinderen van Beverweerd mogelijk een zesde persoon thuishoorde en wel Gerrit Dircksz van Malsen smid in Werkhoven. Evenals de Van Beverweerds duikt Gerrit Dircksz van Malsen op in het begin van de zeventiende eeuw. Hij had

niet alleen hetzelfde patroniem en beroep maar Splinter Aertsz van Rossum en Marigen Cornelis van Beverweerd benoemden Gerrit Dircksz van Malsen ook tot voogd over hun kinderen. Gerrit kon in tegenstelling tot zijn broers in zijn geboortedorp zijn blijven wonen en daar het "familieberoep" uitgeoefend hebben. Dat hij in de bronnen nooit met de achternaam Van Beverweerd of Van Werckhoven wordt aangeduid zou daarmee verklaard zijn. De naam Van Malsen zou dan op een eerdere herkomst van de Van Beverweerds/Van Werckhovens kunnen duiden, was de redenering. Marigen Cornelis van Beverweerd ontving een kinsdeel uit de nalatenschap van Gerrit Dircksz van Malsen en en diens vrouw Marrichgen Cornelis van Schonevelt. Het echtpaar van Malsen-van Schonevelt had onder andere een dochter Gerrichgen Gerrits van Malsen die in twee testamenten haar zuster Marigen Cornelis van Beverweerd tot erfgename benoemde. Door deze vondsten spitste het probleem zich toe op de vraag of Marigen Cornelis van Beverweerd een dochter is van Gerrit Dircksz van Malsen en Marrichgen Everts van Schoneveldt. Het afwijkende patroniem van Marigen behoeft geen bezwaar te zijn als we met een bijzondere vorm van vernoeming te maken hebben. Als Marigen een dochter is van Gerrit Dircksz van Malsen dan moet Gerrit welhaast een broer zijn van Jan Dircksz van Beverweerd en de zijnen.



Gezicht op het dorp Werkhoven rond 1750 (tekening van Paul van Liender naar J. de Beijer; origineel in Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Collectie de Grez)

Er kan ook iets anders aan de hand zijn. Hoewel Marigen Cornelis van Beverweerd een aandeel in de nalatenschap van Malsen-van Schoneveldt ontving kan zij slechts een dochter van Marrichgen Everts van Schoneveldt zijn geweest. Gezien het patroniem van Marigen Cornelis van Beverweerd kan haar moeder in eerste echt gehuwd geweest zijn met een Cornelis en zeer waarschijnlijk was die Cornelis dan een Dirckszoon van Beverweerd. Deze hypothetische Cornelis Dircksz van Beverweerd zou dan thuishoren in het gezin Dirckskinderen van Beverweerd in plaats van Gerrit Dircksz van Malsen. Na het overlijden van Cornelis Dircksz van Beverweerd hadden de voogden over zijn dochter Marigen kennelijk haar erfdeel zodanig verzekerd dat zij meedeelde in de nalatenschap Van Malsen-Van Schoneveldt. Bij deze voorstelling van zaken was Gerrit Dircksz van Malsen de stiefvader van Marigen Cornelis van Beverweerd.

Overwegingen

Laten we de inventaris eens opmaken van de betrokken vondsten met de overwegingen die daarbij gemaakt kunnen worden:

1. Marigen van Beverweerd deelt als kind volledig mee in de nalatenschap van het echtpaar Van Malsen-Van Schoneveldt, maar in het geval dat zij slechts een dochter is van Marrichgen Everts van Schoneveldt is dat erfdeel ook te verklaren.
2. Het echtpaar Splinter van Rossum en Marigen van Beverweerd benoemt Gerrit Dircksz van Malsen tot voogd over hun kinderen. Gerrit wordt daarbij echter niet de vader van Marigen genoemd.
3. Gerrichgen Gerrits van Malsen noemt in twee testamenten Marigen haar zuster. De eerste keer heet haar zuster "Merrichgen Gerrits"(!) en de andere keer "Maechjen Dircks van Beverweerd" (zie afbeelding). De eerste benaming duidt op het vaderschap van Gerrit Dircksz van Malsen. De tweede benaming kan het gevolg zijn van onwetendheid of een verschrijving van de notaris. Dat het in de testamenten steeds om Marigen Cornelis van Beverweerd gaat kan niet missen want het gezin Van Malsen-Van Schoneveldt is uit andere akten volledig bekend.

4. Slechts Marigen Cornelis van Beverweerd, vertegenwoordigd door haar echtgenoot Splinter Aertsz van Rossum, is erfgenaam van Jan Dircksz van Beverweerd. Waarom komen de andere kinderen van Gerrit Dircksz van Malsen en Marigen Everts van Schoneveldt niet als Jan's erfgenamen voor? Een verklaring kan zijn dat die kinderen Splinter Aertsz van Rossum hadden gemachtigd om als zodanig op te treden.

Jan Vermeulen

In januari 1656 benoemde Gerrit Dircksz van Malsen wegens zijn ouderdom tot medevoogd over de kinderen van Marigen van Beverweerd en Splinter van Rossum twee van zijn zonen, Jan Reael en eene Jan Vermeulen. Jan Vermeulen verschijnt na het overlijden van Splinter Aertsz van Rossum (samen met Jan Reael) in januari en februari 1656 inderdaad voor de momboirkamer om de belangen van de minderjarige kinderen van het echtpaar van Rossum-Van Beverweerd te behartigen. Het is jammer dat Jannen Vermeulen door hun vele naamvarianten (Vermolen, van der Molen, van der Meulen) zo veelvuldig in de archieven voorkomen waardoor het moeilijk is de juiste Jan te identificeren. De Jan Vermeulen, die in mei 1662 als weduwnaar van Catharina Cornelis van Odijck en wonend te Utrecht, in het huwelijk trad met Geertruyt Anthonis Verhoef, wonend in Bunnik, komt nog het meest in aanmerking. Deze Jan Vermeulen bleek in mei 1653 onder de naam Jan Aelbertsz van Covelswaey²⁷ getrouwd te zijn met Trijntje Cornelis van Odijck. Trijntje Cornelis was een dochter van de "cremer" Cornelis Jochumsz (van Odijck) waarmee we weer op "bekend terrein" komen want Splinter en Marrichgen benoemden naast Gerrit Dircksz van Malsen ook Cornelis Jochumsz tot voogd over hun kinderen. Cornelis Jochumsz was kennelijk een "neve" van het echtpaar Van Rossum-Van Beverweerd.

De rol van Jan Vermeulen mag dan min of meer verklaard zijn, veel wijzer voor de beantwoording van de vraag of Marigen Cornelis van Beverweerd een dochter was van Gerrit Dircksz van Malsen, zijn we niet geworden. De aanwijzingen over het vaderschap van Marigen Cornelis van Beverweerd zijn te dubbel-

zinnig. De plaatsing van Gerrit Dircksz van Malsen in het Dirckskinderen van Beverweerd gezin lieten we afhangen van de beantwoording van de vraag over het vaderschap van Marigen Cornelis van Beverweerd. Gerrit Dircksz van Malsen kan zodoende niet met zekerheid in het Dirckskinderen gezin geplaatst worden. Voor het alternatief, Marigen Cornelis van Beverweerd is een dochter van eene Cornelis Dircksz van Beverweerd, zijn überhaupt geen aanwijzingen voorhanden. Voor de oplossing van dit genealogische probleem is het wachten op nieuwe vondsten.

Familie-cluster

Intussen is het beeld van de leefwereld van de families Van Beverweerd, Van Werckhoven/Oom, Van Malsen en Van Rossum wel duidelijker geworden. We hebben onmiskenbaar te maken met een cluster van families zoals eerder ter sprake kwam. Jan Reael en Cornelis Jochumsz van Odijk en later Jan Vermeulen en Ysaack Thonisz van den Nijendijk figureren in de marge van dat cluster. Veel familieleden hadden zich in de loop van de zeventiende eeuw vanuit de omliggende regio in Utrecht gevestigd maar onderhielden nog nauwe relaties met de plaats van herkomst. In de stad waren zij werkzaam in typische middenstandsberoepen zoals smid, kleermaker of kramer en zij hebben ongetwijfeld geprofiteerd van de welvaart van de Gouden eeuw. Ook de grote pestepidemie van 1636 in Utrecht ging niet aan hen voorbij. Voor hun economische zekerheid waren zij sterk op elkaar aangewezen hetgeen tot uitdrukking komt in de voogdijbenoemingen die over en weer werden gedaan.

Op zoek naar een rentmeester

In de inleiding werd gesteld dat de Dirckskinderen van Beverweerd uit het niets tevoorschijn lijken te komen. In de genealogie betekent dit min of meer dat van personen in dezelfde woonomgeving geen ouders te vinden zijn. De genealoog is daar nu juist wel op uit: "verder terug", hoe ziet het voorgeslacht eruit? Ook bij het onderzoek naar de Van Beverweerds kwam vanzelfsprekend de vraag op wie de ouders van de Dirckskinderen waren. Een aanwijzing voor het vaderschap leek te

vinden in een gerechtelijke procedure wegens achterstallige betaling die Gijsbert Dircksz van Beverweerd in 1611 te Wijk bij Duurstede aanspande tegen Otto van Leeuwen. Zoals zo vaak sleepte de kwestie zich voort over vele gerechtsdagen. Nadat de nodige formaliteiten waren afgewikkeld kwamen inhoudelijke argumenten ter sprake. De vader van de eiser zou als rentmeester van de heer Van Gent reeds geld ontvangen hebben en dat geld diende met de geëiste som verrekend te worden. De eerste gedachte was: op zoek naar een rentmeester. En inderdaad, er werd een rentmeester Dirck van Malsen gevonden. Weliswaar van de vrouwe paltzgravin van Monscheau²⁸ en niet van de heer Van Gent, maar een functiewisseling is zo gemaakt. Alleszins dus de moeite waard om dit spoor verder te volgen. De stukjes van de Van Beverweerd/Van Werckhoven/Van Malsen-puzzel zouden aan het eind best wel eens in elkaar kunnen passen. Als Dirck van Malsen de vader van de Van Beverweerd kinderen zou zijn dan viel Gerrit Dircksz van Malsen daar misschien ook op aan te sluiten. Met de heer Van Gent moest Willem van Gent bedoeld zijn die uit Gent in de Overbetuwe afkomstig was en die door zijn huwelijk met Anna van Abcoude van Meerten alias Anna van Esschesteyn bezittingen in Wijk bij Duurstede had verworven²⁹. Als Willem van Gent op Huis Beverweerd had gewoond dan zou de cirkel rond zijn.

Toch, er knaagde iets. Waarom werden de zonen van een rentmeester smid? Dat is immers een beduidende daling op de maatschappelijke ladder. De sociale positie van een rentmeester strookte niet met het milieu waarin de maatschap Van Beverweerd c.s. begin zeventiende eeuw verkeerde. De heren Van Gent waren bovendien nooit in het bezit geweest van het huis Beverweerd, hadden voor zover viel na te gaan zelfs in Werkhoven nooit bezittingen gehad³⁰. Daarnaast bleek Otto's vader Aelbert van Leeuwen in 1602 rentmeester van de graaf van Hohenloo te zijn en in 1612 rentmeester van Beverweerd(!) en Odijk^{31,32}. De Van Leeuwens leken begin zeventiende eeuw in sociaal opzicht veel dichter bij Willem van Gent te staan dan de Van Beverweerds. Waren de argumenten die Gijsbert Dircksz van Beverweerd en Otto van Leeuwen hadden uitgewisseld wel-

Gonnore van bylar als vader ende voort
 onnereyn der d'olige van bylar als vrenge
 bylar ende hantvolgeren van Janne Swonder her-
 van bylar onkange onkledy, Contermeide sporia
 lichte Holben van Land by Housind van gny
 van van seferlon, om in zynes vuyvants nade
 ind op ghelike abe Loofoit Tavegra of lode
 gny van Bony gnyvants onkwest nade
 meryse lante gelyge op Apof, Abolbomny
 te lode gnyd van gnyvants lode gny, die
 gnyd mede van gnyvants lode gny, die
 op de nany van zynes vuyvants gnyvants
 ind lode van gnyvants lode gny, die
 van gnyvants lode gny, vooft in
 d'olige van gnyvants lode gny, die
 gnyd, die ix. July. 1602. gny gny

De vermelding van Aelbert van Leeuwen in 1602 als rentmeester van de graaf van Hohenloo (SAKRUH, Stadsgerecht WbD, inv.nr. 69, 9-7-1602)

licht verkeerd geïnterpreteerd of verkeerd gelezen en was de vader van Otto van Leeuwen rentmeester van de heer Van Gent geweest? Dat was toch niet het geval. Althans het herlezen van alle aantekeningen die de secretaris van het gerecht tijdens de zittingen kennelijk met veel moeite op een te kleine ruimte had genoteerd maakte dat niet duidelijk. Otto van Leeuwen had weliswaar gedurende de procedure een tegeneis ingediend, waarmee hij zich als eiser in reconventie opstelde, maar de passage waarin de heer Van Gent ter sprake kwam had wel degelijk betrekking op Gijsbert Dircksz van Beverweerd. Tenzij uiteraard de secretaris door de wirwar aan tekst een vergissing had gemaakt. Hoe moest het onderzoek nu verder verlopen? Hoewel het tegendeel niet was gebleken bleef het twijfelachtig of het spoor van de rentmeester tot de oplossing zou leiden. De vader van de Dirckskinderen moest op een andere manier worden achterhaald.

Terug naar Beverweerd

Het onderzoek moest gebaseerd worden op het volgende: een Dirck, circa 1580 wonend in Beverweerd/Werkhoven, van wie het gezien het sociale milieu waarin hij verkeerde aannemelijk is dat zijn zonen in een smederij werken. Voor zo'n brede aanpak van het probleem was de eigen genealogische verzameling niet toereikend. De laat zestiende-eeuwse mannelijke bevolking van Werkhoven moest zo volledig mogelijk in kaart gebracht zijn alvorens een keuze uit de ongetwijfeld vele Dircken te kunnen maken.

De genealogische verzameling van Marcel Kemp bracht uitkomst. Hij had o.a. met behulp van de belastingkohieren van het Oudschildgeld de landeigenaren en -gebruikers in Werkhoven opgetekend³³. Uit Kemp's gegevens dienden zich drie kandidaten voor het vaderschap van de Dirckskinderen aan: Dirck Willemsz, Dirck Thonisz en Dirck Cornelisz. Alleen gebruikten zij in 1600 zekere goederen van

het Huis Beverweerd, maar Dirck Cornelisz werd expliciet "smit" genoemd. Een perceel land waarvan hij in 1600 eigenaar en gebruiker was, was bovendien in 1685 in eigendom van de weduwe van Jan van Malsen³⁴. Reeds in 1568 betaalde Dirck Cornelisz "smith" voor zijn hofstede 2 philipsguldens erfpacht aan prins Willem van Oranje die Beverweerd namens zijn zoon Philips Willem in bezit had. In 1579 was Dirck Cornelisz "smith" schepen van Werkhoven. Hij huwde kennelijk tweemaal: Maria Jan Jelisdr en Maria Dircksdr. Dirck Cornelisz kon wel eens de juiste kandidaat zijn. Helaas zijn van hem geen kinderen bekend. Een zoon Elias Dircksz zou evenwel goed tot de mogelijkheden kunnen behoren gelet op het tweede patroniem van zijn eerste vrouw en ook uit beide huwelijken een zoon Jan Dircksz (de oudste en de jongste) is niet onmogelijk. Verder ontbreken de aanwijzingen zodat ook via dit spoor geen conclusie over het vaderschap van de Dirckskinderen getrokken kan worden. Dat neemt niet weg dat het gegeven van de rentmeester misschien wel aansluit op Dirck Cornelisz. Als we het beeld van de rentmeester die vanuit het landhuis van zijn meester een groot landgoed bestiert loslaten dan kan Dirck Cornelisz (nog onbekende) goederen van Willem van Gent hebben beheerd. En om de Van Malsens nogmaals op te voeren: waarom zou de herkomst van Dirck Cornelisz niet in (Gelder)Malsen kunnen liggen? ...

Publiceren

Wanneer te publiceren en hoe te publiceren? Dat zijn vragen waarvoor iedere genealoog komt te staan. Hoewel eerder ter sprake kwam dat door de vele bronnen onderzoek bijna levenslang kan duren bereikt iedere genealoog een moment dat hij zijn resultaten openbaar wil maken. Ook al is het onderzoek niet voltooid en voldoet het niet aan van tevoren gekoesterde verwachtingen. Het onderzoek kan in een impasse komen te verkeren omdat de meest voor de hand liggende bronnen geen resultaat opleverden. Suggesties en vondsten van lezers kunnen na publicatie nieuwe impulsen aan het onderzoek geven. Indien de publicatie nog niet volbragen is kunnen de resultaten van het vervolgonderzoek als aanvulling of correctie gepubliceerd worden. Ook het onderzoek

naar de onderhavige familie Van Beverweerd is duidelijk nog niet voltooid gezien de "losse eindjes" waarmee enkele paragrafen afgesloten moesten worden. Ik houd mij dan ook aanbevelen voor suggesties van de lezers. Een "voortijdige" publicatie dient in ieder geval aanknopingspunten te bevatten waarop medegenealogen kunnen inhaken.

De leidraad voor publicaties zou kunnen zijn dat de wijze waarop gepubliceerd wordt moet aansluiten bij het geboekte resultaat. Een genealogie in boekvorm leent zich veel moeilijker voor aanvullingen en correcties dan een publicatie in een genealogisch blad. En publiceren op een internetsite is uiteraard het toppunt van flexibiliteit waarmee de genealoog eindelijk het "noodlot" niet meer hoeft te tarten omdat de mooiste vondsten, zo leert de ervaring, vaak worden gedaan nadat de publicatie gereed is. De onderstaande genealogie Van Beverweerd zal ongetwijfeld in de loop der jaren ook nog aangevuld en misschien verbeterd kunnen worden. Niettemin hoop ik met de genealogie en de beschrijving van het onderzoek de lezer "een kijkje in de keuken" van de genealoog te hebben gegeven. Dat is immers het uitgangspunt van dit artikel geweest.

De genealogie

I. Dirck Cornelisz, smid te Werkhoven, mogelijk rentmeester van de heer Van Gent, tr.(1) Maria Jan Jelisdr, tr.(2) Maria Dircksdr. 20 sept. 1568: Dirck Cornelisz smid te Werkhoven betaalt 2 philipsgulden van zijn hofstede "daer hij op woent" erfpachtgoed van Beverweerd. Idem betaalt jaarlijks 16 gulden pacht voor 2 morgen land³⁵. 15-1-1577: Gelis Jans en Deliana Jansdr, zijn zuster en Dirck Corneliss smit tot Werckhoven en Maria Jan Jeliss, "daer hij op dese tijt" (blijkende geboorte bij heeft), transportereren Sebastiaen van Zijl en Anna van Hollandt echtelieden het vierde deel van vijf morgen land te Wijk bij Duurstede (SAKRUH, Stadsgerecht WbD, inv.nr. 45, fol.15vso/16). 9 april 1579: Dirck Cornelisz "smit" schepen te Werkhoven (HUA, Bewaarde Archieven II, inv.nr. 737). 19 okt. 1594: Dirck Cornelisz smit Maria Dircksdr zijn huisvrouw, Willem Cornelisz gehuwd met Deliana Jansdr, Cornelis Dircksz ge-

Dirck Cornelisz verclacht in 't recht
ende dat hem en en gheschiede
die van Myndert
ende boudes fidele
Gijsbart /

Dirck Cornelisz smid tot beclachten
in ghesch. Facultey van Sint Gheffstede daer
hy opdracht kint te verffacht Ambergens
die betofft daer off wesen te betwely
Marthin, woffter zom d' da ghesch. boudes
Hilte, curkel. Schilopping, guld, gylte
die Gijbte beclade daer vore i' funder
fyt die betaleggen op d' d' fym

Passage over de pachtbetaling door Dirck Cornelisz smid in 1568 (HUA, Financiële instellingen, inv.nr. 102, p. 157)

huwd met Anna Aertsdr allen wonend te Werkhoven gezamenlijk schuldenaren en Gielis Jansz ook wonend te Werkhoven borg, verklaren 200 gulden schuldig te zijn aan mr. Peter van Asperen gehuwd met Dorothea Henricksdr van Coesfeldt (HUA, Bewaarde Archieven II, inv.nr. 1949).

Mogelijke kinderen (volgorde onbekend):

1. Gijsbert Dircksz van Beverweerd volgt IIa;
2. Jan Dircksz de oudste volgt IIb;
3. Elias Dircksz van Beverweerd, woonde waarschijnlijk te Culemborg. 4 febr. 1652 mede-erfgenaam van Jan Dircksz van Beverweerd;
4. Marigen Dircksd van Beverweerd, 7 april 1655 zuster en erfgenaam van Jan Dircksz van Beverweerd, tr. (mogelijk) Utrecht gef. (Geertekerck) 5 mei 1622 Gijsbert Geerlofs, wonend te Culemborg. Zij woont te Utrecht "bij St. Servaes";
5. Jan Dircksz de jongste volgt IIc;
6. misschien Gerrit Dircksz (van Malsen) of een zoon Cornelis Dircksz volgt IId;
7. een dochter misschien genaamd Belichgen, overl. vóór 12 okt. 1601, tr.(1) Jan Thonisz, tr.(2) Cornelis Gijsbertsz Oom te Werkhoven. Uit het tweede huwelijk wellicht twee kinderen: Aeltgen Cornelis en Gijsbert Cornelisz van Werckhoven.

IIa. Gijsbert Dircksz van Beverweerd, smid te

Wijk bij Duurstede, tr. Jacobgen Cornelisdr de Bij, dr. van Cornelis Goosensz de Bij en Elijsabeth Gerritsdr Tijnagel.

25 sept. 1601: Door opdracht van Gijsbert Dircksz de Roy wordt Gijsbert Dircksz van Werckhoven beleend met een "acker" land in den Engh. Hij lijftocht zijn vrouw Jacobgen Cornelis (HUA, Kapittel Oud-Munster, inv.nr. 1846-2, fol. 341/342).

1605/1606: "Rekeningh ende reliqua" van Gijsbert Dircksz van Werckhoven, ouderman van het Heilig Sacramentsgilde te Wijk bij Duurstede (SAKRUH, Stadsarchief WbD, inv.nr. 628. Vriendelijke mededeling mr. C. van Schaik) (zie afbeelding).

1611/1612: Geschil tussen Gijsbert Dircksz van Beverweerd eiser enerzijds en Otto van Leeuwen gedaagde anderzijds. De eiser claimt betaling wegens arbeidsloon en geleverd ijzerwerk. Op 25 juni 1611 noteert de secretaris van het gerecht dat de vader van de eiser rentmeester was van de heer Van Gent (SAKRUH, Stadsgerecht WbD, inv.nr. 17).

9 sept. 1614: Barbara Jan Adriaensz weduwe voor haarzelve en stermakende voor haar drie kinderen, erfgenamen van hun bestevader Aeriaen Jacobsz van Noort, transporteert Gijsbert Dircksz van Beverweerd de helft van een morgen land op de Horn te Wijk bij Duurstede. Gijsbert bezit de wederhelft (SAKRUH, Stadsgerecht WbD, inv.nr. 48, fol. 105).

jan. 1631: Joffer Elisabeth Pythan requirante versus Gijsbert Dircksz en Gosen Gijsbertsz de Bijde gerequireerden. (...) de gerequireerden hebben de requirante of Gerrit Claesz beloofd 200 gulden te betalen indien zij de hofstede willen verlaten, zoals zij hebben gedaan (...) (HUA, Hof van Utrecht, inv.nr. 154-10).

Kinderen:

1. Merrigje van Beverweerdtr.(1) WbD geref. 19 nov. 1615 Gijsbert Hermensz van Bemmel, burgemeester te Wijk bij Duurstede, waarsch. overl. ald (aan de pest) 22 aug. 1636, zn van Herman Cornelisz van Bemmel en Elisabeth Willemsdr Vastrick. Zij tr.(2) WbD geref. 6 nov. 1638 Cornelis Caerlen van Achterhout, afkomstig van Zaltbommel, wednr. van Lijsbeth Adriaensdr van Garderen, schepen en burgemeester van Wijk bij Duurstede, overl. voor 6 dec. 1664. Uit het eerste huwelijk kinderen.
2. Geertruyt Gijsberts van Beverweerdtr. WbD geref. 2 mei 1624 Tonis Hendricksz de Vrint. Hebben kinderen.

Iib. Jan Dircksz de oudste alias Jan Dircksz van Werckhoven, smid Achter 't Wijstraat te Utrecht, overl. Utrecht (aan de pest) 19 sept. 1636 (aangifte momboirkamer ald.), begr. Geertekerk, tr.(1) Utrecht (geref.) 28 juli 1605 Ariaentje Alfertsdr, dr. van Alfert Reyersz en Cunera Jan Anthoniszdr³⁶; wed. van Ariaen Cornelisz Vermeulen; tr.(2) Utrecht geref. (Geertekerk) 24 febr. 1622 Willemkens Jansdr, wed. van Heyman Elbertsz van Voorthuysen. 19 sept. 1622: Uitkoopcontract tussen Jan Dircksz van Werckhoven enerzijds en Splinter Alfertsz wonend aan de Vaart en Joost Cornelisz wonend in Achthoven, voogden over Cornelis Adriaensz, circa 21 jaar smid en Cunera Adriaensz, circa 19 jaar, kinderen van Ariaentje Alferts en Adriaen Cornelisz anderzijds (HUA, S.A. Utrecht II, inv.nr. 3243, Transporten- en plechtenregister). 10 april 1630: Schuldbekentenis van 600 gulden aan de kerkmeesters van de Geertekerk te Utrecht door Jan Dircksz van Werckhoven en Willemtgen Jans echtelieden. (Zij hebben reeds 100 gulden schuld aan jonker Daniël van den Berch in Langbroek.) 18 sept. 1632 schuldbekentenis van 400 gulden aan Anthonis Jansz Bauwman in 't Goy. 21 mrt. 1634

schuldbekentenis van 200 gulden aan Reijer Gosensz Hack. Voor alle leningen worden hypotheeken op het huis Achter 't Wijstraat gevestigd (HUA, S.A. Utrecht II, inv.nr. 3243). 9 jan. 1635: Jan Dircksz van Werckhoven, burger en smid te Utrecht en Willemtgen Jans, echtelieden transporteren Adriaen Jansz van Werckhoven hun huis a/d westzijde van de Oudegracht Achter 't Wijstraat. De koper zal 1300 gulden aan schulden aflossen (HUA, S.A. Utrecht II, inv.nr. 3243).

Uit eerste huwelijk:

1. Adriaen Jansz van Werckhoven, overl. voor 12 sept. 1636, tr. Marrichgen Claesdr. Uit dit huwelijk een kind, overl. Utrecht (aan de pest) 12 sept. 1636 (aangifte momboirkamer), begr. Geertekerk. (De grootvader is erfgenaam.)
2. Marigen Jansdr, woont in de Weerd buiten de stad Utrecht, overl. sept. 1636. 9 sept. 1636: Twee getuigen verklaren dat Marigen Jansdr onlangs is overleden en op haar doodsbed gewild heeft dat haar broer Cornelis Arisz (=halfbroer), hoefsmid buiten de Wittevrouwenpoort, haar goederen zal erven. Haar vader Jan Dircksz van Werckhoven zal het vruchtgebruik van haar nalatenschap genieten (HUA, Not.Arch. Utrecht, inv.nr. U015a002, fol. 291, nots. Bartholomeus van Eck).

Iic. Jan Dircksz de jongste alias Jan Dircksz van Beverweerdtr, smid en borenmaker in 't Wijstraat te Utrecht, 31 aug. 1616 burger van Utrecht, overl. ald. 2 sept. 1650 (aangifte momboirkamer), begr. Claeskerk, tr.(1) Utrecht (otr. gerecht ald. 14 okt. 1615) Meynngen Claesdr van Bemmelen, geboren te Wijk bij Duurstede, overl. Utrecht 27 mrt 1637 (aangifte momboirkamer), begr. Claeskerk, dr. van Claes Gerritsz van Bemmelen en Maria Adriaensdr van Maseyck; tr.(2) Utrecht huwelijkscommissarissen (otr. 27 okt.) 1638 Cornelia Berntsdr van Eykelenboom, overl. Utrecht 20 april 1652 (aangifte momboirkamer), begr. Claeskerk, dr. van Bernt Wesselsz en Marigen Berntsdr; wed. van Jan Harmensz van Alen. (met wie tr. Utrecht gerecht (otr. 31 jan.) 1617; uit welk huwelijk een zoon Harmen van Alen die bij het overlijden van zijn moeder "uitlandig" is.

12 mei 1617: Jan Dircksz van Beverweert, borger, borenmaker te Utrecht en Meynsgen Claes van Bommel, echtelieden, lijftochten elkaar in al hun goederen (HUA, Not.Arch. Utrecht, inv.nr. U010a002 fol. 37vso, nots. Nic. van Lostadt).

Circa 1652: Boedelinventaris van Jan Dircksz, smid a/d oostzijde van 't Wijstraat (HUA, S.A. Utrecht II, inv.nr. 3145).

Uit het eerste huwelijk:

Dirck Jansz van Beverweerd, overl. tussen 27 maart 1637 (na zijn moeder) en 2 sept. 1650 (vóór zijn vader).

IId. Mogelijk Gerrit Dircksz (van Malsen), smid in Werkhoven, tr. Marrichgen Evertsdr van Schonevelt, mogelijk wed. van Cornelis N.N. (? Cornelis Dircksz van Beverweerd), uit welk huwelijk dan dochter Marigen Cornelis van Beverweerd.

22 jan. 1656: Gerrit Dircksz van Malsen te Werkhoven, momber over de kinderen van zaliger Splinter Aertsz van Rossum en Merrichgen Cornelis van Beverweert in leven echtelieden, verklaart wegens zijn ouderdom tot mede-momber te benoemen zijn zonen Cornelis en Evert Gerrits van Malsen en Jan Vermeulen en Jan Reael, beide burgers te Utrecht (HUA, Not.Arch. Utrecht, inv.nr. U034a003, fol. 540, not. Nicolaes de Cruyff).

18 maart 1660: Testament van Gerrit Dircksz van Malsen, smid te Werkhoven en Marrichgen Everts van Schonevelt, echtelieden. Zij legateren hun zoon Baers "hoffstede, berch, duyffhuys ende toebehoren" te Werkhoven, zijnde erfpachtgoed van de heer Van Beverweerd en winkel en gereedschap behorend tot hun smederij en 2 koeien (met bepalingen). Wanneer Baers "buiten consent ofte jegens will en dank van de comparanten ofte haer vordere kinderen of vrienden mocht comen te trouwen dan cesseert het legaat" (HUA, Not.Arch. Utrecht, U034a004, fol. 348, nots. Nicolaes de Cruyff).

2 april 1664: Boedelscheiding Gerrit Dircksz van Malsen en Marrichgen Everts van Schonevelt. De boedel wordt verdeeld in vijf porties van elk 320 gulden t.w.: Cornelis-, Jan- en Baers Gerritsz van Malsen, Gerrichgen Gerrits van Malsen gehuwd met Gijsbert Willemsz en Jan Reael en Jan Vermeulen

members van de kinderen van Marigen Cornelis van Beverweert in leven gehuwd met Splinter Aerts van Rossum. Evert Gerritsz van Malsen heeft al meer dan 320 gulden ontvangen. Allen worden erfgenamen van hun ouders genoemd. Jan van Malsen krijgt 4 hond land en boomgaard genaamd "het Haentgen" erfpachtgoed van huis Beverweert (HUA, Not.Arch. Utrecht, inv.nr. U034a005, fol. 259, not. Nicolaes de Cruyff).

Kinderen:

?1. Marigen Cornelis van Beverweerd, overl. Utrecht 20 nov. 1654 (aangifte momboirkamer), wonend in 't Wijstraat, begr. Nicolaaskerk, tr. Splinter Aertsz van Rossum, kleermaker, overl. voor 22 jan. 1656. Hij tr.(2) Utrecht (1e gebod huwelijkscommissarissen 25 aug.) 1655 Cunera Jans van Suylen.

16 aug. 1647: Splinter Aertsz van Rossum, kleermaker en burger te Utrecht en Marigen Cornelis van Beverweert, echtelieden, benoemen tot voogden over hun kinderen, naast de langstlevende, Cornelis Jochumsz cremer en burger alhier en Gerrit Dircksz wonend te Werkhoven. Akte getekend ten huize van de comparanten in 't Wijstraat. Getuigen o.a. Jan Dircksz van Beverweert (HUA, Not.Arch. Utrecht, inv.nr. U015a006, fol. 51, nots. Bartholomeus van Eck).

2. Evert Gerritsz van Malsen, bakker te Utrecht;
3. Cornelis Gerritsz van Malsen, woont te Loenen;
4. Jan Gerritsz van Malsen, woont in Werkhoven;
5. Gerrichje Gerrits van Malsen, woont in Westbroek, tr. Gijsbert Willemsz de Goyer. 1 april 1671: Testament van Ghijsbert Willemsz en Gerrichgen Gerrits van Malsen echtelieden, wonend a/d Gagel, gerecht Westbroek. Gerrichgen benoemt tot erfgenamen de kinderen van haar broers Cornelis-, Evert-, Baers-, en Jan Gerritsz en de nagelaten kinderen van haar zuster Maychgen Gerrits (=Marigen Cornelis van Beverweerd!) elke staak 1/5 deel (HUA, Not.Arch. Utrecht U060a009, fol. 14, nots. Carel van Doorn).
29 jan. 1682: Testament Gerrichjen Gerrits

- van Malsem³⁷, weduwe van Gijsbert Willemsz de Goyer, wonend a/d Gagel. Zij benoemt tot erfgenamen behalve de kinderen van haar broers de kinderen van "Maechjen Dircks van Beverweert" (=Marigen Cornelis van Beverweerd!) (HUA, Not.Arch. Utrecht, U101a001, nots. Barent Kenne-wech)
6. Baers Gerritsz van Malsen, smid in Werkhoven.

C.A. van Burik doet ruim 25 jaar onderzoek in archieven. Hij publiceert doorgaans in genealogische tijdschriften.

Gebruikte afkortingen:

HUA	Het Utrechts Archief
SAKRUH	Streekarchivariaat Kromme-Rijngebied - Utrechtse Heuvelrug
S.A. Utrecht II	Stadsarchief Utrecht 2e afdeling
Not.Arch.	Notarieel archief

Noten:

* Met dank aan drs. W.J. Spies en mr. C. van Schaik die bereid waren een eerdere versie van dit artikel van kritische opmerkingen te voorzien.

- De spelling van namen door de eeuwen heen is een artikel op zich waard. Alle variaties met k, ck of aa en ae e.d. zijn mogelijk. Pas in de 19de eeuw nadat de overheid de registratie van de bevolking ter hand had genomen en na invoering van de eenheid van spelling kwamen de meeste namen vast te liggen.
- Bijvoorbeeld Mechteld van Zuylen van Beverweerd alias Mechteld van Beverweerd (1345) (J.O. Lopes, *Inventaris van het archief van het Huis Beverweerd 1437-1859*, inventaris 69, Rijksarchief Utrecht, 1988, p. 6).
- Families Van Bronkhorst, Van Linden, Van Wassenaar.
- Gelijknamige vaders en zonen gebruikten dezelfde toevoegingen om verwarring te voorkomen.
- Spreek uit "momboorkamer" of momberkamer. Ook wel weeskamer genoemd. Niet te verwarren met een weeshuis.
- In Utrecht waren het Domkapittel en de kapittels van Oud-Munster, St. Jan, St. Marie en St. Pieter gevestigd. De archieven van de kapittels evenals die van de Pro-

- vinciale Staten (Staten van Utrecht) zijn in Het Utrechts Archief te raadplegen.
- Het leenstelsel functioneerde niet alleen op hoog niveau (de landsheer en zijn vazallen) maar na verloop van eeuwen tot aan 1795 ook op het laagste niveau. Onderbelening zorgde er ook voor dat een boer beledend land bewerkte.
 - Voor literatuur over het leenstelsel en repertoria op Utrechtse lenen zie A. Johanna Maris, *Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijk tijdvak, I de Nederstichtse leenacten (1394-1581)*, 's-Gravenhage 1956 en J.C. Kort, *Repertorium op de lenen van Gaasbeek*, Historische reeks Kromme-Rijngebied 6, Hilversum 2001. Het laatste werk bevat een overzicht van eerder verschenen repertoria op lenen in de provincie Utrecht.
 - De waterschappen die destijds actief waren in het Kromme-Rijngebied behoren thans tot het hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden. De archieven bevinden zich in het Streekarchief Rijnstreek te Woerden.
 - Dat vóór 1600 op basis van grondbezit en grondgebruik goede genealogische resultaten zijn te behalen demonstreerde M.S.F. Kemp in zijn artikel 'Genealogisch onderzoek vóór 1600, Relas van een methode toegepast en ontwikkeld op het Kromme-Rijngebied' in *Spiegel Historiae* november 1986.
 - De vele nieuwkomers die zich als burger van Utrecht lieten registreren zijn terug te vinden in het "Publicatieboek" (HUA, S.A. Utrecht II, inv.nr. 153).
 - De Utrechtse schepenen benoemden uit hun midden een aantal commissarissen die met huwelijkszaken waren belast.
 - Sinds circa 1800 Nederlands Hervormde kerk genoemd.
 - Hetzelfde geldt soms voor ongelijknamige personen. Denk aan wisselingen van achternaam.
 - Het onderzoek strekte zich uit over vele jaren. Ter wille van de opbouw van het artikel is het verloop van het onderzoek enigszins "gestroomlijnd" weergegeven.
 - Waar in het vervolg van dit artikel geen bronvermeldingen zijn vermeld zijn deze te vinden in de paragraaf 'Genealogie'.
 - J.W. van Brakel, *Wijk bij Duurstede in de periode van de hervorming*. In: *Jaarboek Oud- Utrecht 1984*, p. 30.
 - Een testament waarin echtelieden het vruchtgebruik van hun bezittingen aan elkaar vermaken.
 - Uit naam van zijn vrouw.
 - HUA, S.A. Utrecht II, inv.nr. 1385-1 d.d. 24 febr. 1626.
 - Uit een latere akte blijkt het om Petronella Gijsberts van Werckhoven te gaan die in oktober 1645 huwde met Elias Petersz van Blauwappel (HUA, Not.Arch. Utrecht, inv.nr. U015a006, fol. 209vso d.d. 20 nov. 1648, not. Bartholomeus van Eck).
 - Tenzij anders vermeld werden de huwelijken die in het vervolg van dit artikel ter sprake komen steeds in Utrecht voor het gerecht of door huwelijkscommissarissen gesloten.
 - Helaas zonder patroniem!

24. HUA, Archief van het Rijksarchief, inv.nr. 252 d.d. 12 okt. 1601.
25. Reeckum is waarschijnlijk een verbastering van Redichem, een buurtschap bij Culemborg.
26. HUA, S.A. Utrecht II, inv.nr. 1385-8 d.d. 27 sept. 1665.
27. Jan Aelbertsz van Covelswaey was een zoon van Aelbert Martensz van Covelswaey en Petertgen Peters van Otterspoor die weduwe was van Gerrit Claesz Vermeulen. Jan nam kennelijk de achternaam van de vooroverleden eerste echtgenoot van zijn moeder aan.
28. HUA, Staten van Utrecht, inv.nr. 264-2 (Resoluties van de gedeputeerden) d.d. 21 aug. 1584.
29. A. Johanna Maris, *Het Wijkse of Rijswijkse veer over de Lek*. In: *Jaarboekje Oud-Utrecht 1963*, p. 40.
30. Mededelingen van drs. M.S.F. Kemp en drs. R. Uppelschoten.
31. SAKRUH, Stadsgericht WbD, inv.nr. 69 d.d. 9 juli 1602.
32. HUA, Hof van Utrecht, inv.nr. 154-6 d.d. 20 juli 1612, "eyschen", sub voce "v. Nijenrode".
33. Het oudschuldgeld was een belasting op basis van grondbezit. Uitgezonderd de ridderschap en de geestelijkheid diende iedere eigenaar en gebruiker van een perceel land bij te dragen. De manualen van 1600 en 1685 zijn bewaard gebleven (HUA, Financiële instellingen, inv.nrs. 1673-1680).
34. Waarschijnlijk Jan Gerritsz van Malsen, zoon van Gerrit Dirksz van Malsen en Marigen Everts van Schoneveldt.
35. HUA, Financiële instellingen, inv.nr. 102. Rapport betreffende de verbeurd verklaarde Utrechtse goederen van de prins van Oranje. Rekening betreffende Beverweerd gebaseerd op het jaar maart 1566 - maart 1567. Vriendelijke mededeling drs. M.S.F. Kemp en drs. R. Uppelschoten.
36. Gegevens over Ariaentje Alfertsdr zijn ontleend aan *De Nederlandsche Leeuw*, cxiv (1997), kolom 186/187. Betreft vraag over familie Van Schaik/Van Rossum door C. van Schaik. Nakomelingen van Alfert Reyersz noemen zich Van Schaik.
37. Let op de willekeurige spelling: Van Malsem i.p.v. Van Malsen.

'Met de koorden gestraft': een opgehangen dief in Wijk bij Duurstede in 1772

Bep van Nimwegen

Hendrik Lammers, ongeveer 45 jaar oud en geboren in Brabant, woonde al enige jaren in Wijk bij Duurstede toen hij daar als gedetineerde op 22 juni 1772 voor het Stadsgerecht 'buijten pijn en banden van ijzer' (dus ongeboeid) zijn doodvonnis voorgelezen kreeg¹. Hij had zich, alleen en samen met anderen, enkele jaren lang schuldig gemaakt aan een reeks van diefstallen en inbraken. Zo bekende Hendrik Lammers dat hij, in plaats van op een eerlijke wijze de kost te verdienen, zo'n 4 à 5 jaar eerder uit een schouw die in de Kromme Rijn lag in gezelschap van een zekere Dirckje, bijgenaamd De Poepin, 110 turven had gestolen. In dezelfde tijd had hij uit de boomgaard naast die van Jan van Harpen, eveneens vergezeld door Dirckje de Poepin, 's nachts een dracht (vracht/last) appels van de bomen geschud. Drie jaar terug had hij, toen hij op de hofstede van Van den Burgh werkte, tot vier keer toe lood gestolen en dat verkocht. In 1768, zo'n vier tot vijf dagen voor de Cothense kermis, had hij uit de boomgaard van oud-burgemeester Du Bois een vet lam, dat toebehoorde aan Gerrit van Dijk, op het daarbij gelegen land van Jan van Achthoven geslacht. Het vlees was geconsumeerd, maar het vel had zijn dochter weggegooid omdat zij vermoedde dat het gestolen was. Twee jaren terug had hij in gezelschap van Hendrik Vink (die ook gevangen genomen was) 's nachts uit het bakhuis van Teunis van der Loo twaalf hoenders en een kalkoen gestolen; na het verdelen van de buit waren zij samen bij het Jodenkerkhof met een ladder over de stadsmuur geklommen².

Kort daarna waren de twee Hendrikken 's nachts op dezelfde plek opnieuw heen en terug over de muur geklommen om uit het bakhuis van Hendrik Spaan zeven hoenders te stelen. Samen stal het tweetal nog talloze hoenders; bij Hendrik Kootman was Hendrik Lammers daarbij door de honden gebeten,

terwijl bij de weduwe De Cruijff in de Wijkersloot geen hoenders werden aangetroffen. In de laatste winter klom hij met Carel Leponder (ook een medegevangene) over de goot bij de Waterpoort over de stadsmuur. Bij de hofstede van Broekhuysen 'aan de duinen' braken zij met geweld een plank van een viskaar en namen grote hoeveelheden snoek, baars, voorn en zeelt mee, deelden de buit en klommen langs dezelfde weg terug over de muur. Een deel van de vis werd opgegeten en een deel verkocht. Tijdens de winter van 1770 hadden zij 's nachts uit de schuur van de juffrouwen Bruijns, die in gebruik was bij Gerrit Sterringh, met de hand door een vergaan raam de klink van binnen opgetild en de deur, waartegen een ploeg en eggen stonden, open geduwd en drie drachten kuippalen meegenomen om die thuis op te stoken. In dezelfde tijd ging Hendrik Lammers 's nachts weer naar die schuur, die toen met een hangslot was gesloten; met een in zijn bezit zijnde sleutel wist hij het slot te openen, maar hij werd gestoord door een stille nachtwacht. In januari 1770 was hij 's nachts met Hendrik Vink naar het huis van bakker Johannes Ferdinand Verkerk gegaan. Door over de muur te klimmen kon hij het tuinpoortje aan de binnenzijde openen. Uit de loods werden twee zeisen en twee drachten ijzer meegenomen alsook een last met touw gebonden takkenbossen, die thuis werd opgestookt. Dezelfde maand was hij weer naar dit huis gegaan en over de muur in de tuin geklommen. Daar sneed hij met een mes het lood uit een raam, waarbij hij in zijn hand stak, lichtte een raampje uit het lood, opende het raam door middel van het knipje aan de binnenzijde en sloop de bakkerij in. Daaruit nam hij twee kinnebakshammen en twee drie ponds broden mee. In de nacht van 2 op 3 februari 1770 ging hij voor de derde maal naar hetzelfde huis, klom op dezelfde wijze de tuin in, verwijderde het lood van het raam,

stootte het glas stuk en nam dit keer een zij spek, komijnekaas en een maatje boter mee. Op 20 oktober 1770 brak hij aan de achterzijde van het huis van Joachim van Tellegen een venster en nam uit de keuken twee zilveren gespen mee, die verkocht werden aan een zilversmid in Utrecht. Tijdens de laatste winter was hij 's nachts bij het huis van Professor De Gorter over de walmuur van de tuin geklommen, sloeg een ruit uit een achter venster in en opende dit van binnenuit. Van de keldertrap en uit de keuken nam hij een stuk varkensvlees, een stuk brood, een stuk komijnekaas, twee gerookte tongen, twee stukken gerookt vlees, een hengselmand met knollen en aardappelen, een bord boter, gehakt vlees en een schinkel mee. Alles werd opgegeten. In het najaar van 1771 had hij 's nachts op de hofstede van Pieter van Bommel de knip van een hok geopend en daar twee kalkoenen, twee kippen en vier of vijf eenden meegenomen. Van 30 op 31 december 1771 had hij in Overlangbroek van het huis van de predikant een raam opengeschoven en het houten binnenluik, dat met een boom gesloten was, geforceerd. Binnengekomen deed hij twee gerookte borststukken, twee ribstukken, een stuk rookvlees, twee zilveren mangespen en een paar oude vrouwenschoeven in een zak en klom bij de berm van juffrouw Van Senden over de stadsmuur om thuis te komen. De etenswaren werden geconsumeerd en de gespen werden aan een zilversmid in Culemborg verkocht.

Op 10 januari 1771 verwijderde hij, opnieuw bij de wijnkoper Joachim van Tellegen, een glas uit een achter venster en stal uit de keuken een koperen keteltje, een koffiekann, een zilveren gesp, een stukje rookvlees en een klein potje vet. De etenswaren werden weer geconsumeerd, het keteltje was enige tijd in eigen gebruik maar werd later met de koffiekann naar de Lommerd gebracht. De gesp werd verkocht aan Thomas Vink in Utrecht.

Begin 1771 klom hij bij het huis van de weduwe Flierboom achter over de muur in de tuin en kwam over een andere muur door de schuur in de kelderkamer van dat zelfde huis, waar hij een oude zoetemelkse kaas meenam en van de binnenplaats drie tinnen kannen. De kaas werd verorberd, de tinnen kannen werden verkocht aan Theodorus Vink. Na de slachttijd van 1771

ging hij om één uur 's nachts weer naar het huis van de weduwe en brak een raam dat in de tuin uitkwam. In de bakkerij gekomen nam hij een stuk rundvlees, een beddesloop gevuld met tarwemeel, een stuk boter, brood en kaas mee.

Januari 1771 klom hij van achter de wal op het erf van Wouter Vogelpoels huis, brak een onder- en bovenraam en brak het binnenluik open. Hij klom naar binnen met een ladder die op het erf bij de hooiberg stond en stootte met de ladder uit de schoorsteen dertien tot veertien worsten. Verder nam hij uit de kast een veertien pondsbrood en rijst. Alles werd geconsumeerd. Begin 1771 stal hij tweemaal een hoeveelheid vis uit de vismanden van Willem Vernoy en Jacob Koppes. Van de vis werd een deel opgegeten en een deel verkocht.

Tijdens de nacht van oud op nieuw 1772 ging hij naar de boerderij van Harmen van Vheelen en haalde een schaap uit de schuur. Het schaap werd in de boomgaard geslacht en met het vlees en het vel in een zak klom hij bij de Castelse Poort over de stadsmuur. Het vlees werd geconsumeerd en het vel werd door Hendrik Lammers zoon verkocht voor 17 stuivers aan Eduard Knop. Die zelfde nacht ging hij naar de de wijnkelder van Gerardus Wannaar en forceerde met een pin het slot van de kelder. Daar deed hij zeven tot acht 'boutelles' witte wijn in een zak hooi en nam deze mee. De wijn werd opgedronken, de lege flessen verkocht.

Zijn laatste vergrijp vond plaats in april 1772. In de nacht van 13 op 14 april van dat jaar brak hij een plank van het keldervenster van het huis van de chirurgijn Van de Wepel los, lichtte het raam eruit en sloop de kelder en keuken in op zoek naar buit. De man en vrouw des huizes hoorden echter gerucht, gingen kijken en zagen Hendrik. Hij vluchtte over de muur van de binnenplaats.

De Wijkse galg

'Deze aaneenschakeling van geweldadige diefstallen, huisbraken en veedieverijen kon niet getolereerd worden'. Daarom luidde het vonnis, naar de eis en conclusie van de hoofdofficier van de stad 'den Hoog Gebooren Gestrenge Heer Adolph Hendrik Graven van Rechten Heere van Geerestijn, de gevangene te



Fragment van de kaart van Wijk bij Duurstede door Jacob van Deventer uit circa 1560, met links onderaan omcirkeld de galg

brengen ter plaatse aldaar men gewoon is criminele justitie te doen en aldaar met de koorde gestraft te worden dater de dood na volgt; en zulk gedaan zijnde, dat deszelfs dode lichaam zal worden gevoert ter gewoonlijke plaatse daartoe gedestineert en aldaar in een keeten aan den Galge gehangen te worden anderen ten afschrik en exemple.' Het doodvonnis werd op 1 juli 1772 voltrokken. De plaats waar Hendrik Lammers werd opgehangen, is te zien op de kaart van Wijk bij Duurstede uit circa 1560 door Jacob van Deventer. Links onderaan bij de bocht in de Lek is hier de galg aangegeven (zie afb.). Op die plek is in 1974

ook een, vermoedelijk 16de-eeuwse, hellebaard in het oeverzand gevonden³. De stadskameraar noteerde in 1772 de betalingen aan personen die werkzaamheden aan de gerechtsplaats hadden verricht: Jacobus Vogelpoel voegde de galg, Dirk van Hevelingen leverde drie bomen voor de galg, Rijnier ter Steeg leverde hangsloten voor de boeien, terwijl Willem de Koning 23 spanten voor de galg leverde en aan het schavot werkte⁴. De toeschouwers moeten er een stevige wandeling voor over hebben gehad om het schouwspel te zien maar ze werden wel beloond: de tot tweemaal toe door Hendrik bestolen Joachim Telligien werd betaald voor het schenken van twee bottels malagawijn ten tijde van de executie, Jan van Rijnbout voor het schenken van een fles jenever en de weduwe Fliers en Hendrik Vermeulen voor het uitdelen van koek en krakelingen. Zoete hartversterkingen bij een bitter schouwspel!

E. van Nimwegen-Seggelink houdt zich bezig met de geschiedenis van Wijk bij Duurstede en in het bijzonder met de bouw- en bewoningsgeschiedenis van de Volderstraat.

Noten:

- 1 Streekarchivariaat Kromme-Rijngebied - Utrechtse Heuvelrug (SAKRUH), Stadsrecht Wijk bij Duurstede 1546-1811, 561-3 (Register van sententies 1730-1810).
- 2 Het klimmen over de stadsmuur na het sluiten van de stadspoorten was een strafbaar feit. Het betreft hier de oudste joodse begraafplaats bij de Vrouwenpoort: zie F.E. van Hekelen e.a., *'Ordentelijke lieden van de joodsche natie'*. *Bijdragen tot de joodse geschiedenis van Wijk bij Duurstede, 1671-1923*. Historische Reeks Kromme-Rijngebied 2, Bunnik 1994, 38-39.
- 3 Zie: L.C.J.M. Rouppe van der Voort, 'De Wijkse galg met een hellebaard in de kaart gespeeld', in: *Tussen Rijn en Lek*, 1974 (8-1), 12-16.
- 4 SAKRUH, Stadsbestuur Wijk bij Duurstede 1300-1810, 275-11 (Rekeningen van de kameraar 1765-1776).

Boeken

De Utrechtse Heuvelrug

C.L. van Groningen, *De Utrechtse Heuvelrug. Deel 1 De Stichtse Lustwarande, Buitens in het groen. Deel 2 Dorpen en landelijk gebied.* De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst/Geïllustreerde Beschrijving. Zwolle/Zeist, 1999 en 2000. ISBN 90-400-9407-1 en 90-400-9429-2 (343 + 387 blz., geïll., met indexen, per deel 43,50 Euro)

In de reeks 'De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst', waarin al bijna sedert een eeuw de bouwkundige monumenten van ons land per gebied of per object worden beschreven, zijn twee delen verschenen die de Utrechtse Heuvelrug behandelen.

Het zijn in velerlei opzicht eigenaardige boeken. Om te beginnen wat betreft de gebiedsafbakening, die in de eerbiedwaardige reeks tot nu toe bijna altijd door gemeentegrenzen werd bepaald. In dit geval heeft men gekozen voor een gebied waarin de gemeenten Zeist en Doorn volledig zijn opgenomen en voorts grote delen van De Bilt, Driebergen-Rijsenburg, Maarn, Leersum, Amerongen en Rhenen. Net zo min als de bestuurlijke indeling, speelde daarbij het geomorfologische fenomeen 'Heuvelrug' een doorslaggevende rol. De afbakening werd uiteindelijk bepaald door wat de auteur tot de 'Stichtse Lustwarande' rekent. In de praktijk komt dat erop neer dat bijvoorbeeld wel Oostbroek, Wulperhorst, Rhijnwijck en Moersbergen mogen meedoen, maar niet Leeuwenburgh, Rhodenstein of Sandenburg. Wel het dorp Elst en ook het in de uiterwaard gelegen kasteel Amerongen, maar niet Kolland. Wel Achterberg, maar niet Overberg. Deze weinig consequente begrenzing vormt nog een van de geringere ongemakken die de boeken de lezer bezorgen. Veel ernstiger is de zeer ongelukkige indeling van de tekst. De schrijfster heeft besloten de behandeling van de door haar beschreven objecten te verdelen over vele verspreide paragrafen en subparagrafen. Dat heeft geleid tot een ongelooflijk versplinterde presentatie.

Een voorbeeld uit vele: de Amerongse Andrieskerk. Wil men weten wat het boek daar-

over meedeelt, dan dient men op vierenvijftig verschillende plaatsen te kijken, de bladzijden met afbeeldingen niet meegerekend! Dat komt omdat steeds van alle (of van een aantal - men weet het nooit van te voren) kerken in het gebied een bepaald aspect behandeld wordt, ongeacht of er enige samenhang tussen het besprokene bestaat of niet. Zo zal men gegevens over de Andrieskerk dienen op te vissen uit de paragrafen 'Datering en ouderdom, Patrocinia, De verschillende typen gebouwen, Lotgevallen - de 12de eeuw, Lotgevallen - de 15de eeuw, Lotgevallen - de 16de eeuw, De gevolgen van de reformatie voor de kerkgebouwen, Restauraties van de oude kerkgebouwen - de 20ste eeuw, Materiaal - natuursteen, Materiaal - baksteen, Constructie - gewelven en kapconstructies, Torens en torenspitsen, Meubilair - preekstoelen, de 17de eeuw, Beeldhouwwerk, Meubilair - dooptuinen, banken en dispositie, Kerkborden - rouwborden, Orgels, Koperwerk - lezenaars, 17de eeuwse typen, Kroonluchters, Klein koperwerk, Zilver, Zilver - de 17de eeuw, Zilver - de 19de en 20ste eeuw, Zilver - Van Kempen en Begeer, De Dorpen'.

De irritatie die deze opsomming wellicht opwekt, staat in geen verhouding tot de ergernis die de lezer bevangt, die daadwerkelijk al deze passages dient op te sporen en vervolgens tot een samenhangend geheel te reconstrueren. Dit alles is des te ongelukkiger, omdat bijna in geen enkele van die paragrafen een nieuwe of tenminste interessante samenhang tussen de beschreven objecten aan de orde komt. En dat is ook geen wonder. De Utrechtse Heuvelrug is maar in een zeer beperkte mate als een 'cultuurlandschap' op te vatten en zeker niet als het om kerktorens, koperwerk of 'lotgevallen' gaat! Hooguit tussen de verschillende buitenplaatsen en villa's is gedurende een tamelijk korte periode een zekere thematische samenhang te bespeuren. Dat had een geschikt onderwerp kunnen vormen voor een monografische studie. Voor een overzichtswerk levert het nog niet de schijn van een basis.

Een ander ernstig bezwaar is de selectie die de auteur gemaakt heeft van het te beschrijven materiaal, zonder dat de lezer duidelijk wordt

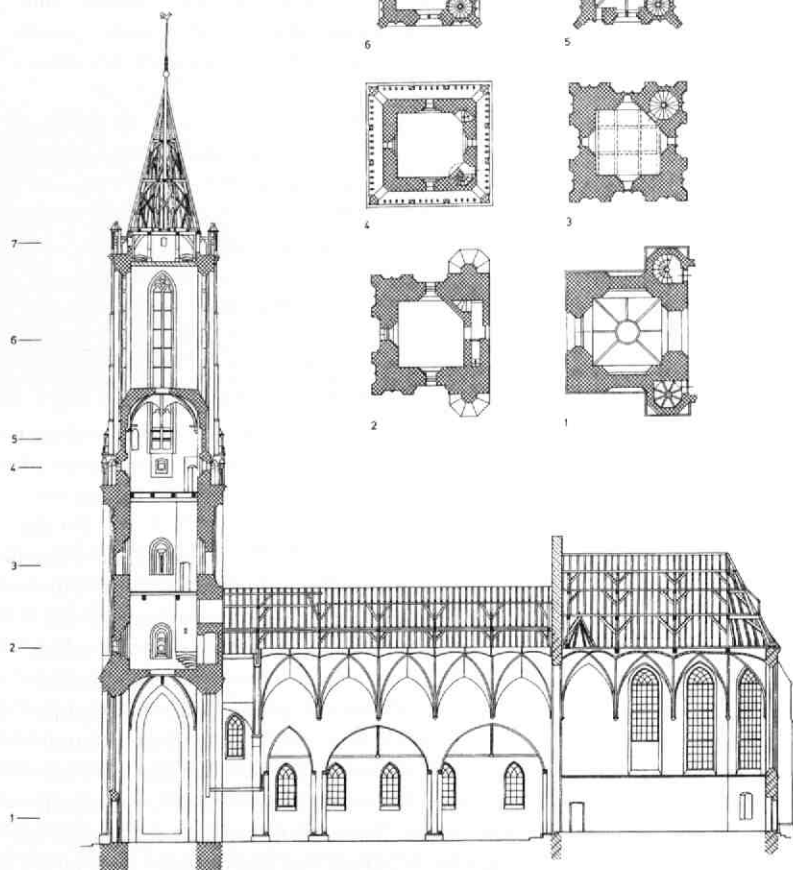
wat daarbij de criteria waren. Om weer een willekeurig voorbeeld te geven. Leersum bezit nog enkele tientallen monumentale boerderijen. Twaalf daarvan hebben de status van rijksmonument. Om onnaspeurlijke redenen behandelt de schrijfster van die groep er acht wel en vier niet. Dat gekozen is voor een selectie is op zichzelf al betreuenswaardig, dat daarbij niet tenminste alle rijksmonumenten automa-

tisch zijn geselecteerd is onbegrijpelijk en dat de lezer moet raden naar de criteria (verondersteld belang van de gebouwen, persoonlijke voorkeuren van de auteur, toeval?) is voor een boek dat een standaardwerk beoogt te zijn onvergeeflijk.

Waarom moet men zich, ondanks deze zwakke punten, beide delen toch maar aanschaffen?

Ten eerste vanwege de vele honderden voortreffelijke en functionele illustraties. In het bijzonder de bouwkundige tekeningen van A. Viersen en A. Reinstra zijn een enorme aanwinst. Ten tweede omdat in de wanorde waarmee de auteur haar materiaal presenteert allerlei nuttige, soms nieuwe en vaak onmisbare informatie schuil gaat, die kennelijk met veel inzet en enthousiasme verzameld is. Die informatie negeren zou onverstandig zijn en er zit dus niets anders op dan zich telkens een eigen weg door de boeken heen te worstelen. Wel moet de hoop worden uitgesproken dat, als de Rijksdienst ooit aan de beschrijving van het aangrenzende Kromme-Rijng gebied zal toekomen, maatstaf en richtlijn niet door deze twee delen maar door sommige andere en betere delen van de reeks gevormd zullen worden.

P.C. van der Eerden



Bouwkundige tekening (lengtedoorsnede en plattegronden toren) van de Andriesskerk in Amerongen (afbeelding uit de besproken boeken)

Varia

Historische verenigingen en het onderwijs

Historische verenigingen bezitten vaak een schat aan kennis en bronnenmateriaal over de geschiedenis van de eigen streek. Sommige van hun leden zouden die kennis graag overdragen aan anderen. En aan wie kun je dat beter doen dan aan de jeugd? Zo ontstaan vaak plannen voor het maken van lespakketten en het opzetten van projecten voor scholen. Dit past goed in de doelstelling van historische verenigingen om de kennis van de geschiedenis van de eigen omgeving uit te dragen. Het aanspreken van een jong publiek

zou tegelijk een oplossing kunnen zijn voor de toenemende vergrijzing waarmee de meeste historische verenigingen te kampen hebben. Het begint echter langzaam duidelijk te worden dat het voor historische verenigingen erg moeilijk is om jongeren aan te spreken. De weg via het onderwijs is daarbij al helemaal bezaaid met voetangels en klemmen.

Lesbrieven

Voor het maken van lesbrieven of onderwijsprojecten is meer nodig dan een gedegen historische kennis. Een goed project zou *in*

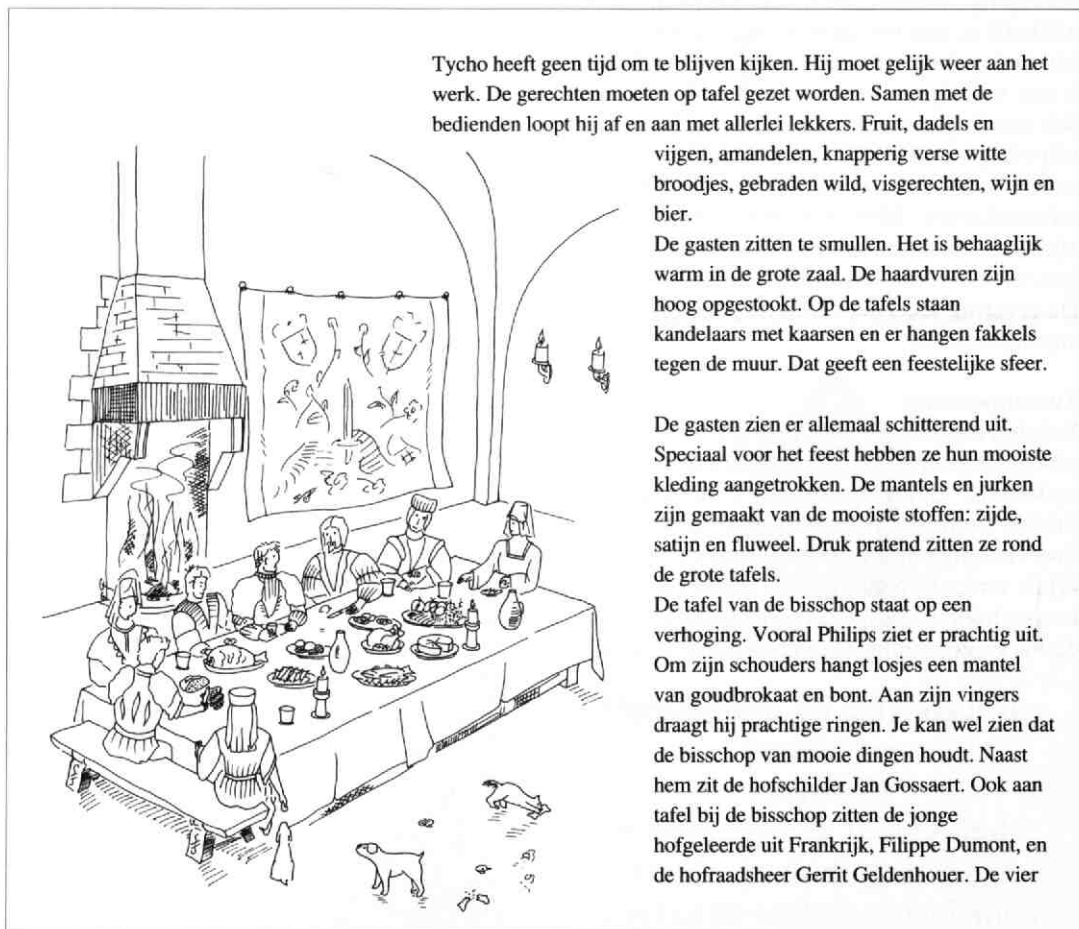
Tycho heeft geen tijd om te blijven kijken. Hij moet gelijk weer aan het werk. De gerechten moeten op tafel gezet worden. Samen met de bedienden loopt hij af en aan met allerlei lekkers. Fruit, dadels en

vijgen, amandelen, knapperig verse witte broodjes, gebraden wild, visgerechten, wijn en bier.

De gasten zitten te smullen. Het is behaaglijk warm in de grote zaal. De haardvuren zijn hoog opgestookt. Op de tafels staan kandelaars met kaarsen en er hangen fakkels tegen de muur. Dat geeft een feestelijke sfeer.

De gasten zien er allemaal schitterend uit. Speciaal voor het feest hebben ze hun mooiste kleding aangetrokken. De mantels en jurken zijn gemaakt van de mooiste stoffen: zijde, satijn en fluweel. Druk pratend zitten ze rond de grote tafels.

De tafel van de bisschop staat op een verhoging. Vooral Philips ziet er prachtig uit. Om zijn schouders hangt losjes een mantel van goudbrokaat en bont. Aan zijn vingers draagt hij prachtige ringen. Je kan wel zien dat de bisschop van mooie dingen houdt. Naast hem zit de hofschilder Jan Gossaert. Ook aan tafel bij de bisschop zitten de jonge hofgeleerde uit Frankrijk, Philippe Dumont, en de hofraadsheer Gerrit Geldenhouer. De vier



Fragment uit het cahier *De stad als geschiedenisboek. De middeleeuwen in Wijk bij Duurstede* door M.J.T. van Loon (ISBN 90-72691-16-4) waarin een feest op kasteel Duurstede wordt beschreven. Het lespakket is onderdeel van het onderwijsproject 'Jeugd en Erfgoed' dat op initiatief van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en het Nationale Contact Monumenten in het kader van omgevingsgeschiedenis in 1993 op de basisscholen in Wijk bij Duurstede plaatsvond

plaats van de gewone lessen gebruikt moeten kunnen worden, want voor iets extra's tussen-door is in de drukke lesroosters meestal geen tijd. Dit betekent dat bekend moet zijn welke lesmethoden (boeken) gebruikt worden, welke lesstof wanneer behandeld wordt en op welke gebieden zo'n lesstofvervangend project voor een bepaalde klas zinvol zou kunnen zijn. Men moet dus behalve kennis van het onderwijsveld, ook contacten met scholen hebben, zodat duidelijk is waaraan binnen het onderwijs behoefte is. Daarmee wordt voorkomen dat er goed materiaal ontwikkeld wordt, waar vervolgens geen markt voor blijkt te zijn. Dan is er het probleem van de voortgang. Wanneer eenmaal een project ontwikkeld is, zou het jammer zijn als dat maar één keer gebruikt zou kunnen worden. Maar is een vereniging in staat om langdurige banden aan te gaan met het onderwijs? Willen de vrijwilligers zich volgend jaar ook weer inzetten voor het ontvangen of rondleiden van schoolklassen? Men moet bereid en in staat zijn zich voor een lange periode vast te leggen, of voor een vervanger kunnen zorgen. De ervaring leert dat dit in de praktijk vaak erg moeilijk is.

Tussenpersoon

Kunnen historische verenigingen in de provincie Utrecht dan niets betekenen voor het onderwijs? Gelukkig wel. De Federatie Stichts Cultureel Erfgoed maakt lesmateriaal over de omgeving van de leerlingen met gebruik van cultureel erfgoed, voor zowel de basisschool als het voortgezet onderwijs en de vervolgopleidingen: van acht tot achten-

twintig, zou je kunnen zeggen. De federatie is nu reeds vier jaar bezig met het opzetten en onderhouden van structurele banden met het onderwijs en kan als zodanig optreden als intermediair tussen het onderwijs en culturele instellingen. Dit zijn onder andere musea en archieven, maar kunnen ook historische verenigingen zijn. Zo wordt momenteel samen met leden van de Historische Kring Austerlitz gewerkt aan een project voor de basisschool over het dagelijks leven in 1910. Dit project draait al in Amerongen, Amersfoort en Bunschoten-Spakenburg en wordt nu op initiatief van de Historische Kring Austerlitz 'vertaald' naar de plaatselijke situatie. De Van de Poll Stichting in Zeist heeft veel informatie verstrekt ten behoeve van een project over de Tweede Wereldoorlog in Zeist voor het voortgezet onderwijs. En voor een project over het Valleikanaal voor scholen voor voortgezet onderwijs in Amersfoort is een lid van de Historische Kring Leusden behulpzaam geweest met het verstrekken van informatie over de Grebbelinie.

Leden van historische verenigingen kunnen, kortom, veel betekenen voor de jeugd. Zij kunnen hun kennis en expertise delen, bronnenmateriaal beschikbaar stellen, verhalen vertellen en rondleidingen geven. De federatie maakt daar graag gebruik van en zal ook in de toekomst de weg naar de historische verenigingen weten te vinden. Als u plannen of ideeën heeft, of als u informatie wilt vragen, kunt u contact opnemen met de afdeling Cultuur & School van de federatie. Vraag naar Hiske Land of Edwin Maes. Telefoon 030-2343880.

De kerk van Overlangbroek

Claire Boels*

Halverwege het jaar 2001 werd de restauratie van de Nederlands Hervormde Kerk van Overlangbroek voltooid. Bij de aanvang van de restauratie gaf de architect Ch. van der Weiden, in overleg met de Rijksdienst van de Monumentenzorg, opdracht aan Vlaardingebroek en Wevers (architecten en bouwhistorici) voor een bouwhistorisch onderzoek van de als rijksmonument geregistreerde kerk¹. Bij dit type onderzoek wordt een gebouw op bouwsporen en markante onderdelen van het interieur en exterieur onderzocht. Het doel van dit onderzoek was het ontrafelen van de verschillende bouwfasen.

Hieronder treft u een korte beschrijving van de kerk aan waarbij speciale onderdelen worden benadrukt. Daarop volgt de uiteenzetting van de verschillende bouwfasen die tijdens het onderzoek aan het licht zijn gekomen.



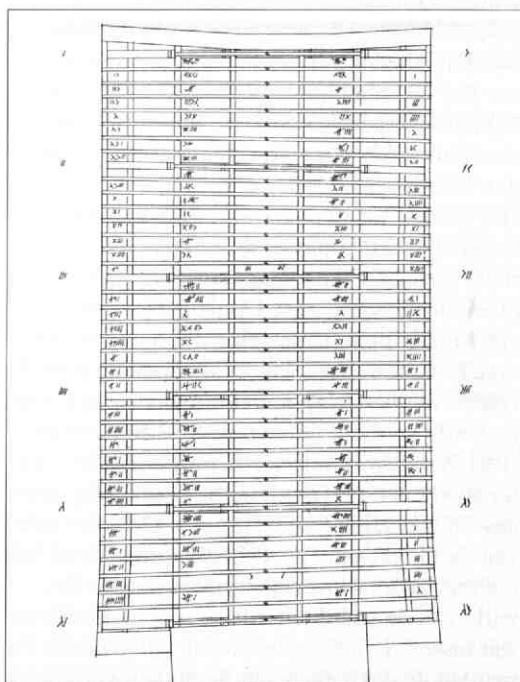
1 De kerk van Overlangbroek tijdens de restauratie 2000-2001, vanuit het zuiden gezien (Vlaardingebroek en Wevers, 2001)

De bijzonderheden

De Hervormde Kerk van Overlangbroek is gesitueerd op een omgracht terrein aan de lommerrijke Langbroekerdijk (zie afb. 1). Op dit terrein zijn verder een pastorie en een kerkhof gelegen. Rechts naast de kerk bevindt zich de middeleeuwse ridderhofstad Huis Zuilenburg. De kerk bestaat uit een éénbeukig schip met een toren aan de westzijde en een consistoriekamer aan de oostzijde. Het schip is bereikbaar via het torenportaal en via een aangebouwd portaal aan de zuidzijde. Aan de noordzijde bevindt zich een portaal ten behoeve van de consistoriekamer.

Schip

Wat het schip van de kerk betreft, is met name de eikenhouten kapconstructie erg bijzonder. De constructie bestaat uit zes spanten die veer-



2 Plattegrond van de kapconstructie met opname van alle aangetroffen telmerken (Tekening L.B. Wevers naar een opmeting van Ch. van der Weiden)

tig sporenparen ondersteunen. De spanten zijn van oost naar west gemerkt met gehakte telmerken op de stijlen en korbelen. Aan de rechter (zuid)zijde van de spanten zijn gebroken merken aangebracht om een onderscheid tussen links en rechts te maken. Ook de sporenparen zijn van telmerken voorzien, waarbij ditmaal de gebroken merken aan de linker (noord)zijde zijn aangebracht. In de telling van de sporen is overigens geen systematiek te herkennen (zie afb. 2).

Het interieur van het schip wordt vooral beheerst door het houten tongewelf en de trek balken met sleutelstukken daaronder. Tegen de westelijke wand bevindt zich een orgel uit de tweede helft van de achttiende eeuw en aan de oostzijde van het schip is een preekstoel uit 1768 geplaatst. De vloer is bekleed met hardstenen plavuizen. Bovendien zijn een grote grafzerk en enkele brokstukken van een tweede zerk in de vloer opgenomen.

Toren

De in totaal 25,5 meter hoge toren is karakteristiek vanwege zijn massieve opbouw. Hij wordt bekroond door een ingesnoerde, octagonale naaldspits die bovenaan is afgeknot en met leien bedekt. Evenals het schip kent de toren een eikenhouten kapconstructie die van gehakte telmerken is voorzien. Intern bestaat de toren uit een begane grond met drie verdiepingen daarboven.

Het portaal wordt overwelfd door een gestuct kruisribgewelf waarvan de ribben eindigen in fraai vormgegeven kraagstenen die met ossenbloed beschilderd zijn. Op de eerste verdieping zijn de dichtgemetselde doorgang naar het orgelbalkon in het schip en de opening naar de zolder van het schip het vermelden waard. Op de derde verdieping bevindt zich de klokkenstoel. Vandaar dat de verdiepingvloer hier extra stevig is uitgevoerd; de balkoplegging bezit aan de westzijde forse consoles. De constructie van de klokkenstoel zelf bestaat uit vier jukken die met andreaskruizen zijn verstevigd. Omwille van de stabiliteit zijn er ook andreaskruizen tussen de jukken onderling aangebracht en worden de dekbalken van de jukken verbonden door twee dwarsbalken. De klok is met ijzeren pennen aan een (derde) dwarsbalk met raderen verankerd.

Consistoriekamer

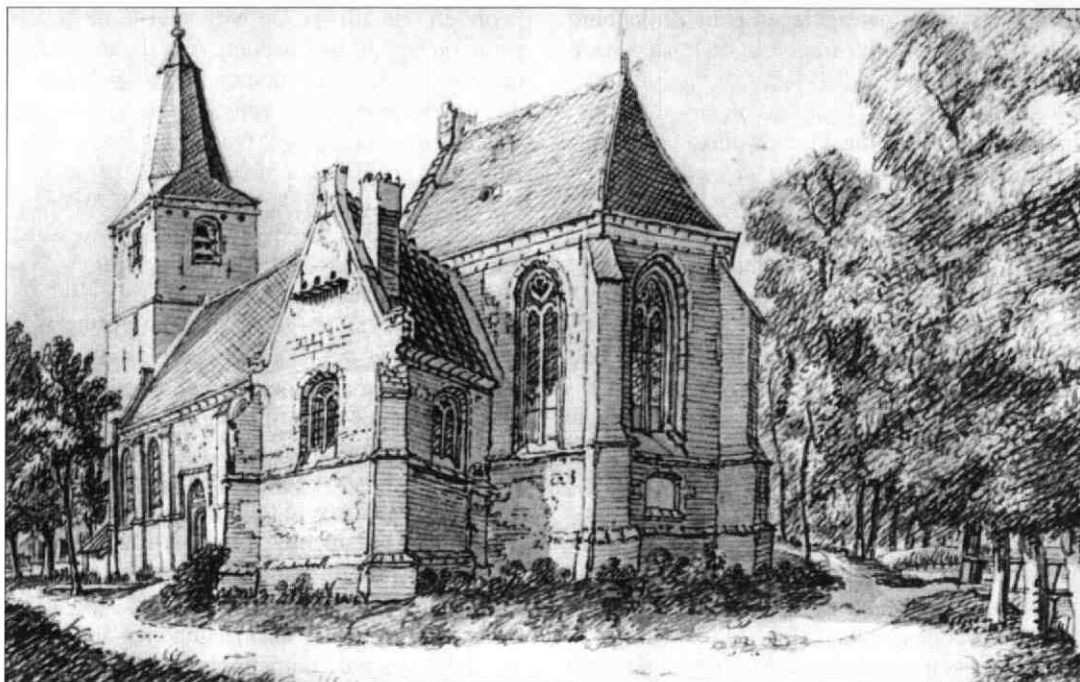
De consistoriekamer bezit een gevelsteen met het jaartal 1913, het jaar van de bouw van de huidige consistoriekamer. Het bouwsel wordt bekroond door een schilddak dat aan de westzijde wordt beëindigd door de oostgevel van het schip. Het exterieur en interieur zijn eenvoudig gehouden. Opmerkelijk is dat onder de vloer van de consistoriekamer de funderingen van de vroeg negentiende-eeuwse consistoriekamer zijn aangetroffen.

De verschillende bouwfases

Overlangbroek werd in 1289 voor het eerst genoemd, namelijk als rechtsgebied van het Domkapittel². Het dorp bestond naar alle waarschijnlijkheid uit een groepje boerderijen dat toen nog tot de parochie van de katholieke kerk van Nederlangbroek behoorde. In 1429 werd voor het eerst melding gemaakt van een kerk of kapel te Overlangbroek. Over dit gebouw, dat aan St. Hyacinthus gewijd was, is echter niets bekend. Het is niet uitgesloten dat het gebouw uit hout was opgetrokken en gesloopt werd toen men met de bouw van de huidige kerk begon. Een andere mogelijkheid is dat het van steen was en daarna deel is gaan uitmaken van de kerk. Archeologisch onderzoek ter plaatse zou wellicht voor uitsluitsel kunnen zorgen.

Jan de Beijer

In ieder geval kwam de huidige kerk grotendeels in het laatste kwart van de vijftiende eeuw tot stand. Dit is gebleken uit het in opdracht van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg uitgevoerde dendrochronologisch onderzoek. Het eikenhout van de kapconstructie van het schip en van de toren dateren respectievelijk uit 1477 en 1504. Een tekening van Jan de Beijer uit 1744 geeft de in 1504 ontstane situatie weer (zie afb. 3). Naast de nog bestaande toren en het schip staat een laatgotisch koor afgebeeld. Dit kende een 3/8-sluiting; daarop wijst althans de plattegrond van de driezijdig afgesloten crypte. Het koor bezat spitsboogvormige vensters met driepasmotieven en gebrandschilderde ramen, waartussen getrapte steunberen waren geplaatst. In de oostgevel bevond zich een toegang tot de crypte.



3 Tekening in oost-indische inkt met de kerk van Overlangbroek, gezien vanuit het zuiden (Gemaakt door Jan de Beijer, 1744; uit: H. Romers, *J. de Beijer, Achttiende-eeuwse gezichten van steden, dorpen en huizen*, deel II, Utrecht 1994, nr. 522)

Johannes Bornius

In 1608 kreeg de kerk van Overlangbroek haar eerste eigen predikant, Johannes Bornius genaamd. Op zijn instigatie hebben mogelijk verschillende wijzigingen plaats gevonden. Eén van die wijzigingen is wellicht de plaatsing van de huidige klokkenstoel in de toren. De dendrochronologisch gedateerde klokkenstoel stamt namelijk uit omstreeks 1613. Verder is het niet ondenkbaar dat de consistoriekamer in zijn opdracht gebouwd werd en dus uit het tweede decennium van de zeventiende eeuw dateert. Dat deze ruimte aan de zuidzijde van het schip later moet zijn gebouwd dan het schip is onomstotelijk: op de tekening van Jan de Beijer is zichtbaar dat de waterlijst en uitspringende plint van de betreffende aanbouw wat hoogte betreft niet overeenkomen met de hogere waterlijst en plint van het koor en het schip. Bovendien onderscheiden de dakvoeten zich van elkaar. De consistoriekamer op de tekening bezit een uitkraging met een dubbele rij afgeschuinde baksteenkoppen in tegenstelling tot het schip en koor die onder de dakrand een muizentandlijst lijken te bezitten. Verder is er ook verschil in dakbedekking. Het dak van de

consistoriekamer is naar alle waarschijnlijkheid bedekt met Oudhollandse pannen terwijl het schip en het koor met leien in Rijndekking bekleed zijn. Tot slot onderscheiden ook de raamvormen zich van elkaar. Het gotische koor en schip tonen spitsboogvensters terwijl de aanbouw van rondboogvensters is voorzien. Op basis van deze details en de betrouwbaarheid van de tekening en tekenaar mag ervan uitgegaan worden dat de toenmalige consistoriekamer secundair is. De aanwezigheid van rondboogvensters in de wanden van de consistoriekamer ondersteunt bovendien de veronderstelling dat deze aanbouw in de zeventiende eeuw tot stand kwam.

Het is mogelijk dat Bornius ook opdracht gaf tot de vervanging van de noordgevel van het schip. Deze gevel is als enige ongepleisterd en het formaat van de bakstenen (22 x 10,5 x 4,5 cm) getuigt van een zeventiende-eeuwse oorsprong.

Op de tekening van Jan de Beijer zijn een drietal duivengaten in de geveltop waarneembaar. Dit is een vrij opmerkelijk detail aangezien het houden van duiven een zogenaamd 'heerlijk recht' was. Het is niet uitgesloten dat één van

de heren van het naastgelegen Huis Zuilenburg een steentje had bijgedragen in de kosten voor de bouw van de consistoriekamer van de kerk. Mogelijk heeft deze heer vervolgens van zijn invloed gebruik gemaakt door duivengaten in de gevel te laten aanbrengen.

Gedeeltelijke sloop

Naar alle waarschijnlijkheid moderniseerde men in 1768 het interieur van de kerk, aangezien de huidige preekstoel uit dat jaar dateert. Hierover zijn echter geen nadere gegevens bekend. In 1824 werden het koor en de zeventiende-eeuwse consistoriekamer afgebroken. Dit blijkt uit het archief van de Kerkvoogdij³. Met de bakstenen van deze afgebroken bouwdelen werd het gat dat toen in het schip geslagen was, afgesloten. Men verstevigde de nieuwe sluiting aan de oostzijde met drie steunberen en voorzag de wand van twee vensters. Blijkens het bestek uit 1824 zouden de steunberen een getrapte opbouw bezitten. Echter, de opbouw van de twee thans nog aanwezige steunberen is gewoon recht, waaruit geconcludeerd zou kunnen worden dat de steunberen tijdens de bouw niet getrappt zijn uitgevoerd. Uit het genoemde archief blijkt verder dat in de steunberen restanten van de oude koorgevel aanwezig zijn⁴.

In de literatuur werd vaak aangenomen dat in 1824 behalve het koor en de consistoriekamer ook het schip gesloopt werd. Getuige de nog bestaande middeleeuwse zuidgevel en kapconstructie is deze gedachte onjuist. Met betrekking tot het schip vond wél de bepleistering van de muren plaats, met uitzondering van de zeventiende-eeuwse noordgevel. Verder werd de fundering plaatselijk hersteld met bakstenen die afkomstig waren van het koor.

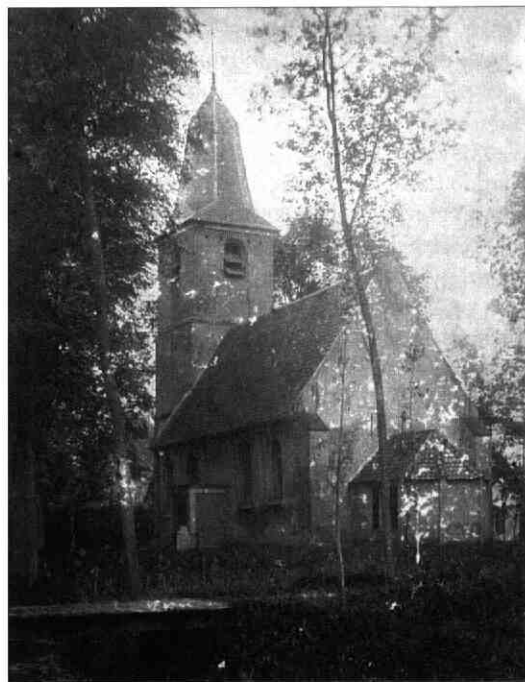
De in 1768 geplaatste preekstoel werd in 1824 van een nieuw klankbord en een nieuwe trap voorzien.

Een nieuwe consistoriekamer en een nieuw portaal

In 1857 werd besloten een nieuwe consistoriekamer aan de oostzijde van de kerk te bouwen. Een oude foto van omstreeks 1900 toont de nieuwe aanbouw en geeft weer dat deze veel kleiner van formaat was dan het oorspronkelijke koor, maar wel van een 3/8 afsluiting was

voorzien (zie afb. 4). De witgepleisterde gevels waren verfraaid met lisenen. Aan de noordzijde was een deur opgenomen terwijl zich aan de zuidzijde een schuifvenster bevond. Het dak was belegd met blauwe, Oudhollandse pannen. Bijna dertig jaar na de nieuwe consistoriekamer kwam aan de zuidzijde van de kerk een nieuw portaal tot stand. Blijkens de kadastrale minuut (1832) heeft het nieuwe portaal een voorganger gehad die tussen 1744 en 1832 moet zijn gebouwd (zie afb.5). Het portaal is namelijk niet op de tekening van Jan de Beijer weergegeven maar stond er wél al toen de kadastrale minuut werd opgesteld. Het staat vast dat het oude portaal in 1857 tot 25 cm beneden het grondpeil werd afgebroken om vervolgens opnieuw opgemetseld te worden op de reeds bestaande fundamenteën. Op aanwijzing van de aannemer werd de aanbouw van 'pilasters en afsprongen' voorzien.

In aansluiting op de werkzaamheden aan het portaal werden de binnenmuren van de kerk gepleisterd en verving men de originele vensters door vensters met ijzeren kozijnen. Verder werd de brug naar het kerkterrein gerepa-



4 De kerk te Overlangbroek omstreeks 1900. Rechts op de foto is de voormalige consistoriekamer uit 1857 zichtbaar (Collectie Kerkvoogdij der N.H. te Overlangbroek)



5 Deze tekening toont ondermeer het oude portaal en een houten brug waarop draaihekken zijn geplaatst. Er bevindt zich nog geen consistoriekamer aan de oostzijde (Vermoedelijk gemaakt door de heer V. Kenniphous ca 1855, 21 x 30 cm: Collectie Kerkvoogdij der N.H. te Overlangbroek)

reerd en plaatste men er een tweevleugelig spijlenhek van gietijzer.

Grafzerken

In 1913 werd de in 1857 gebouwde consistoriekamer vervangen door een rechthoekig exemplaar. De laatstgenoemde werd naar alle waarschijnlijkheid deels op de funderingen van de negentiende-eeuwse voorganger of van het oorspronkelijke koor gebouwd, hetgeen het wegzakken van de hoeken aan de oostzijde zou kunnen verklaren.

Bij het opbreken van de vloer van de consistoriekamer op 12 december 1913 trof men een grafkelder met twee grafstenen aan. De ene grafsteen bleek van het graf van Berent Utenengh, heer van Zuilenburg, afkomstig te zijn (zie afb. 6). De andere grafsteen bleek te horen bij het graf van Joost van Amstel van Mijnden, echtgenoot van Philippota Utenengh, vrouwe van Zuilenburg (zie afb. 7). De grafzerken dateren respectievelijk uit 1503 en 1554. De grafzerk van Berent werd in het zuidportaal ingemetseld, terwijl die van Joost, waarvan alleen een koperen grafplaat resteerde, naar museum Het Catharijneconvent te Utrecht werd overgebracht.

Onderhoud en restauratie

In het vervolg van de twintigste eeuw werden vooral onderhouds- en herstelwerkzaamheden uitgevoerd. Dit was het geval in 1930 en daarna in 1974 toen de kerk schade had opgelopen



6 Tekening van de grafsteen van Berent Utenengh, heer van de naastgelegen ridderhofstad Zuilenburg. De grafsteen uit 1503 is in het zuidportaal ingemetseld (Foto Topografische Atlas Langbroek, SAKRUH)

door twee zware stormen in 1972 en 1973. De werkzaamheden bestonden ondermeer uit de vervanging van de koningsspil. Voorts werd de bovenste punt van de spits en de dakbedekking van de toren vernieuwd en werden de klankborden vervangen. Op de torenspits plaatste men een gietijzeren bal en een koperen windhaan die gemaakt was door leerlingen van de Technische school Valkenheide te Maarsbergen.

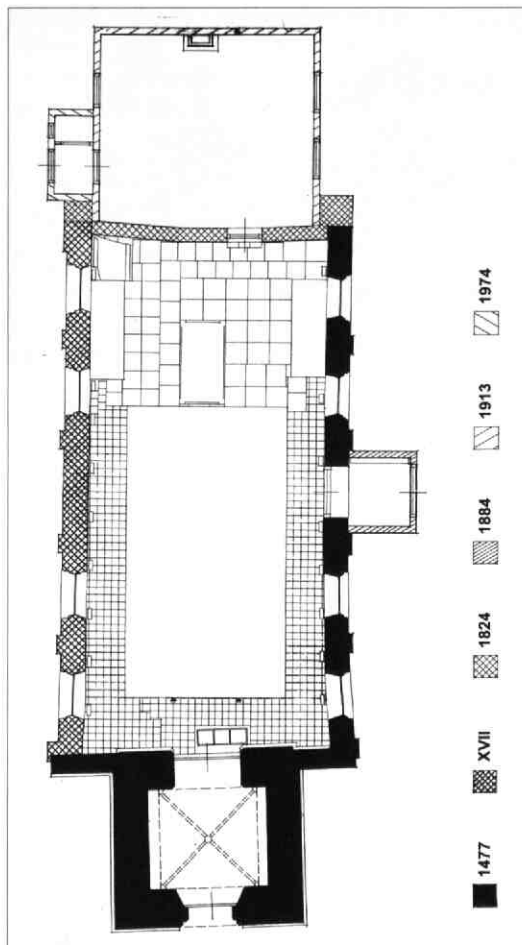
Het schip werd van binnen en van buiten opnieuw gepleisterd. Bovendien werd een hete-luchtverwarming geïnstalleerd, waarbij in de vloer langs de gevels inblaasroosters werden aangebracht. Tegen de noordgevel van de consistoriekamer uit 1913 bouwde men een rechthoekig portaal met sanitaire voorzieningen. In 1979 werden acht nieuwe gebrandschilderde ramen geplaatst, ontworpen door J.M. Meine. Het meest recente herstelwerk vond plaats in



7 Tekening van de koperen grafplaat van Joost van Amstel van Mijnden met een afbeelding van het echtpaar Van Mijnden-Utenengh en hun zoon Joost. Deze grafplaat bevindt zich in het museum Het Catharijneconvent te Utrecht (Collectie auteur)

2000 naar de plannen van architect Ch. van der Weiden uit Leersum (zie afb. 8). Deze restauratie had een zeer conserverend karakter en richtte zich met name op het herstel van de kerktoeren. Niettemin werden ook werkzaamheden ten behoeve van het schip, de consistoriekamer en het zuidelijke ingangsportaal uitgevoerd. De noodzakelijke vernieuwingen van historisch materiaal werden tijdens het bouwhistorisch onderzoek gedocumenteerd, zodat de gegevens daarvan niet verloren gaan en later nog gebruikt kunnen worden bij het behoud van dit bijzondere gebouw.

**Drs. C. Boels is in 2001 als kunsthistorica (specialisme architectuur) afgestudeerd aan de Universiteit van Utrecht. Sinds december 2000 is zij werkzaam bij het bureau Vlaardingebroek & Wevers, dat gespecialiseerd is in bouwhistorisch onderzoek en restauraties.*



8 Plattegrond met de bouwfasen (Naar een tekening van Ch. van der Weiden, Leersum 1999)

Noten:

- 1 Een exemplaar van het rapport bevindt zich onder meer in de bibliotheek van het Streekarchivaat Kromme-Rijngebied - Utrechtse Heuvelrug te Wijk bij Duurstede (SAKRUH).
- 2 S. van Ginkel-Meester M. Kooiman, R. Blijdestein (red.), *Geschiedenis en architectuur van Langbroek*, Zeist 1990, 22. Zie ook: C. Dekker, *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen*, Utrecht 1983.
- 3 SAKRUH, Hervormde gemeente Overlangbroek 1665-1989, Kerkvoogdij, voorl. inv.nr. 7 (notulen kerkvoogden en notabelen 1900-1919) en 56 (Stukken betreffende het onderhoud en herstel van het kerkgebouw etc. 1824). P. Th. Bunjes, B. de Koning, J.J. de Kort, *700 Jaar Overlangbroek*, Overlangbroek 1989, 9.
- 4 SAKRUH, Hervormde gemeente Overlangbroek 1665-1989, Kerkvoogdij, voorl. inv.nr. 7 (notulen kerkvoogden en notabelen 1900-1919), 1913.

De waterstaatskerk te Cothen - een episode uit 700 jaar RK-geschiedenis

*Ad van Bommel**

Aanleiding

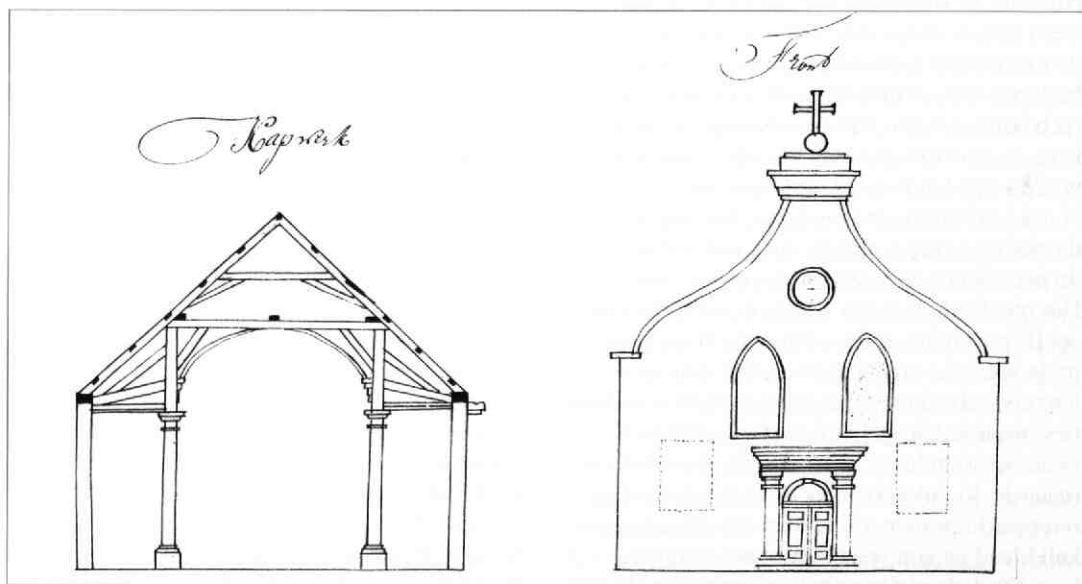
In de zomer was het er warm en in de winter koud. Het was stoffig en het was donker. De trap naar de zolder was voor onze kinderbeentjes - het is 1959/1960 - veel te steil. Op sommige stukken van die zolder, waar ooit het orgel stond en het kerkkoor zong, mochten we niet komen omdat de houten vloer te slecht was. 's Ochtends stonk het dikwijls vanwege een festiviteit de avond ervoor in de benedenzaal. In die benedenzaal werd gegymd, toneel gespeeld, bruiloft gevierd en Sinterklaas gevreesd. Terugkijkend was het gebouw in ieder geval zeer brandonveilig. En dat terwijl daar al ruim twintig jaar een kleuterschool met enige tientallen kleine kinderen was gevestigd. Die school zat op de zolder van de voormalige, in 1967 afgebroken rooms Katholieke kerk op de hoek van de Kerkweg en de Hinkerstraat te Cothen. We speelden in de ommuurde tuin van de voormalige pastorie waar 's winters ook de

asla van de grote kachel werd uitgestrooid. Al die impressies kwamen terug toen ik, in een notariële acte, het bestek en - in kleur - de tekeningen van de bouw ervan uit 1838 vond!

Parochie Cothen: genoemd in 1302²

De RK-kerk te Cothen is ontstaan als dochterkerk van de Maartenskerk in Doorn. Waarschijnlijk is dit gebeurd tijdens of kort na de ontginning van Langbroek in de twaalfde eeuw. In ieder geval is in een in het Latijn gestelde tekst van 30 mei 1302 sprake van land 'in p[la]rochia de Coten'. Dit is de mij vroegst bekende vermelding van die parochie. Tijdens de reformatie werd de eeuwenoude RK-Agneskerk aan de Brink opgeheven. De kerk ging in 1581 over in hervormde handen en is daar gebleven.

In dat zelfde jaar werd ook de aan het Heilige Sacrament gewijde, eeuwenoude kapel in de Dwarsdijk (een sedert 1811 onder Cothen val-



De doorsnede en voorgevel van de kerk op de bouwtekening uit 1838 (SAKRUIH, NA I, 2615, not. C.A. van Strijen, no. 555)

lend buurtschap) opgeheven; Dwarsdijk behoorde tot de RK-parochie Werkhoven. Nadien verviel de kapel tot een ruïne. In 1674 kreeg de stad Wijk bij Duurstede toestemming van de Staten van Utrecht om 'tot het repareren van de brug aan den Dwarsdijk te mogen employeeren de steen van sekere oude muur van een capel daar bij staand'³.

In 1695 werd de statie of parochie Werkhoven (opnieuw inclusief Dwarsdijk) heropgericht; Cothen en ook Langbroek gingen er toebehooren. Zowel in het dorp Werkhoven als in het dorp Cothen kwam, zo ver als mogelijk van de hervormde kerk vandaan, een zogenaamd schuurkerkje. In Cothen was dat op de hoek van de latere Kerkweg en Hinkerstraat. Daartoe werd waarschijnlijk een bestaande boerderij geschikt gemaakt.

Volgens een bericht uit 1741 deed de pastoor 's zondags om 7.00 uur de mis te Werkhoven (waar hij woonde) en om 10.00 uur te Cothen⁴. Dat was niet ideaal. Rond 1800 probeerden de parochianen in Cothen dan ook een eigen parochie te worden met een eigen pastoor⁵.

Na een lange aanloopperiode gingen in 1818 de kerkmeesters Thomas Smorenburg, Bart van Bemmel en Folkert Pappelendam rond met een intekenlijst voor de bouw van een echte pastorie. Ze deden dit met succes en weldra werd met de bouw begonnen. Helaas kwamen de toegezegde gelden niet binnen waardoor de kerkmeesters in moeilijkheden kwamen. De rechtbank dreigde met de verkoop van de oude kerk en pastorie. Binnen 14 dagen moest 1800 gulden worden betaald aan de houtkooplieden voor al geleverde materialen. Gelukkig werd dit bedrag voorgeschoten door een weldoener, de heer Bosch van Drakensteyn⁶.

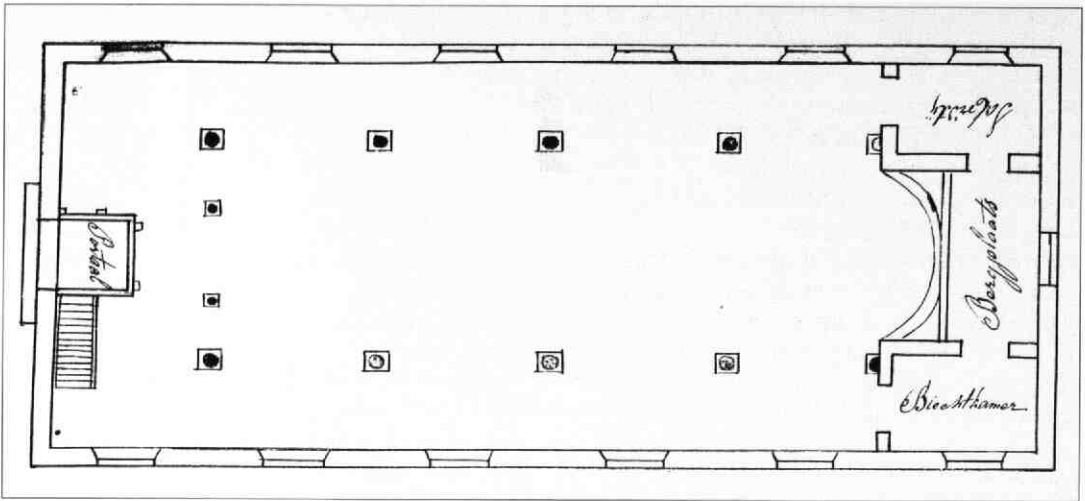
Het bleef echter tegen zitten. In de nacht van 9 op 10 november 1828 werd door een venster in de sacristie ingebroken en van alles gestolen: een zilveren ciborie (bewaarkelk voor hosties, waarde 150 gulden), een zilveren kelk (waarde 80 gulden), een zilveren 'zeekenbusje' (waarde 40 gulden) alsmede twee grote zilveren boekkransen, drie alben (miskleed), een kelkkleed en een spiegel met een vergulde lijst. De daders zijn onbekend gebleven. In die tijd werd ook in de sacristie te Everdingen ingebroken, wellicht door de zelfde inbreker(s)⁷.

Een nieuwe kerk

Op een gegeven moment realiseerde katholiek Cothen zich dat men het ook in dit geval hogerop moest zoeken. De pastoor en de kerkmeesters schreven daartoe een brief aan koning Willem I. In die brief van 12 mei 1835 lezen we: 'Dat gezegde R.C. Gemeente, Kerk zijnde 440 communicanten tot het houden van derzelve Godsdienst oefening een Kerkgebouw heeft dat indertijd is daargesteld van een zoogenaamd Boeren Achterhuis of koeijenstal, waarvan het zelve thans nog alle kentekenen draagt; welk Kerk-Gebouw niet alleen voor de Godsdienst geheel en al ongeschikt kan geacht worden, maar boven dien nog voor deze gemeente veel te klein is'. Dat de kerk inderdaad in een boerderij was gevestigd, is ook af te leiden uit de zogeheten minuutplannen; kaarten die voor de vorming in 1832 van het Kadaster zijn opgemaakt. Volgens die kaarten stond aldaar een boerderij van het zogenoemde T-type. Bij boerderijen van dit type staat het voorhuis dwars op het achterhuis (de deel). De briefschrijvers willen een nieuwe kerk die volgens de begroting 1.000 gulden kost. De afbraak van het oude gebouw kost 300 gulden, tezamen 1.300 gulden. Of en zo wat de koning heeft geantwoord, is mij niet bekend. In ieder geval bevat het parochie-archief een brief van de 'Directeur-Generaal van de Generale Directie voor de zaken van de R.K. Eeredienst' van 25 juli 1838 waarbij voor de bouw 4.900 gulden wordt toegekend. Die toekenning moet zijn gebaseerd op een hogere begroting dan de begroting in de brief aan de koning. Dat zal dan wel de begroting zijn van 4 oktober 1836 welke totaliseert tot een bedrag van 9.768 gulden.⁸

De bouw

Op 23 januari 1838 vindt, onder het bezielend oog van pastoor Hermanus van Miltenburg en de kerkmeesters Gerrit van Bemmel (mijn voorvader), Cornelis van Leeuwen, Cornelis Vernooij en Willem Pappelendam, in herberg De Lindeboom in Nederlangbroek de openbare aanbesteding plaats van 'het Bouwen eener Nieuwe Roomsche Katholieke kerk te Cothen'. De kerk moet een lengte krijgen van 47 ellen (1 el = 1 meter) en een breedte van 10,5 ellen. Binnenin komt een nis voor het altaar, een sa-



De plattegrond van de kerk op de bouwtekening uit 1838 (SAKRUH, NA I, 2615, not. C.A. van Strijen, no. 555)

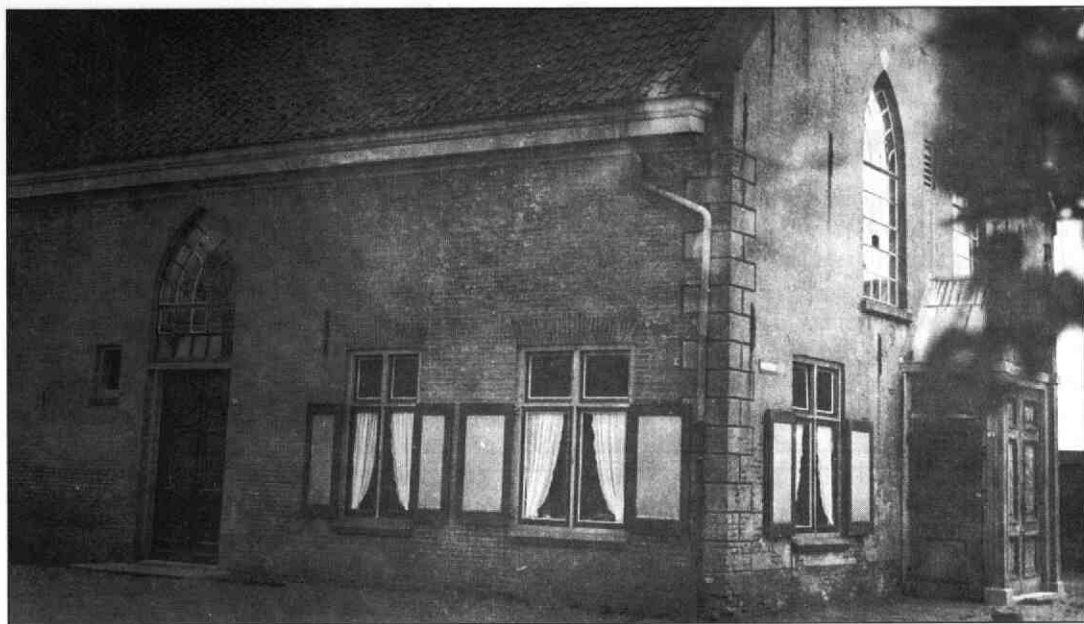
cristie, een biechtkamer, een communicatie en een bergplaats. Uit bestek en tekening blijkt dat de bakstenen kerk 11 ellen hoog moet worden. Het dak dient te worden afgewerkt met dakpannen. De 'hals' van de voorgevel dient te worden bekroond met een ijzeren kruis. Er komt een portaal met een grote toegangsdeur. Er moeten 14 grote ramen en 1 rond raam worden geplaatst. Boven de genoemde ruimtes komen twee zolders. Op de bouw zal worden toegezien door een 'beambte aan den Waterstaat'. (Dit is de reden waarom in het begin van de negentiende eeuw gebouwde RK-kerken in Nederland dikwijls 'waterstaatskerken' worden genoemd.) De kerk moet uiterlijk 1 oktober 1838 worden opgeleverd.

Op het werk schrijven twee aannemers in. Hendrik van der Wielen, timmerman te Cotten, zegt het voor 12.000 gulden te kunnen doen. Hendrik Coenen, timmerman te Amersfoort, doet het voor minder en wel voor 11.400 gulden. Hem wordt het werk gegund. De oude kerk was al afgebroken en de benodigde extra grond was reeds geschonken door baron Arnold van Brienen voor wie daarvoor jaarlijks Heilige Missen moesten worden opgedragen. Coenen moet met vliegende trom van start zijn gegaan want al op 17 juli verklaart hij zijn geld te hebben ontvangen daar het werk is voltooid. Op 17 oktober wordt de nieuwe kerk ingewijd.⁹

Nergens wordt in de stukken gerept van de (ver)bouw van een pastorie. Toch was die er wel. Haaks op de kerk aan de oostelijke kant, aan de kant van de sacristie stond pal tegen de kerk tot en met de afbraak in 1967 een woonhuis. Het kan niet anders dan dat de nieuwe kerk in de plaats is gekomen van het achterhuis van de T-boerderij en dat het voorhuis ervan is blijven staan.

Verkoop

Bij de afbraak van de oude kerk en bij de bouw van de nieuwe kerk was allerlei materiaal overgebleven. Het parochiebestuur besloot daarvan een openbare verkoop te houden. Die vond plaats op 23 november 1838 ten huize (lees café) van Willem van de Bild, dat vlak bij de kerk was gelegen. In totaliteit is voor ruim 224 gulden aan spullen verkocht. Onder de kopers waren veel Cothenaren: Gerrit van Bemmelen (bouwman, dat wil zeggen boer), Willem van de Bild (tapper, koopman), Arie Blanken (veearts), Willem van Dien (wagenmaker), Rijk van Dijk (bouwman), Johannes van Eck (korenmolenaar), Rijk van Eck (bouwman), Jan de Graaf (timmerman), Antonie Goes (daggelder), Hendrik van Hensbergen (tapper), Anthonie van der Horst (bouwman), Reinier Kloot (veldwachter), Cornelis van Leur (bouwman), Jan van Leur (arbeider), Jan van de Meent (arbeider), Hermanus Middelweerd (bouwman), Hendrik Millevart (boerenknecht),



De voor- en zijgevel van de kerk rond 1910 (SAKRUH, Topografische Atlas Cothen)

Hermanus Oostrum (koopman), Jan Scherpenzeel (arbeider), Steven Stoker (klompenmaker), Willem Streumer (schipper), Hendrik Vermeulen (arbeider), Pieter Vermeulen (arbeider), Evert Vernooij (bouwman), Hendrik van der Wielen (timmerman), Hermanus van Zeist (koopman). Veel van deze achternamen komen heden ten dage nog steeds in Cothen voor.¹⁰

Parochie, kerkhof

Cothen had nu wel een nieuwe kerk maar was nog geen zelfstandige parochie. Toen pastoor Miltenburg stierf, kon ook dat weer worden bereikt en dit dan voor het eerst sedert 1581. Op 10 december 1840 werd Adrianus van der Manden tot pastoor van Werkhoven en Cornelis Adrianus van Romondt tot pastoor van de parochie Petrus en Paulus te Cothen benoemd. Of de kerk zelf toen ook die naam kreeg, is onduidelijk.

'Waterstaatskerken' mochten in eerste instantie geen toren hebben. Later versoepelde dat beleid en rond 1845 probeerden de Cothense parochianen dan ook een toren bij hun kerk te bouwen. Echter de aartsbisschop vond dat weggegooid geld omdat de kerk toch al te klein was en men beter kon sparen voor een nieuwe kerk¹¹.

Van Ginkel-Meester en Vernooij (1992) melden dat de kerk een begraafplaats had die in 1856 werd opengesteld. Ze schrijven: '... oorspronkelijk was het een begraafplaats voor priesters ...'. Dit lijkt me onjuist. Het kadaster van 1832 heeft het immers duidelijk over een kerk en een kerkhof. Omdat de pastoors toentertijd nog in Werkhoven woonden, zullen zij ook daar en niet in Cothen zijn begraven. Het kerkhof zal eertijds dus in de praktijk alleen voor het begraven van overleden parochianen zijn gebruikt. In een memoriaal in het parochie-archief staat te lezen dat Cothen door 'ijverige bemoeiingen van kapelaan Jacobus de Wildt [rond 1830] zijn eigen katholiek kerkhof [had] verkregen'. Voordien zullen de doden op een eigen deel van het kerkhof rond de NH-kerk te Cothen begraven zijn. Daar was, zoals elders, immers de officiële begraafplaats. Wellicht is verwarring ontstaan omdat in de oostelijke muur van het kerkhof een steen zit met de tekst: 'gelegd door den We. H.H.B. Kok Past. van Cothen 3 maart 1857'. Waarschijnlijk is het al bestaande kerkhof toen vergroot. Voor de bewoners van de Dwarsdijk gold volgens dat gerecht in 1809: 'Dat de lijken der alhier afgestorvene zedert onheugelijke jaaren in de kerk of op het kerkhof van den dorpe van



De zijgevel van de kerk en de voormalige pastorie, rond 1935 vanaf de Kerkweg gefotografeerd (SAKRUH, Topografische Atlas Cothen)

Werkhoven begraven zijn, uit hoofde dat alhier geen kerk of begraafplaatsen gevonden worden'.¹²

Van kerk tot parochiehuis

De nieuwe kerk was al snel te klein. Het voor parochianen beschikbare deel van de kerk was van muur tot muur maar 160 m² groot. Dit is naar schatting goed voor zo'n 200 zittende mensen terwijl de parochie in 1835 reeds 440 communicanten telde. Het duurde nog tot 1906 voordat, eveneens aan de Kerkweg, een nieuwe en veel grotere kerk kon worden gebouwd. Die aan Petrus en Paulus gewijde kerk is vandaag de dag nog steeds in gebruik. Een deel van het kerkmeubilair is mee verhuisd. Rond 1967 sloeg ook in Cothen een tweede 'beeldenstorm' in de rooms-katholieke kerk toe. Die resulteerde onder meer in de verkoop van allerlei 'ouderwets' kerkmeubilair. Aldus staat de voormalige doopvont nu in de voortuin van Wijkersloot 21 te Wijk bij Duurstede. Wellicht is die stenen doopvont - herbestemd tot plantenbak - nog afkomstig uit de oude waterstaatskerk.

Die oude kerk werd na een verbouwing omgevormd tot parochiehuis en later tevens tot kleu-

terschool. Het parochiehuis werd gebruikt voor toneelvoorstellingen, sinterklaasvieringen, verenigingsactiviteiten, feesten enz. Een prachtig beeld daarvan schetst het zich het in parochiearchief bevindende boekje met de 'Notulen der Commissie tot Exploitatie van het Parochiehuis'. De kleuterschool is vlak voor 1940 gesticht. De burgemeester van Cothen laat de provincie Utrecht begin 1943 desgevraagd weten dat er in zijn gemeente een 'bewaarschool' is die uitgaat van het RK-schoolbestuur en is gevestigd in het RK-Verenigingsgebouw. (In één adem door deelt hij tevens mede 'dat in deze gemeente geen woningen van joden zijn ontruimd'.)¹³

Het begin van het einde komt in 1960: de kleuterschool verhuist naar een eigen, nieuw gebouw onderkomen. In 1962 rijst het plan om het parochiehuis te verbouwen tot dorps-huis. Dit blijkt niet haalbaar te zijn. Elders in het dorp wordt een dorps-huis gebouwd waar in 1966 alle verenigingen naar toe gaan. In 1963 wordt het aan de kerk verbonden woonhuis, de voormalige pastorie, onbewoonbaar verklaard. Complete onttakeling is het gevolg. Op 2 maart 1967 verkoopt de parochie 'het oude

[negentiende-eeuwse] parochiehuis met bijbehorende grond en weg, staande en gelegen aan de Kerkweg 23 alsmede een de oude [achttiende-eeuwse] pastorie...' voor 15.000 gulden aan de gemeente Cothen¹⁴. Door en voor rekening van de gemeente worden de gebouwen korte tijd later gesloopt. Alleen het kerkhof blijft over en open. Dit laatste tot 1 maart 1978 wanneer de nieuwe begraafplaats aan de Groenewoudseweg in gebruik wordt genomen. Het nu gesloten kerkhof is het enige dat ons heden nog herinnert aan meer dan driehonderd jaar RK-geloofsbeleving op die plaats. Tja, het monumentenbeleid van de voormalige gemeente Cothen beruiste immers, net zoals dat van veel andere gemeenten, op twee peilers: 'weg met die oude troep' en 'opgeruimd staat netjes'.

**Dr. A.A.B. van Bommel is sociaal geograaf, woonachtig in Wijk bij Duurstede en werkzaam in Den Haag als senior adviseur bij de Vereniging van Hogescholen, de HBO-raad. Zijn historisch onderzoek richt zich vooral op het Kromme-Rijngebied en Cothen.*

Noten:

- 1 Streekarchivariaat Kromme-Rijngebied - Utrechtse Heuvelrug te Wijk bij Duurstede (SAKRUH), Notariële Archieven tot 1896 (NA I), 2615, not. C.A. van Strijen, no. 555, 23-1-1838. In hetzelfde notariële archief heb ik ook het bouwbestek en -tekening van de vergroting van de RK-kerk te Schalkwijk aangetroffen (SAKRUH, NA I, 2609, not. C.A. van Strijen, no. 203, 23-7-1835). Ook stuitte ik op bestek en condities voor de gehele voltooiing van het RK-kerkgebouw te WbD (SAKRUH, NA I, 2701, not. H.J. van Mariënhoff, no. 2382, 18-7-1833). Idem bestek en tekening (ver)bouw pastorie en NH-kerk te Bunnik (SAKRUH, NA I, 2714, no. 3558, 11-12-1840), Mw. E. van Nimwegen-Seggelink wees me op het bestek van de bouw van de NH-pastorie te Cothen (SAKRUH, NA I, 2728, not. H.J. Mariënhoff, no. 479, 21-10-1847). Volgens een losse aantekening bij die laatste acte is de bouwtekening eruit gehaald en ondergebracht in de de Topografische Atlas [van Het Utrechts Archief] en zou aldaar dus nog moeten zijn. Hetzelfde geldt voor de bouwtekening bij het bestek en aanbesteding van de pastorie van de NH-kerk te Werkhoven (SAKRUH, NA I, 2706, not. H.J. van Mariënhoff, no. 2853, 10-5-1836).
- 2 Voor dit artikel heb ik in het bijzonder gebruik gemaakt van: C. Dekker, *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen*. Zutphen, 1983, 312-314, 351-353; M.J. Gasman,

Werkhoven. In: *Archief Aartsbisdom Utrecht*, deel 35 (1909), 240-274; M.J. Gasman, Scheiding tussen Cothen en Werkhoven. In: *Archief Aartsbisdom Utrecht*, deel 39 (1913), 270 en 318-321; B. Voets, Katholiek Cothen in de branding der eeuwen. In: *Archief Aartsbisdom Utrecht*, deel 68 (1949), 2e aflevering, 69-220; het oud-archief van RK-parochie Peter en Paulus te Cothen in Het Utrechts Archief (HUA). Het is ongeinventariseerd (30 dozen resp. losse registers). Met dank aan pastor A.A. van der Graaf voor haar toestemming het archief toch te mogen raadplegen.

Vroegst bekende vermelding parochie Cothen op 30-5-1302 (HUA, DOM, 1806).

- 3 De vroegst bekende vermelding van de kapel te Dwarsdijk is van april 1375 (Dekker, 1983, 353); afbraak kapel in HUA: Staten, 246-1, 664, 25-6-1674.
- 4 *Archief Aartsbisdom Utrecht*, deel 1 (1875), 62.
- 5 *Archief Aartsbisdom Utrecht*, deel 8 (1880), 104-105. Deze Hinkerstaat werd tot diep in de twintigste eeuw Hinkersteeg genoemd. Dit is een verschrijving (!?) van Stinker(t)steeg, de naam waarop de weg tot ver in de negentiende eeuw bekend stond. Op 2-10-1893 is sprake van 'de Stinkesteeg of Henkesteeg' (SAKRUH, NA I, 2666, not. A.J.G.A. Verhoeff, 522). De mij vroegst bekende vermelding is van 6-6-1740 wanneer Margaretha van Honthorst, wed. Pieter van Borsele, te Utrecht, aan Anna Mechteld van Borsele, gehuwd met Eduard Joseph Ram van Schalkwijk, een huis schenkt met westwaarts de 'Stinkertsteeg' en noordwaarts de Heereweg (de huidige Kerkweg) (HUA, NA, U166a17, not. E. Vlaer, no. 44). Als 'Steeg' is de weg al veel eerder bekend namelijk op 30-12-1428 (HUA, DOM, 2959).
- 6 HUA, RK-Parochie Cothen, ongeinventariseerd (doos 2), Registrum Memoriale, Caput I, 5-6.
- 7 Idem, 6.
- 8 HUA, RK-Parochie Cothen, ongeinventariseerd; brieven 12-5-1835 en 25-7-1838 (doos 13); begroting 4-10-1836 (doos 8).
- 9 Voor bron bestek en tekening zie noot 1. Bestek en tekening bevinden zich niet in het parochie-archief. Dat bevat wel een procesverbaal van de openbare aanbesteding, de gereedverklaring van Coenen en een rekening van verantwoording van de bouw dd. 25-1-1841 (doos 4).
- 10 SAKRUH, NA I, 2616, not. C.A. van Strijen, no. 684.
- 11 HUA, RK-Parochie Cothen, ongeinventariseerd (oa. doos 2), Registrum Memoriale, Caput I, 6.
- 12 Ginkel-Meester, S., A. Vernooij, *Cothen: Geschiedenis en Architectuur*. Zeist, 1992, 111-112; Kadaster: SAKRUH, Gemeente Cothen 1811-1947, 407, sectie B no. 83; aanleg kerkhof: zie noot 6, 6. Brief gerecht Dwarsdijk van 23-11-1809 in HUA, Staten, 1349-5, 11.
- 13 Notulenboekje in HUA, RK-Parochie Cothen, ongeinventariseerd (doos 24); brief burgemeester in SAKRUH, Gemeente Cothen 1811-1947, 624.
- 14 Transport voor notaris C.A. Luyckx te Wijk bij Duurstede (HUA, RK-Parochie Cothen, ongeinventariseerd, doos 12).

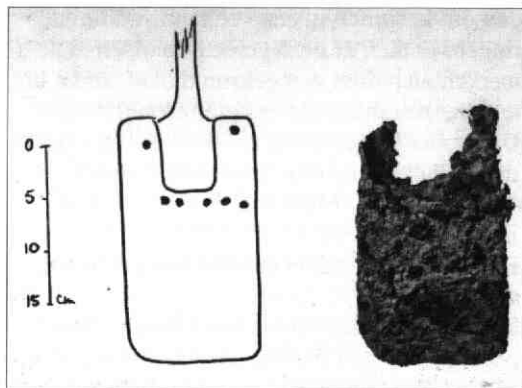
Werd in Houten een middeleeuwse graaf opgedolven?

Anton van Schip*

Een Haagse graaf, zijn zoon en Floris V
Hoe het u vergaat weet ik niet, maar als ik het woord 'graaf' hoor moet ik altijd denken aan die graaf in Den Haag. Die, met dat zoontje Jantje, die op zo'n rare manier reageert als je hem vraagt waar zijn pa woont. Dan wijst hij 'met zijn vingertje en zijn duim'. Nou, zo wijs je een huis niet aan, dat doe je met je wijsvinger. Als je al met je vinger en duim wijst, dan wijs je naar je voorhoofd om duidelijk te maken dat je de ander mesjokke vindt. (Dat zal Jantje van de graaf overigens niet gedaan hebben, immers het liedje eindigt met: 'Dag mijn lieve Jantje'.) En bij een middeleeuwse graaf moet ik denken aan Floris V, 'der keerlen God', die in 1296 zo laaghartig vermoord werd. Maar in dit artikel ga ik het hebben over een andere graaf, zoals u weldra zult verneemen.

Graven in de Middeleeuwen

In 1997 werd archeologisch bodemonderzoek gedaan aan de Beusichemseweg. Daarbij werd een groot aantal fragmenten aardewerk gevonden, waardoor duidelijk werd dat we op bewoningssporen uit de Middeleeuwen gestuit waren. Een bijzondere vondst bleek achteraf een grote langwerpige klomp roest, opgegraven op een diepte van 100 cm. Deze stond in de lengte omhoog in een zandlaag. Hij werd in zijn geheel met het aanklevende zand ter determinatie meegenomen door Ton van Rooijen. Na het afspoelen van het zand, bleek de klomp roest een dubbelwandig schepblad te zijn (zie afb. 1). Ton dateerde het blad, gezien de context waarin het gevonden werd op 'rond 1200'. De gemaakte röntgenfoto's bestuderend, kwam hij tot de conclusie dat het blad samengesteld was uit een aantal losse onderdelen. Deze waren aan elkaar geweld: een soort van ijzersolde- ren, waardoor een dubbelwandig vlak schepblad ontstond met een scherpe en vlakke onderkant. Zoals door Ton van Rooijen gere-



1 Het door ons gevonden schepblad (rechts) en de reconstructie (links) (Foto A. van Rooijen, Provincie Utrecht, opname 19970423/7. Locatie: provincie Utrecht, locatiedossier 16-3-1996; Reconstructietekening A. van Rooijen, Provincie Utrecht, tekening 19970816. Locatie: provincie Utrecht, locatiedossier 16-3-1996. Oorspronkelijk gepubliceerd in: A. van Schip, 'Houten Beusichemseweg'. In: D.H. Kok e.a. *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1996-1997*, 58-60

construeerd (zie afb. 1), was het ijzeren blad oorspronkelijk over het blad van een houten schep geschoven en vervolgens daaraan vastgeklonken. Dit type wordt een beslagen schep genoemd.

Het blad was zwaar geoxydeerd en bedekt met een zeer dikke korst ijzerroest. Op een later tijdstip bleek verdere conservering nodig omdat er steeds meer stukken oxydehuid van het blad afvielen. De oxydelaag werd bij conservering gehandhaafd en verstevigd, omdat er op veel plaatsen in het blad nog maar heel weinig metallisch ijzer aanwezig was. Dit gebeurde door deze te impregneren met een oplossing van houtlijm.

Was het een schep om te graven of om te spitten?

Nu lijkt het antwoord op deze vraag in eerste instantie erg simpel: 'Natuurlijk om te schepen én te spitten!'. Wie zich echter wat meer

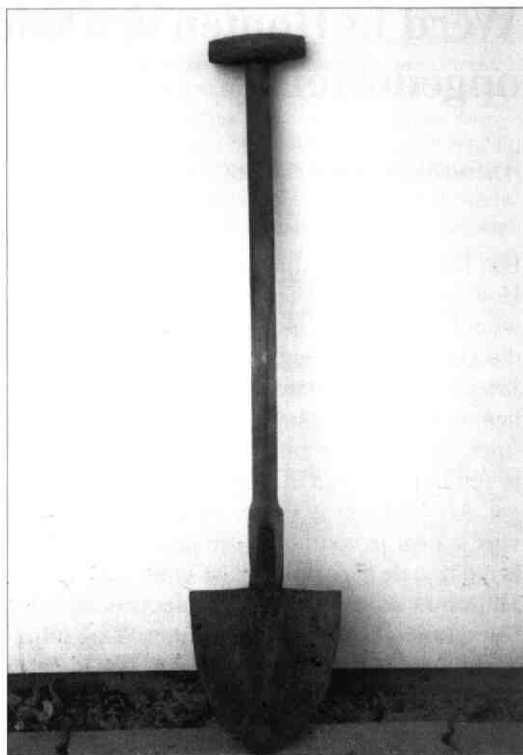
verdiept in het 'scheppereedschap', komt tot de ontstellende conclusie dat er, alleen al in Nederland, nogal wat soorten speciale schep- pen en spaden zijn. Een onvolledige opsom- ming: graanscheppen, hoosscheppen, gier- scheppen, rechte en kromme batsen voor in de (wegen-)bouw, steekscheppen met lange ste- len, pioniersscheppen, sleuvenspaden en spa- den om te spitten in een veelheid van uitvoe- ringen. Echter, al deze gereedschappen ken- merken zich door een gekromd blad, zodat het te scheppen materiaal er beter op blijft liggen. Dat is niet het geval bij het door ons gevonden schepblad: dat is vlak. Dus geen 'gewone' schep of spade? Maar wat dan wel?

Het veronderstelde verband tussen 'schip' en 'graaf'

Deze vraag werd weer actueel toen ik bij de, onlangs gesloten, Pannekoekenboerderij Aan de Vork in Odijk een koperen bruiloft mee- maakte. Want daar hing zo'n beslagen houten schep met een vlak blad zomaar als versiering aan de wand. De eigenaars, Ineke en Jaap Dekker, wisten echter niet waarvoor de schep gediend had. Dit exemplaar bleek qua snijvlak af te wijken van onze schep: het had een scherpe afgeronde onderkant. Eef Meijer van Putten maakte me vervolgens attent op een pu-



2 In Dordrecht gevonden middeleeuwse steekschip (Foto Henk Bransen)



3 (Ook) een graaf (Foto Joop van Herwijnen)

blicatie, waarin een in Dordrecht gevonden middeleeuws vlak schepblad dat in een punt uitliep te zien was (zie afb. 2)¹. In deze publi- catie gaf men als waarschijnlijke functie: het steken van kleiplaggen voor ophoging van de binnenstad en bij de bouw van dijken². De vorm van dit blad bracht me op het idee dat zowel het door ons gevonden schepblad, als dat van de pannekoekenboerderij iets met een graaf van doen kon hebben.

Een graaf is namelijk niet alleen een (zeer) adellijk persoon, maar ook een soort puntige vlakke spade (zie afb. 3). Deze werd vroeger gebruikt om hooi 'af te steken'. Toendertijd werd het hooi vaak nog los opgetast in een hooiberg. Dat afsteken moest dan gebeuren, omdat het hooi in de berg vaak zo vast in el- kaar verstrengeld was, dat het moeilijk was, en zwaar werk, om er plukken ('lokken') uit los te trekken. Met de graaf kon men door de la- gen hooi heensnijden en daardoor kwam dan een flinke portie ervan los. Gezien de treffende overeenkomst tussen de bladvorm van de graaf en het in Dordrecht gevonden blad, meende ik

het antwoord zeker te weten: het door ons gevonden blad was van een graaf!

Van 'graaf' naar 'molskeppe' en 'ôfbonkjen'

Maar omdat in het leven (gelukkig) niets zeker is, werd ik daar al gauw op geattendeerd. Mevrouw Dekker kwam niet alleen met nog een beslagen schep, met een vlakke onderkant, maar van een andere constructie, namelijk met het blad verlaagd op de steel geschroefd (zie afb. 4)¹, en ze deed me die ook nog eens cadeau! Als er bij één familie al *twee*, zij het wat verschillend geconstrueerde, exemplaren kunnen opduiken van een schep van middeleeuwse constructie, dan zouden er naar alle waarschijnlijkheid nog erg veel meer moeten zijn. En dan zouden die tot vrij recent in gebruik geweest moeten zijn. Maar dan misschien in een veel te groot aantal om *allemaal* graaf te kunnen zijn?

Daarom schreef ik een tiental landbouw-veeteelt- en veenmusea in Groningen, Friesland, Drente, Noord-Holland, Overijssel en Zeeland aan. Ze kregen een reproductie van afb. 4 met



4 De gekregen molskeppe (Foto Joop van Herwijnen)

het verzoek om nadere informatie en literatuur over dit soort schep en afbeeldingen daarvan. De reactie van deze musea was onverwacht groot: een zestal schreef terug! De musea en oudheidkamers uit Friesland waren daarbij in de meerderheid: 'Hulde dêrfoar!'². Verrassend was ook dat alle reacties betrekking hadden op gereedschap voor het steken of verwerken van veen. Ik kreeg afbeeldingen, documentatie en de per streek bekende namen voor zo'n beslagen schep.

F.J. Timmer van het Streekmuseum De Oude Wolden te Bellingwolde en mevrouw M.H. van der Zwaag-Hoekstra van Landbouwmuseum De Brink te Veenklooster berichtten me dat zo'n soort schep een 'molskeppe' heet³. Ze vertelden me ook dat zij hem kenden als een schep voor het afgraven van veen.

Mevrouw Van der Zwaag stuurde me de Friese uitleg van het gebruik, mét de vertaling: 'Dat ôfgraven, ek *ôfbonkjen* neamd, die men mei in besleine skeppe, in houten skeppe mei in stiel en bek, dy 't men *molskeppe* neamde.' In vertaling: 'Dat afgraven, ook afbonken genoemd, deed men met een beslagen schep, een houten schep met een stalen bek, die men molskeppe noemde'⁴.

De molskeppe is ook bekend in een uitvoering met een wat opgekrulde voorkant, waarbij steel en houten blad één geheel vormen en in een uitvoering waarbij het vlakke houten blad verlaagd aan de steel gemonteerd is, zoals bij afb. 4. De vlakke molskeppe werd gebruikt om de 'bolster' (de bovenste, verweerde, laag van het hoogveen) af te scheppen/steken. Als alle turf op die plek gestoken was, werd de zandige ondergrond vermengd met de bolster. Daardoor ontstond 'dalgrond' waarop getuiniert of landbouw gepleegd kon worden. Per streek, zo blijkt uit mijn correspondentie met andere musea, kan dit stuk gereedschap wat uitvoering en naamgeving betreft verschillen. Zo schreven A.J. Algra van 'It Damhûs' in Nij Beets, J. Boerema uit Marum en F. Koster van 'Bebingehoes' te Exloo mij, dat het door mij gereproduceerde exemplaar volgens hen een 'loete' of 'loede' was voor het afgraven van veen. Volgens Boerema waren daarvan twee uitvoeringen: de korte en de lange loede. De korte werd gebruikt voor het bovenste hoogveen, de lange om het onderwater liggen-



5 Diverse molskeppen (Foto J. Boerema?)

de veen, 'klien' genaamd, te winnen.

Koster en Boerema gaven mij ook nog de namen 'truffelschop' en 'zandstek' voor respectievelijk de gewone en de versmalde uitvoering van afb. 4. De smalle versie werd gebruikt voor het spitten van afwateringskanalen in het hoogveen. Ook stuurde de heer Boerema mij copieën ontleend aan een boek waarin deze namen voorkwamen, vergezeld van afbeeldingen ervan. Jammer genoeg, wist hij niet (meer) uit welk boek dit overgenomen was⁷. Boerema stuurde mij daarnaast een afbeelding van een drietal molskeppen. Het treffende is dat ze allemaal verschillen in lengte en in constructie (zie afb. 5).

Dus geen graaf, maar wat dan wél?

Het lijkt me nu niet meer waarschijnlijk dat het door ons gevonden schepblad als graaf gebruikt is. Is het dan voor het steken van turf gebruikt? Dat lijkt ook niet voor de hand te liggen omdat in de streek rond Houten wel veenlagen voorkomen, maar zelden in dikten

tot vijftien centimeter en zeker nooit meer dan dat. Anderhalve meter dekgrond afgraven om vijftien centimeter turf te krijgen lijkt me wel een probaat middel om 's winters warm te blijven, maar toch niet echt lonend!

Met het blad zou je uitstekend plaggen hebben kunnen steken. En als de grond voldoende samenhang had, bijvoorbeeld nat zand of lichte zavelige grond, zou je er ook goed mee hebben kunnen spitten of afgraven. Als zandschep voor droog zand zou het echter een fiasco blijken: dit zand zou al van het blad afgegleden zijn voordat je het had kunnen verplaatsen.

Was het een schep of spade met kruk of zonder?

De bij dit artikel afgebeelde en tot recent gebruikte scheppen hebben allemaal een handvat: een kruk. Is deze noodzakelijk of kun je daardoor zo'n schep/spade beter of gemakkelijker hanteren? Bij gebruik als spade lijkt een kruk niet noodzakelijk, maar wel handig. Daardoor kun je de plak grond die je er mee afgestoken hebt beter keren en er beter mee manoeuvreren dan met een schep of spade zonder. Bij erg stugge of harde grond kun je, de spade schuin in de grond stekend, je hele lichaamsgewicht op de kruk van de spade in laten werken, om de grond te klieven. Op die manier kan dat in een vloeiender bewerkingsgang dan wanneer je zou proberen om de spade de grond in te drijven door op de bovenrand van het blad ervan te trappen.

De vroegste afbeeldingen van spaden zijn eigenlijk steekscheppen. Deze hebben een lange steel en geen kruk en worden met de voet de grond ingedreven. De Romeinen gebruikten ze al, naast de hak, om de bovenste aardlaag om te woelen. Ook in de Middeleeuwen lijkt de spade met kruk nog onbekend, maar is de steekschep met lange steel evenals de hak volop in gebruik⁸. Nog in de tijd van de Franse Revolutie is dat zo⁹. En dat is zo gebleven tot op heden. Het lijkt er op dat de uitvoering van de schep of spade afhangt van gewoonte: wat voor vorm men gewend is en wat men er mee wil doen. In Nederland lijkt er een sterke voorkeur voor de schep en de spade met kruk. De vroegste afbeelding van een spade met kruk die ik heb kunnen vinden (ik heb overigens niet uitputtend gezocht) is op een schilde-

rij van de Italiaanse schilder Francesco Del Gossa (1436-1478) getiteld 'Herfst'¹⁰. Het lijkt daarom waarschijnlijk dat de schep waarvan het door ons gevonden schepblad deel uitmaakte geen kruk heeft gehad. Daar houd ik het voor dit moment op. Tot u, lezer, mij met feiten aantoont dat deze conclusie niet juist kan zijn. Hierbij nodig ik u daartoe uit.

*Drs. A.S.M. van Schip is psycholoog en secretaris-penningmeester van de archeologische werkgroep 'Leen de Keijzer' van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek'.

Noten:

Met dank aan allen die aan dit artikel hebben bijgedragen.

- 1 J.H.F. Bloemers, L.P. Louwe Kooijstra, H. Sarfatij, *Verleden Land. Archeologische opgravingen in Nederland*, Amsterdam z.j. (foto spade op p. 145 en toelichting op p. 152).
- 2 Een herhaald schriftelijk verzoek van mij om verdere informatie over de constructie van dit schepblad en de vondstomstandigheden aan de heer Sarfatij bleef, jammer genoeg, onbeantwoord. Dit terwijl zijn medeauteurs hem mij aangewezen hadden als degene

die bij uitstek de persoon was om op mijn vragen antwoord te kunnen geven.

- 3 De handgreep van deze molskeppe/loede is verloren gegaan. De schep is een stuk hand werk uit een zachte houtsoort: van populieren-?/wilgen?hout, en dateert uit eind 1800. De greep, aangebracht bij een restauratie in 2001 door de auteur, is vervaardigd van machinaal gedraaid eiken en is een 40-50tal jaren jonger.
- 4 Met dank aan Jitse van de Weg voor het vertalen van 'Hulde daarvoor!' in het Fries.
- 5 De heer Timmer verwees daarbij naar F. van Dulmen, red., *Het boek van oude gereedschappen*, Leeuwarden 1995.
- 6 A.K. Mulder, *Ald Ark*, Ljouwert 1990, 128. Vertaling van de aangehaalde passage: mevr. M.H. van der Zwaag-Hoekstra.
- 7 Ondanks veel moeite van ons werkgroepslid Wil Griffioen, die getracht heeft om bij (Rijks- en/of Universiteits-bibliotheken in Den Haag, Utrecht en Wageningen het betrokken boek op te sporen, werden deze pogingen niet met succes bekroond.
- 8 Zie de illustraties in: *7000 Jaar Wereld-geschiedenis. De Middeleeuwen*, Rotterdam z.j., 202-203.
- 9 Zie de illustratie in: D.L. Dowd, *De Franse Revolutie*. (Nederlandse bewerking en copyright Saalborn), Den Haag z.j. 18.
- 10 In: M. Levey, *Van Giotto tot Cézanne. Vijf eeuwen schilderkunst*, Den Haag 1962, 55.

De Boomgaard aan de Herenweg in Houten

Hans van Aken*

De auteur is bestuurslid van de Historische Kring. De mening die hij ventileert is persoonlijk en niet die van het voltallige bestuur. De meningen binnen het bestuur over deze kwestie zijn verdeeld. Hoe kan de vereniging voorkomen dat bedreigd cultuurhistorisch erfgoed wordt vernietigd? Hoe voeren we acties? Hoe ver voeren we die acties door? Hoe behouden we goede relaties met de gemeentebesturen? De auteur wil met dit artikel bereiken dat de discussie hierover ook buiten het bestuur gevoerd wordt. Hij hoopt dat individuele leden van de Historische Kring meedenken over antwoorden op deze vragen en actief gaan meehelpen om het cultuurhistorisch erfgoed in het Kromme-Rijngebied te bewaren.

Het ziet er naar uit dat het doek gevallen is voor de voormalige boomgaard aan de Herenweg / De Poort te Houten. Op 16 juli 2002 heeft de gemeenteraad ingestemd met het definitieve verkavelingsplan, de schetsontwerpen voor 4 woonhuizen en de inrichting van een wijkpark. Dat betekent dat er binnenkort een bouw aanvraag ingediend zal worden. Het vrije uitzicht vanaf de hoek Herenweg / De Poort op de twee Houtense torens zal tot het verleden gaan behoren. De gemeente Houten schendt hiermee al lang bestaande afspraken met de bewoners van het Oude Dorp. Het vigerende bestemmingsplan wordt genegeerd.

De bouwplannen bestaan al sinds 1995 en zijn zeer omstreden. De Historische Kring is tegen de plannen, omdat een karakteristiek stukje Houten verloren gaat en het bodemarchief wordt bedreigd. Ook bewoners van het Oude Dorp zijn fel tegen en hebben al aangekondigd naar de Bestuursrechter te stappen.

Het terrein en de plannen

De boomgaard zelf is ruim een hectare groot en eigendom van een projectontwikkelaar. Afgescheiden van de boomgaard staan 2 gebouwen op het terrein. In een hoek in het zuidoosten

staat aan de Burgemeester Wallerweg het voormalig Waterschapsgebouw, dat nu in gebruik is als kerkelijk centrum (Sions Poort). Op een brede strook grond in het westen en grenzend aan De Poort staat het dorps huis De Grund. Deze strook grond is eigendom van de gemeente. De achtertuinen van de huizen aan de Prinses Beatrixweg vormen de oostgrens.

De 4 huizen zijn gepland aan de Herenweg in het noorden en nemen inclusief de ventweg meer dan eenderde van de beschikbare ruimte in beslag. De 4 kavels verschillen in grootte, maar zijn gemiddeld 725m² groot. Op het overige terrein is een wijkpark gepland (zie de foto's).

Na 7 jaar plannenmakerij zou iedereen tevreden moeten zijn. De projectontwikkelaar kan eindelijk 'vangen', de bewoners van het Oude Dorp krijgen hun wijkparkje en de gemeente Houten is apetrots op het bereikte compromis. Een schoolvoorbeeld van een win-win situatie, of toch niet?

De geschiedenis

Het gebied waarin de voormalige boomgaard ligt, was ooit een deel van de Lobbentiend en behoorde toe aan het Kapittel van St. Marie. De grond is eeuwenlang als bouwland in gebruik geweest. De gebruikers ervan moesten elk jaar 10% van de oogst afstaan aan het Utrechtse kapittel. In de 17de eeuw werd het terrein, door de aanleg van de huidige Herenweg, van de Lobbentiend afgesneden. Pas in de 20ste eeuw, eerst door de aanleg van de Utrechtseweg en later van de Prinses Beatrixweg, werden er opnieuw stukken van af gehaald¹. De legendarische burgemeester Waller was ooit eigenaar van een gedeelte. Veertig tot vijftig jaar geleden werd er een aantal malen de Houtense kermis gehouden, totdat een gedeelte weer werd ingeplant als boomgaard².

In 1976, na het bekend worden van de eerste grote uitbreidingsplannen voor Houten, werd dit terrein voorbestemd om als wijkpark ingericht te worden. Toch werden er rond 1977 de

al eerder genoemde gebouwen neergezet, het Waterschapsgebouw en De Grund. De plannen daarvoor stamden uiteraard van een aantal jaren daarvoor.

Naar het Bestemmingsplan (1977-1985)

In augustus 1977 verschijnt de *Structuurnota Kern Houten (SKN)*. Daarin worden alle wensen van de bewoners van het Oude Dorp uitgewerkt. Eén van de vele wensen is een wijkpark. In de inleiding van de *SKN* wordt benadrukt, dat de uitgroei van Houten alleen dan mag plaatsvinden als het eigen karakter van het Oude Dorp behouden blijft en het als zelfstandige wijk kan blijven functioneren. Het begin van de Herenweg vanaf de Utrechtseweg wordt bestempeld als karakteristiek dorpsgezicht. Het vormt namelijk de entree tot Houten en van daaraf heeft men een vrij uitzicht op de Houtense kerktorens die boven het geboomte uitsteken.

In die tijd is Houten nog omgeven door vele boomgaarden, waarvan er een aantal zal verdwijnen door de uitbreidingen. De *SKN* is heel duidelijk. Zo staat op pagina 8 dat: 'de boomgaarden in en rond de kern een landelijke stofering vormen, die karakteristiek is voor dit landschap'. Met andere woorden: met de boomgaarden die overblijven, moet heel zuinig worden omgegaan. De boomgaard aan de Herenweg krijgt op pagina 18 zelfs nog een extra functie, want: 'deze boomgaard beschermt het oog tegen een te harde confrontatie van de stedelijke uitbreiding'.

De toenmalige eigenaar van de boomgaard heeft daar kennelijk overheen gelezen, want hij dient in 1978 een bouwaanvraag in voor een bescheiden woonhuis. De aanvraag wordt prompt door de gemeenteraad afgewezen. Feitelijk wordt hiermee de cultuurhistorische waarde erkend en beschermd, bovendien wordt uitvoering gegeven aan het bestemmingsplan



1 Gezicht op het Oude Dorp vanuit het noordwesten. Op de voorgrond de Herenweg. In het midden, tussen de huizen aan de Pr. Beatrixweg door, de toren van de N.H. kerk en iets links daarvan de torenspits van de R.K. kerk. De rooilijn van de 4 nieuwe te bouwen huizen ligt een paar meter vóór die van het huis links op de foto. De noklijnen komen haaks op de Herenweg te staan. De nokhoogte van de huizen is 11 meter, de goothoogte 6 meter, de breedte 7,5 meter en de diepte 12,5 meter (veranda's, erkers en dakkapellen niet meegerekend). De ruimte tussen de huizen bedraagt 7 meter. Het zal duidelijk zijn dat het gezicht vanaf de Herenweg / De Poort op de twee Houtense kerktorens straks tot het verleden behoort. De 4 huizen benemen het zicht op het parkje erachter volkomen. Het protest van omwonenden richt zich vooral hiertegen. Zij vrezen allerlei overlast als gevolg die beslotenheid (Foto auteur, 1 juli 2002)



2 Gezicht op de voormalige boomgaard vanuit het noorden. Op de voorgrond de Herenweg. Achter het hek liggen nog de uit de grond gerukte stammen, door gras overwoekerd. Links de huizen aan de Pr. Beatrixweg. Op de achtergrond, aan de Burg. Wallerweg, is (links van het midden) het afgeplatte dak van de Sionkerk te zien (voormalig Waterschapsgebouw). Rechts, aan De Poort, dorps huis De Grund. De rooilijn van de 4 nieuw te bouwen huizen ligt ongeveer op de lijn van de kale omhoogstekende takken, zo'n 20 meter achter het hek. De archeologische waarde van het terrein blijft voor een groot deel behouden door de aanleg van het parkje. Onder het gedeelte waar de huizen zijn gepland, wordt deze vernietigd. Onderzoek moet de waarde ervan nog wel aantonen (Montage van 2 foto's door de auteur, 1 juli 2002)

in wording. Het duurt echter jaren voor er verder aan wordt gewerkt.

Pas in 1984 zijn de hierboven genoemde punten terug te vinden in de *Uitgangspunten Bestemmingsplan Kern Houten*. Op pagina 7.3 staat bovendien dat: '... De beëindiging van het vooraansnog voor het Dorp karakteristiek te achten agrarisch gebruik als boomgaard en de verwerving van de gronden door de gemeente het moment zal zijn, waarop de basis van een totaal inrichtingsconcept een algehele herinrichting van het buurtpark dient plaats te vinden. Op termijn is het totale areaal van het buurtpark voor het Dorp onmisbaar te achten ...'. Het duurt dan nog tot 1985 voordat het Bestemmingsplan wordt vastgesteld. Ogenshijnlijk gebeurt er daarna niets meer.

Naar het compromis (1995-2002)

We schrijven 2000. Inmiddels is de eerste uitbreiding voltooid en is Houten alweer bezig

aan een tweede. Kennelijk is alle tijd, energie en geld daarin gaan zitten. In ieder geval heeft de gemeente in die 16 jaar niet één keer serieus met de eigenaar/fruitteler onderhandeld over de aankoop van de grond. Het wijkpark is maar een van de vele wensen op het lijstje uit 1985 die sindsdien nog steeds niet zijn gerealiseerd. Houten verwelkomt de *Visie Oude Dorp 2000*. Dit stuk is nodig om de bewoners van het Oude Dorp ervan te overtuigen dat de oude afspraken niet vergeten zijn en dat ze nu eindelijk ingelost zullen worden. Op 26 september 2000 stemt de raad hiermee in. De boomgaard behoudt daarmee zijn groenbestemming. Niets staat de inrichting van een wijkpark meer in de weg.

Of toch wel? We moeten even terug naar de jaren 1995-1996. De gemeente en een aannemersbedrijf aan de Prinses Beatrixweg zijn met elkaar in overleg. Doel van het overleg is het bedrijf te verplaatsen naar een bedrijven-

terrein buiten de Rondweg. De reden is de onveilige situatie die zo langzamerhand in de straat ontstaan is. Eenmaal aan de onderhandelingsstafel komen bedrijf en gemeente snel tot overeenstemming. Het bedrijf wordt verplaatst. Als compensatie mag de aannemer op de vrijgekomen grond woonhuizen bouwen. Eind goed al goed; de kindertjes kunnen weer veilig spelen op straat.

Later wordt bekend dat het snelle onderhandelingsresultaat in het 'achterafkamertje' is bereikt. In die jaren is de financiële positie van de gemeente Houten niet al te best, maar het college van burgemeester en wethouders denkt groot en meent dat een grootschalig project verlichting kan brengen. Het college vindt natuurlijk een willig oor bij de aannemer. Het komt erop neer dat de aannemer als extra compensatie een voor de gemeente lucratief project mag gaan uitvoeren in, jawel, het beoogde wijkpark. Aan de borreltafel wordt in 1996 een toezegging voor de realisatie van een kantoorflat, 20 woonhuizen en een trapveldje voor de jeugd op schrift gesteld en getekend. Zonder ontbindende voorwaarden. Het college verzuimt deze intentieverklaring voor te leggen aan de raad. De aannemer verwerft de grond en ontwikkelt een plan. In 1999 wordt een intentieovereenkomst getekend, die voorziet in de bouw van 13 woningen en een kantoorflat. Nu met de ontbindende voorwaarde dat de gemeenteraad moet instemmen met de overeenkomst. Op basis van deze voorwaarde ontbindt de raad de overeenkomst nog in 1999. De dames en heren schrikken hevig van het grote aantal woonhuizen en wijzen daarom de plannen af. Zij laten geen enkel protest horen over de wijze waarop een en ander tot stand is gekomen. Maar juist door deze afwijzing kreeg de intentieverklaring van 1996 weer rechtsgeldigheid.

Om dat feit goed aan de gemeenteraad duidelijk te maken, zwaait in juli 2000 de projectontwikkelaar vanaf de publieke tribune met beide overeenkomsten naar de vergadering. De wethouder sust, door te stellen dat het slechts om een intentie-overeenkomst gaat. De volgende dag liggen de bomen in de boomgaard plat. De projectontwikkelaar laat het niet bij dat protest alleen. Het college en de projectontwikkelaar onderhandelen opnieuw.

Nieuwe plannen. Minder huizen. Dan verdwijnt de kantoorflat ook uit beeld. Uiteindelijk, eind 2000, blijven er 4 woningen over. In de loop van 2001 komt de zaak in de publiciteit. De Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek' protesteert tegen de plannen en wijst de gemeente op de reeds lang bestaande afspraken met de bewoners van het Oude Dorp. Ook de raad sputtert tegen en wil het bestaande bestemmingsplan handhaven. 'Een betrouwbare partner willen zijn' is echter het credo van het college. Zij zet de raad klem, want ze laat doorschemeren dat de gemeente met hoge schadeclaims namens de projectontwikkelaar geconfronteerd kan worden.

De raad laat zich niet meteen afschrikken en wil van het contract af. Een juridisch bureau wordt om advies gevraagd. Zoals te verwachten valt, is het oordeel tweeslachtig: de gemeente staat sterk maar het is de vraag of de rechter er ook zo over denkt. Het college krijgt het toch voor elkaar dat de raad de wethouder voor Ruimtelijke Ontwikkeling op pad stuurt om een oplossing te vinden. Het instandhouden van het college is op dat moment een van de problemen waarmee de raadsfracties worstelen³. Er worden vele kritische vragen gesteld over de totstandkoming van het contract, het vigerende bestemmingsplan, de archeologische waarde van het terrein en de hoogte van de schadeclaims. De meerderheid van de raad neemt genoeg met de merendeels vage antwoorden van de wethouder⁴. De wethouder is zeer volhardend. Hij slaagt erin de druk die de projectontwikkelaar op het college uitoefent op de raad over te brengen. De oppositie komt nog met alternatieven, waaronder grondruil. Steevast snoeren de coalitiefracties de oppositie de mond met het verwijt dat zij destijds zelf bij de ondertekening van de intentieverklaring betrokken waren.

Omdat de gemeenteraad de plannen op 16 juli 2002 heeft goedgekeurd, zal een Artikel 19 procedure worden gevolgd om het bestemmingsplan te veranderen, waarna een bouwvergunning kan worden aangevraagd.

De rol van de provincie en ROB

Tot overmaat van ramp heeft de Provincie Utrecht in april 2000 een algemene verklaring van geen bezwaar afgegeven. Het is mij niet

bekend of de gemeente hier om gevraagd heeft. Nu zal de provincie de Artikel 19 procedure bij dit zogeheten 'inbreidingsplan' van de gemeente soepel afhandelen. Ongeveer net zo soepel als een gemeente een bouwaanvraag voor een dakkapelletje moet afhandelen.

Bij het besluit om uiteindelijk 'maar' 4 woningen te bouwen, heeft de archeologie ook een rol gespeeld. In 1977 werden tijdens de bouw van het Waterschapsgebouw belangrijke archeologische ontdekkingen gedaan. Het onderzoek van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) wees uit dat de grondsporen direct verband hielden met de Romeinse villa die in 1957 gevonden was tijdens rioleringswerkzaamheden aan de Burgemeester Wallerweg, dichtbij de toren van de N.H. kerk. Ook duidelijk was dat diezelfde grondsporen verder doorliepen in noordelijke en westelijke richting. Men nam aan dat de hele boomgaard een nederzetting uit de Late IJzertijd en Romeinse tijd was geweest (2200 tot 1600 jaar geleden). De nederzettingssporen wezen ook in oostelijke richting, maar die zijn door de aanleg van de Prinses Beatrixstraat en de bouw van de huizen daar verloren gegaan. Tegenwoordig zou na zo'n ontdekking onmiddellijk een begrenzingsonderzoek volgen. Indertijd, 25 jaar geleden, werd dat niet nodig geacht. In de boomgaard zat deze nederzetting veilig onder de grond. Er was geen noodzaak tot opgraving. Daarom werd afgezien van verder (kostbaar) onderzoek.

Nog weer later bevestigden losse vondsten in de omgeving van de boomgaard het vermoeden uit 1977. Nadat de ROB in 1986 en 1987 in een groot gebied ten westen van het Oude Dorp (op Tiellandt) grootschalig onderzoek had verricht, werd de link met de Romeinse villa bewezen geacht⁵. In feite werd de nederzetting steeds groter en belangrijker.

De kaart van de ROB

Rond 1988 worden stappen ondernomen om het terrein ook wettelijk te beschermen. Die zijn echter niet krachtig doorgezet. Pas in 1995 wordt het predikaat 'beschermenswaardig' erop geplakt, maar alleen op het zuidelijke gedeelte van het terrein. Op de kaart die het ROB van het te beschermen gebied heeft gemaakt, is een deel van de boomgaard in

'zwart' weergegeven en een groot gebied er omheen in 'grijs'. Men heeft gebruik gemaakt van een kadastrale kaart waarop de boomgaard in twee delen staat afgebeeld². Waarom alleen het zuidelijke deel zwart is gemaakt, weet niemand. Het noordelijke gedeelte en grote gedeelten aan de overkant van de Herenweg en De Poort staan grijs ingekleurd. Is dat gebeurd om aan te geven dat de grondsporen daar mogelijk teveel verstoord zijn? De gemeente heeft alleen gekeken naar het zwarte gebied. De Historische Kring kan de wethouder ervan overtuigen dat de archeologische waarde zeer waarschijnlijk niet ophoudt ten noorden van de kadasterlijn. De gemeente heeft daar handig gebruikt van gemaakt, want zij informeert eind 2001 bij de ROB of op de boomgaard een park aangelegd zou mogen worden. Zij vraagt wijselijk niet of de ROB bezwaar zou maken tegen de bouw van 4 huizen. De Rijksdienst verzoekt de gemeente voorzichtig te zijn met het verwijderen van de fruitbomen en verwijst de gemeente voor verder advies naar de provincie. Als de ROB via via verneemt dat de bomen indertijd uit de grond gerukt zijn, reageert men onthutst maar onderneemt niets. Het gevolg is dat niet de hele boomgaard de status 'beschermenswaardig' heeft gekregen. Zolang het verdrag van Malta niet van kracht is, is er geen opgravingsverplichting voor de plek waar de huizen gebouwd worden. Laat staan dat de verstoorder verplicht is de kosten te betalen. Toch is de projectontwikkelaar zich sinds juni 2002 aan het oriënteren om een verkennend archeologisch onderzoek uit te laten voeren. Er zijn volgens de wethouder offertes aangevraagd. Als het verkennend onderzoek iets oplevert, betekent dat alleen maar het verlies van het bodemarchief en niet de stopzetting van de bouwplannen.

En voor de Houtense geschiedenis belangrijk bodemarchief moet intact blijven en niet door allerlei deelonderzoekjes verloren gaan. We moeten af van het idee dat elk bedreigd stukje bodemarchief maar opgegraven moet worden om bijvoorbeeld woningbouw mogelijk te maken. 'Nederland gaat op de schop' houdt in dat de druk op bekende vindplaatsen toeneemt, maar ook dat tot nu toe onbekende vindplaatsen aan het licht komen. Die worden vervolgens onderzocht. Ons bodemarchief verdwijnt

op die manier. We moeten ons realiseren dat zelfs na een opgraving niets, maar dan ook echt niets van dat archief overgebleven is. Het is vernietigd, wat rest is een onderzoeksrapport. Ook generaties na ons moeten kunnen zeggen: 'we wonen in een plaats waar nog sporen uit de IJzertijd en uit de Romeinse tijd te vinden zijn'. Het klinkt ongeloofwaardig, maar de archeologen van nu zijn er vooral op gericht om het bodemarchief zoveel mogelijk voor de toekomst te bewaren. Bestaande geologische technieken worden aangepast en verbeterd om het bodemarchief te kunnen lezen zonder ook maar een spade in de grond te hoeven steken. Archeologie gaat vervangen worden door archeometrie.

De discussie

Het verhaal is niet af. Ik heb niets verteld over de bezwaren van bewoners, hoe zij tot nu toe actie hebben gevoerd en waarom zij verder gaan met een juridische procedure. Ik heb het niet gehad over de controverse binnen het bestuur over deze zaak. Enkele bestuursleden zijn van mening dat de Historische Kring zich moet aansluiten bij het verweer van de bewoners. Samen sterk! Wel zijn we (bestuursleden) het met elkaar eens dat we veel te laat met onze bezwaren zijn gekomen en dat we verzuimd hebben om meteen onze leden erbij te betrekken. We hadden vertrouwen in het gezonde verstand van de (gemeente-)bestuurders. We misten de expertise, juridisch en anderszins, om op tijd de valkuilen te zien. Onze argumenten voor het behoud van de cultuurhistorie en tegen de bouwplannen zijn door de plannenmakers handig gebruikt om hun gelijk mee te illustreren⁶. De gemeente zegt: 'We kunnen niets anders. We hebben de Houtenaren een park beloofd. Dat komt er nu. Kostenneutraal.' De gemeente voelt ook zich niet gehouden aan de *Belvédèrenota*. Dat is een manifest over 'de duurzaamheid van onze samenleving'. We roeien onvervangbare dingen niet meer uit, staat erin, dat is een vorm van beschaving. En wat zegt de gemeente Houten: *De Belvédèrenota* is een beleidsnota, waaraan geen wet- of regelgeving is gekoppeld' en voegt eraan toe: 'De Herenweg / De Poort is geen beschermd dorpsgezicht'.

We moeten niet vergeten dat door de recente uitbreidingen van Houten heel veel karakteristieke verloren is gegaan en nog verloren zal gaan onder het mom van: 'we kunnen niet alles bewaren.' Het gaat hier om het behoud van een kenmerkend en onvervangbaar stukje Houten. Het gaat hier om het respect dat de gemeente zou moeten betonen aan de bewoners van het Oude Dorp. Ten slotte is hun leefomgeving sinds 1977 totaal veranderd. Het is ze door de strot geduwd. Met allerlei mooie beloften.

De huizen die straks gebouwd gaan worden, zijn een symbool. Waarvoor eigenlijk? Voor de minachting die de opeenvolgende Houtense gemeentebesturen opeens opbrengen voor de ideeën van hun illustere voorgangers? Voortschrijdend inzicht dus. Of is het de minachting voor de wensen van een deel van de Houtense bevolking? Oftewel het compromis. Is het voor de krampachtige manier waarop gemaakte blunders zijn toegedekt? Staan ze symbool voor de tang waarmee projectontwikkelaars overheden in de wurggreep krijgen en houden? De win-win situatie?

Dit verhaal illustreert hoe snel onherstelbare ingrepen in 'veilig gewaande' gebieden kunnen plaatsvinden. Ik doe daarom een oproep. Als zoiets als een dorpsgezicht mag verdwijnen omdat het niet beschermd is, dan moeten we er met z'n allen voor gaan zorgen dat iets dergelijks beschermd wordt. Van kleurige glas-in-lood raampjes uit de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw tot complete dorps- en landschappelijke sferbepalende elementen. Ik vraag u, lid van de Historische Kring, meldt u aan. Laten we met een groep enthousiaste mensen als werkgroep van de vereniging aan de slag gaan. Signaleren, inventariseren, overtuigen en, als dat niet helpt, actie voeren. De vereniging heeft uw expertise en uw inzet hard nodig.

**Hans van Aken is secretaris van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek', lid van de Archeologische Werkgroep 'Leen de Keijzer', woont in Houten (Karpersloot 9, 3993 TN Houten) en is vooral geïnteresseerd in de sociale geschiedenis van de Kromme-Rijnstreek.*

Noten:

- 1 Een deel van de provinciale weg van Schalkwijk naar Utrecht werd vanaf Houten Utrechtseweg genoemd. Ter hoogte van het Oude Dorp is een gedeelte, na de eerste grote uitbreiding van Houten, omgedoopt tot De Poort.
- 2 Waarschijnlijk zijn er in het verleden meerdere eigenaren geweest. Op kadastrale kaarten is de huidige boomgaard in 2 stukken gedeeld. Een noordelijk en een zuidelijk deel, respectievelijk ongeveer 1/3 en 2/3 deel van de totale grootte. Deze kadastrale verdeling is door de ROB gebruikt om de begrenzing aan te geven van een archeologisch belangrijk gebied. De huizen zijn gepland op het noordelijke gedeelte. Het park op het zuidelijke.
- 3 Kort daarvoor is een college ten val gekomen en na veel moeite een nieuw gevormd.
- 4 Het dossieronderzoek dat in 2001 zou zijn gedaan, toont volgens de wethouder niet aan dat er op het terrein niet gebouwd zou mogen worden. 'Weliswaar is er een zekere tegenstrijdigheid met de visie Oude Dorp 2000, maar daar staat tegenover dat een groenvoorziening gerealiseerd wordt.'
Over de hoogte van de te verwachten schadeclaims worden geen mededelingen gedaan 'Omdat partijen nog steeds in onderhandeling zijn'.
- 5 Na de opgraving van 1957 werd aangenomen dat de Romeinse villa in de buurt van een reeds bestaande nederzetting was gebouwd.
- 6 Een voorbeeld: zie citaat *Uitgangspunten Bestemmingsplan Kern Houten (1984)*. De wethouder hierover: 'Het is ons nooit gelukt de gronden te verwerven. De eigenaar vroeg te hoge prijzen. Dus heeft de gemeente niet eerder op die plek een groenvoorziening kunnen realiseren. Nu is een bouwonderneming ons voor geweest.'
Een ander voorbeeld: behoud van een karakteristiek dorpsgezicht. Een lid van een van de coalitie-fracties heeft een nog beter argument: 'Langs een weg horen huizen. Deze (4 nieuwe) huizen zijn in harmonie met de monumentale bebouwing aan De Poort en het begin van de Herenweg'.

HISTORISCHE KRING TUSSEN RIJN EN LEK

Financieel jaaroverzicht 2001

(Alle bedragen zijn vermeld in euro's)	2001	Begroting 2001	2000	Begroting 2002
Ontvangsten				
Contributies	8611	8486	8393	9000
Rente bank	277	227	335	350
Verkoop losse nummers	494	45	100	100
Advertenties	315	227	329	275
Opbrengst publicaties	5412	p.m.	3713	p.m.
Totaal ontvangsten	15109	8985	12870	9725
Uitgaven				
Drukken periodiek	5728	5445	5277	6250
Porti	638	1134	1000	800
Bestuurskosten	233	227	47	225
Bankkosten	106	227	233	250
Folder	227	227	454	125
Zaalhuur	201	340	268	500
Kosten lezingen	229	340	147	300
Convocaties	445	454	441	450
Attenties	180	159	191	200
Kosten excursies	120	227	212	225
Projectieapparatuur	0	0	168	0
Archeologische Kroniek	100	227	204	100
Kosten publicaties	5587	0	3797	0
Publiciteit	0	0	0	450
Kosten werkgroepen	0	227	0	250
Boekenmarkt	0	227	0	300
Totaal uitgaven	13.794	9461	12439	10425
Dotatie publicatiefonds	-175	0	-84	0
Per saldo een vermogensmutatie	1490	-476	515	-700
Totaal uitgaven	15109	8985	12870	9725

Balans per 31 december 2000

(Alle bedragen zijn vermeld in euro's)

ACTIVA

	2001	2000
Rabobank rekening courant 32.98.07.498	4266	3747
Rabobank spaarrek. 32.98.287.555	11345	7997
Kas	33	84
Te ontvangen subsidie historische reeks	2064	0
Te ontvangen contributie	250	855
Te ontvangen rente	6	9
Te ontvangen excursiegelden	0	48
Te ontvangen advertentieopbrengsten	272	317
Te ontvangen verkoopopbrengst losse tijdschriften	494	0
	<u>18730</u>	<u>13057</u>
	=====	=====

PASSIVA

	2001	2000
Vermogen	7313	5823
Publicatiefonds	4271	4446
Te betalen drukkosten periodiek	1528	1633
Te betalen kosten historische reeks	5155	0
Te betalen SPOU	100	431
Overige te betalen kosten	363	724
	<u>18730</u>	<u>13057</u>
	=====	=====

Toelichting bij de jaarrekening 2001

Op grond van afspraken tussen het bestuur en de redactie wordt het voor- of nadelig saldo van de uitgaven in de Historische Reeks gemuteerd op het publicatie-fonds. Dit fonds dient ter financiering van toekomstige publicaties. Gestreefd wordt hierbij de publicaties kostendekkend te laten zijn, eventueel onder verrekening van verkregen subsidies. De publicaties komen niet ten laste van de exploitatie van de vereniging.

W. Donselaar, penningmeester

Jaarverslagen van de Historische Kring over 2001

Verslag van de algemene ledenvergadering op 28 maart 2001 te Schalkwijk

Opening

De voorzitter P.S.A. de Wit heet de aanwezigen welkom en geeft een overzicht van de activiteiten van de vereniging in 2000.

Hij memoreert Ina van der Wiele-Pasterkamp en Toon de Wit, bestuurslid en oud-bestuurslid. Beiden overleden in februari 2001.

Verslag van de kascommissie

De kascommissie, bestaande uit de heren H.J. Meesters en H. Snippe, verklaart zich na inzage van de stukken op 23 maart akkoord met de financiële administratie en bedankt de heer W. Donselaar voor zijn werkzaamheden als penningmeester van de vereniging. In 2002 zal de kascommissie bestaan uit de heren H. Snippe en C. de Heer, beiden uit Houten.

Verkiezing bestuursleden

Aftredend en herkiesbaar waren de heren P.S.A. de Wit (voorzitter) en J. van Herwijnen (lid). Er zijn geen tegenkandidaten voor een bestuursfunctie ingediend, zodat beiden voor en nieuwe termijn worden herkozen. Vervolgens wordt J.M. van Aken gekozen als nieuwe secretaris en H.J.J. Steenman bedankt voor zijn jarenlange inzet als secretaris van de vereniging. Hij blijft deel uitmaken van het bestuur en houdt de ledenadministratie onder zijn hoede.

Rondvraag

De heer J.G.S. Schemmekes vraagt of de vereniging contacten onderhoudt met (middelbare) scholen in het Kromme-Rijngebied. Volgens hem bestaat er op scholen veel belangstelling voor de plaatselijke historie. Waar kunnen deze scholen met hun vraag terecht? Is de vereniging in staat om te helpen? Wat kan de vereniging doen om die belangstelling te voeden? Is alleen beschrijven en vertellen over wat verloren is en wat verloren dreigt te gaan wel voldoende?

Bekend is dat Stichting 'Het Bakhuis' intensieve contacten onderhoudt met basisscholen in

de gemeente Houten. In het verleden is door de Historische Kring hulp geboden bij geschiedenisonderwijs op enkele scholen voor het basisonderwijs. Binnen de vereniging zijn mensen beschikbaar om projecten op scholen te begeleiden. *De provincie Utrecht is op dit moment bezig om de belangstelling en de behoefte van scholen te inventariseren. Die inventarisatie zal worden uitgevoerd door de Federatie Stichts Cultureel Erfgoed. Alle historische verenigingen in de provincie zullen hierbij worden betrokken. De vereniging zal ingaan op de initiatieven die de Federatie zal ontplooiën (nagekomen informatie).*

De heer A.A.B. van Bommel maakt een drietal opmerkingen:

- wil de vereniging meer bereiken, dan moet dat gepaard gaan met meer bekendheid. Dat zou ook goed zijn voor het ledenaantal. Hij is van mening dat we een onzichtbare vereniging hebben. Iemand vertelde hem over zijn vergeefse zoektocht naar onze vereniging. De persoon in kwestie had naar de Historische Kring geïnformeerd bij de afdelingen voorlichting van de drie gemeenten (Houten, Bunnik en Wijk bij Duurstede). Deze konden hem niet de weg naar onze vereniging wijzen. Het bestuur moet ervoor zorgen dat met name nieuwe inwoners via de gemeentelijke info-map over onze vereniging worden geïnformeerd;
- de vereniging zou bij de gemeenten kunnen aankloppen voor subsidie. Als voorbeeld noemt hij de Vereniging voor Natuurbeheer in de gemeente Wijk bij Duurstede die een flinke subsidie gekregen zou hebben;
- als lid van de redactie meldt hij de uitgave van deel 6 in de Historische Reeks Kromme-Rijngebied *Repertorium op de lenen van Gaasbeek* door J.C. Kort. De uitgave wordt in september 2001 verwacht.

Sluiting

De voorzitter bedankt de vergadering voor het in het bestuur gestelde vertrouwen. Ook dankt hij de redactie van het tijdschrift, de leden van

de archeologische werkgroep, de kascommissie, zijn medebestuurders en de bezorgers van ons tijdschrift voor hun inzet voor de Historische Kring.

Verslag van de secretaris over 2001

Bestuur

In 2001 werd het bestuur gevormd door: Ir P.S.A. de Wit, Odijk (voorzitter), O.J. Wtte-waall, 't Goy (vice-voorzitter), H.J.J. Steenman, Houten (ledenadministratie), J.M. van Aken (secretaris), W. Donselaar, Wijk bij Duurstede (penningmeester), en de leden A.P. van der Houwen en J. van Herwijnen (archeologie), beiden uit Houten.

Het overlijden van mw K. van der Wiele-Pasterkamp uit Werkhoven betekende een zwaar verlies. Ina was een bijzonder sympathieke vrouw en zeer actief binnen het bestuur. Zij organiseerde de lezingen en verzorgde de PR en het contact met onze leden.

Het bestuur kwam vijfmaal bijeen, waarvan eenmaal in een gecombineerde vergadering met afgevaardigden van de redactie en van de archeologische werkgroep. Onderwerpen die aan de orde zijn geweest: begrotingen 2001 en 2002, herverdeling van bestuurstaken, het ledental, PR- beleid, historische boeken- en prentenmarkt, excursies en lezingen, het opzetten van werkgroepen.

Ledenbestand

Op 1 januari 2001 heeft de vereniging 449 betalende leden, op 31 december is dit aantal gedaald tot 446. De spreiding van onze leden in het Kromme-Rijngebied is als volgt, met tussen haakjes de aantallen in 2000: gemeente Houten 154 (155), gemeente Bunnik 116 (121) en gemeente Wijk bij Duurstede 83 (78).

Ruilabonnementen

Onze vereniging wisselt de verenigingsbladen en aankondigingen van lezingen en excursies uit met een tiental zusterverenigingen in de regio.

Beleid

De plannen om twee werkgroepen te vormen (een monumenten- en een genealogische werkgroep) zijn nog niet uitgevoerd. De contributie voor 2002 wordt vastgesteld op 20 euro en voor

studenten en scholieren op 12,50 euro per jaar. De Historische Kring zal zich meer gaan profileren waar het gaat om de aantasting van het cultureel-historisch erfgoed in ons gebied. Individuele leden hebben zich ingezet voor het behoud van de met sloop bedreigde oude wasserij langs de Wal te Wijk bij Duurstede. Vanuit het bestuur is actie gevoerd om de boomgaard aan de Herenweg te Houten te behouden voor woningbouw.

Resultaat van de enquête 'Archeologische Kroniek van de provincie Utrecht'

Ongeveer een kwart van onze leden (114) heeft aangegeven de Archeologische Kroniek te willen ontvangen. Het merendeel van hen gaf aan voor de ontvangst te willen betalen (94) of in te stemmen met een contributieverhoging (86). Nu bekend is geworden, dat er veel minder dan 500 exemplaren aangeschaft hoeven te worden, denkt het bestuur dat daardoor alleen al voldoende op de kosten wordt bespaard. Portokosten kunnen worden bespaard doordat belangstellenden de Kroniek op een van onze avonden kunnen afhalen.

Activiteiten in 2001. Lezingen en excursies
Dinsdagavond 30 januari presenteerde mw C.L. van Groningen in Langbroek resultaten van haar onderzoek. Dit werd uitgevoerd in opdracht van de Rijksdienst voor Monumentenzorg en gepubliceerd in twee boeken *De Stichtse Lustwarande, Buitens in het groen* (1999) en *Dorpen in Landelijk gebied* (2000). 'De Utrechtse Heuvelrug' was de titel van haar lezing voor de Historische Kring. Daarbij waren 45 personen aanwezig.

Op zaterdagmiddag 10 februari werd door 48 personen, onder leiding van dhr J.D. Meyer, een bezoek gebracht aan de Maartenskerk in Doorn. De vitrines in de consistoriekamer oogstten veel bewondering. Daarin lagen prachtige tableaux, samengesteld uit de 1200 brokstukken die in 1996 bij restauratie werkzaamheden onder de vloer van het kerkportaal gevonden waren.

Woensdagavond 28 maart sprak dhr D.T. Koen over de Nieuwe Hollandse- of Utrechtse Waterlinie. In Schalkwijk waren 45 personen aanwezig. Deze lezing kreeg een vervolg toen op za-

terdagmiddag 7 april Douwe Koen en Anne Visser een rondleiding verzorgden op Fort Honswijk, waaraan 27 personen deelnamen.

Aan de grote excursie op zaterdag 12 mei namen 55 mensen deel. Bezocht werden de Abdij en het Kristalmuseum te Seraing en de historische binnenstad en de Batholomeuskerk van Luik.

Op 12 november hield dhr C.H. Staal in Bunnik een lezing over relieken en reliekverering naar aanleiding van de tentoonstelling hierover in het Catharijne Convent in 2000. Deze eerste lezing van het winterseizoen 2001-2002 werd bijgewoond door 36 personen.

Op woensdagavond 28 november, weer in Wijk bij Duurstede, sprak dhr R. Rutte over 'Bastidesteden in het Rivierengebied'. Deze lezing werd bezocht door 25 personen.

Open Monumentendag

Het thema van de 15de Open Monumentendag was 'Huis en Haard', met vooral aandacht voor het interieur en de ontwikkeling ervan. De gemeenten Bunnik en Houten (Wijk bij Duurstede deed dit jaar niet mee) hadden gezorgd voor een boeiend programma, waaraan ook leden van onze vereniging hun medewerking verleenden. Als altijd was de belangstelling groot. Op initiatief van Ina van der Wiele en Wil van Echted was in Odijk een tentoonstelling van poppenhuizen georganiseerd, die druk werd bezocht. Omdat het interieur in sommige van de huizen na de bouw niet werd veranderd, illus-

treerde deze expositie prachtig het thema van deze dag.

Historische Reeks Kromme-Rijngebied

Donderdag 15 november werd in Wijk bij Duurstede deel 6 in de Historische Reeks Het Kromme-Rijngebied feestelijk gepresenteerd. De heer J.C. de Kort overhandigde zijn boek aan burgemeester G. Swillens van Wijk bij Duurstede. *Het Repertorium op de lenen van Gaasbeek* geeft een opsomming van zo'n 300 door een heer in leen gegeven goederen en rechten, verspreid over het Kromme-Rijngebied, met de namen van opeenvolgende leenmannen.

Tijdschrift 'Het Kromme-Rijngebied'

Het verenigingsblad van de Historische Kring verscheen in 2001 driemaal: één dubbelnummer en twee afzonderlijke nummers. De 35ste jaargang alweer, met een totale omvang van 92 pagina's, 10 hoofdartikelen van 6 auteurs, 2 boekbesprekingen en 11 kleinere bijdragen in de rubriek Varia. Met in nummer 4 een inhoudsopgave en een index op auteurs en onderwerpen. De redactie bestond uit: dr A.A.B. van Bommel en drs M.A. van der Eerden-Vonk uit Wijk bij Duurstede, drs S.G. van Ginkel-Meester uit Zeist en O.J. Wttewaall uit 't Goy.

Het bestuur wil langs deze weg ieder die op een of andere manier actief is geweest voor onze vereniging bedanken voor zijn of haar inzet.

Hans van Aken, secretaris

Jaarverslag van de archeologische werkgroep 'Leen de Keijzer' over 2001

Het lijkt erop dat in dit nieuwe millennium de jaren omvliegen. We zijn alweer een jaar(-verslag) verder, terwijl het vorige nog vers in het geheugen ligt. Gelukkig voor mij heeft de werkgroep zich, ook dit jaar weer, in voldoende activiteiten gestort, zodat ik u een aantal interessante dingen kan melden.

De inventarisatie van ons bezit aan boeken en

tijdschriften werd dit jaar afgerond. Een behoorlijk omvangrijke klus waarvoor Joke van den Barselaar en Joop van Herwijnen hier nog eens lof wordt toegezwaard.

Op onze onderzoekslocatie aan de Binnentuin in Houten werden de opgravingen voortgezet en afgesloten. Daarbij werden (als verwacht) weer veel ijzertijdscherven gevonden waaron-

der een vrij groot aantal met nagelindrukken. Ook werden op het diepste niveau enkele paalspitsen aangetroffen die goed geconserveerd waren in het grondwater. (Deze staan nu overigens nog steeds in het water, maar dan wel in een pot!)

Een vondst waarvan het belang pas achteraf bij het schoonmaken bleek, was een stuk bewerkte hertengewei. Het lijkt een fragment van een stuk gereedschap of van een strijdnoot. Op een hoger bodemniveau deden we vondsten waardoor uitgesproken duidelijk werd dat onze datering van die woonlaag de juiste was. In die laag die we, op grond van gevonden scherven, als: 'middeleeuws' gedateerd hadden, werd een aantal muntjes aangetroffen uit de periode 700-1200 (zie foto 1).

In verband met deze opgraving moet ook het voorval gememoreerd worden dat door een misverstand over het al of niet nog in gebruik zijn een rioolbuis geperforeerd werd, waardoor een grote vloed van uiterst smerig water onze opgravingsput binnenstroomde en bleef stromen. Na een heroïsch gevecht van een aantal leden, slaagden deze er in om, als echte Hollanders, de toevloed de baas te worden en de buis te dichten. Wij worstelden en kwamen boven. Jammer dat ons erelid Bram, een geboren Zeeuw, dit niet meer mee mocht maken omdat hij, een paar jaar geleden al, verhuisd is. Ook op Heemstede waren we actief. Een aantal zaterdagdagen werd besteed aan het uitgraven, fotograferen en opmeten van de resten van een

brug die over de watergang rond de bouwhuizen en het grachtenstelsel van het kasteel lag. De fundering bleek bij inspectie door bouwkundigen nog in zo'n goede staat dat er plannen zijn om deze brug weer in oude glorie te herstellen.

Een vondst, niet door ons, maar door de heer Kroonenburg gedaan, stelde ons aanvankelijk voor een raadsel. Het was een fragment van een grote houten schroef, lengte 115 cm, doorsnede 15,5 cm, die, secundair gebruikt, in de grachtbodem ingeheld was als onderdeel van een fundering voor de grachtmuur. Als u dit verslag onder ogen krijgt, zult u als trouwe lezer van ons periodiek de oplossing van dit raadsel al hebben vernomen: een artikel over deze schroef heeft in ons blad van december 2001 gestaan.

In samenwerking met de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN), de gemeente Houten en de Archeologische Werkgroep Houten, werd een expositie door onze werkgroep ingericht waarbij een deel van de in de loop der jaren in Houten gevonden oudheidkundige voorwerpen getoond werd. Een flinke klus voor de werkgroep. Deze tentoonstelling werd goed bezocht en oogstte veel positief commentaar.

Heel treffend was daarbij dat niet een van de oudste voorwerpen de show voor velen stal, maar een vrij recent (1955-56) geëmailleerd bordje met reclame voor Molenaars Kindermeel (zie foto 2). Voor een aantal 'oudere jon-



1 Een van de gevonden muntjes: een Tremissis (Foto J. van Herwijnen)



2 Het bekende papbordje (Foto J. van Herwijnen)

geren' bleek het een directe terugblik op hun jeugd op te leveren.

Een deel van het geëxposeerde werd vervolgens nog een aantal weken tentoongesteld in het onderkomen van de Archeologische Werkgroep Schalwijk. Hulde aan Frans Landzaat en Sonja Dijns voor hun inspanningen daarbij. In de loop van dit jaar werden ook systema-

tische grondboringen verricht op terreinen aan de Koppeldijk en de Beusichemseweg. Op het laatste terrein werden fragmenten van Romeins en Inheems Romeins aardewerk in de boorkernen aangetroffen. Tezijntijd zal daar een opgraving volgen.

Anton van Schip

Varia

Biografieëndeel *Het Kromme Rijngebied*

Op 14 september 2002 (Open Monumentendag) zal in Wijk bij Duurstede het voorlaatste deel in de reeks *Utrechtse biografieën* worden gepresenteerd. Het 208 bladzijden tellende boek bevat 36 korte levensbeschrijvingen van bekende en onbekende mensen uit het Kromme-Rijngebied. Aan het boekje hebben 25 auteurs meegewerkt, waaronder verschillende leden van de Historische Kring. Er staan biografieën in van: Gerrit Achterberg, Susanna d'Aumale, Theodorus Backer, Willem Jabes van Beeck Calkoen, Toon van Bommel, Joan Frederik Croockewit, David van Bourgondië, Anthony van Eyndhoven, Wulfert Floor, Christiaan Haentjens, Johan Adolph van Hardenbroek, Gerrit van Hazendonk, Henricus Jacobus van Heyst, Isaac Hijmans, Geurt Hilhorst, Adrianus Kaptein, Leen de Keijzer, Willem de Kruijff, Jannetje de Later, Johannes Lington, Jan Hendrik van Lynden van Lunenburg, Constantijn Theodoor van Lynden van Sandenburg, Piet van Manen, Abigaël Nathan, Hester Rebecca Nepping, Willem Anthony Ockerse, Philip Christian Popp, Adriaan Ram, Ries van Rooijen, Jan van Soest, Frits Thieme, Johannes Hendricus du Tromp, Gert Veld, Betty van der Ven, Joost Wentink en Ans van Zeijst. Leden van de Historische Kring kunnen het boekje met 10% korting voor €10,22 bestellen bij bestuurssecretaris Hans van Aken (0343-595516). U kunt het ook in de boekhandel kopen voor de gewone prijs van €11,35 (*Utrechtse biografieën - Het Kromme Rijngebied*, M.A. van der Eerden-Vonk, H.L.Ph. Leeuwenberg en F. Vogelenzang (red.), uitgave SPOU, Utrecht 2002, ISBN-nr. 90-5479-52-0).

Houten, het kasteel, de put en het paard

Onder deze titel verschijnt 13 september een fietsrouteboekje door Houten. Het betreft een zogenaamde TRAP-route (een Toeristisch Recreatief Archeologisch Project) die tot stand is gekomen door samenwerking tussen de gemeente Houten en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Een TRAP-route brengt u in contact met de archeologische monumenten in ons land, maar leidt ook langs andere punten van cultuurhistorische waarde. Het deeltje over Houten is deel 37 in de reeks. De route bestaat uit twee gedeeltes; de noordelijke route van ca. 19 km lengte voert u door de nieuwbouw van Houten en door het landelijk gelegen dorpje 't Goy en de zuidelijke route van ca. 17 km lengte door het polderlandschap van Schalkwijk en Tull en 't Waal. Deze TRAP-route maakt onderdeel uit van een aantal activiteiten die de gemeente Houten samen met de ROB ontwikkeld om de lokale archeologie en cultuurhistorie voor een breed publiek toegankelijk te maken. Een van deze activiteiten was het maken van een internetsite over de bewoningsgeschiedenis van Houten, die sinds 2001 te bekijken is (www.archeologienet.nl/houten). In de komende jaren zullen op een aantal van de archeologische terreinen langs de TRAP-route kleine bronzen beelden geplaatst worden, geïnspireerd op datgene wat zich op die plek in de bodem bevindt. Daarnaast komen op enkele terreinen grotere kunstwerken, die eveneens naar het verleden verwijzen. Het TRAP-routeboekje is vanaf 16 september bij het Wooninformatiecentrum in het gemeentehuis van Houten voor 6 euro te koop. Verder is het boekje te verkrijgen in de boekhandel (ISBN 90 76046 26 3).

Het Amsterdam-Rijnkanaal 50 jaar

Op 23 september geeft de heer Ir. J.C. Schweig voor onze vereniging in Houten een lezing over de geschiedenis van het Amsterdam-Rijnkanaal. Het is dit jaar 50 jaar geleden dat dit kanaal voor de scheepvaart werd opengesteld. Wij willen graag een oproep doen aan u als inwoners van het Kromme-Rijngebied voor oude foto's of andere papieren met betrekking tot de aanleg of het gebruik van het kanaal. Het kan ook zijn dat u zelf iets heeft meegemaakt of dat u iets van uw ouders heeft gehoord waarvan u denkt dat het interessant is voor de geschiedenis van het kanaal. Mocht dit het geval zijn, wilt u dan contact opnemen met de heer O.J. Wttewaall, tel 030-6012015. Deze reacties worden eventueel nog verwerkt in de lezing. Ook mag u natuurlijk op de avond zelf foto's of andere stukken meenemen.

Vraagje

Onlangs trof ik bij notaris Petrus Bosch (SAKRUH, Notariële Archieven tot 1896, inv.nr. 2492, fol 220, 5-11-1623) een getuigenverklaring uit 1623 van enkele bejaarde mannen, o.a. Hemmerick Jansz, 'wonende op De Duijnen inden gerechte van Amerongen' ongeveer 70 jaren oud. Op verzoek van de molenaars te Wijk bij Duurstede verklaarden zij dat 30 à 40 jaar tevoren, toen de Spanjaarden nog Deventer en Zutphen bezet hielden, zoveel plattelanders uit Amerongen Langbroek en de Betuwe naar Wijk waren gevlucht, dat ze aldaar nauwelijks gehuisvest konden worden. Waarom hebben de molenaars een dergelijke attestatie nodig gehad? Uw reactie graag naar de redactie van dit tijdschrift (*Jeroen van Meerwijk*).

Dr. J.H. de Bruijnprijs

In augustus 1994 is op initiatief van de heer dr. J.H. de Bruijn (1923-2000) in Doorn een stichting in het leven geroepen, die zich ten doel stelt activiteiten op het gebied van genealogisch en heraldisch onderzoek met betrekking tot Nederlands-Indië financieel te ondersteunen. Zij werd opgericht ter nagedachtenis van zijn in 1993 overleden echtgenote, mevrouw Ellen de Bruijn-ter Denge, die in 1941 in Salatiga (Semarang) was geboren. Door haar huwelijk in 1974 met dr. J.H. de Bruijn, die naast zijn professionele

werk als chemicus een zeer gedreven genealoog was, werd ook bij haar belangstelling voor familiegeschiedenis en genealogie gewekt.

Aangezien de toegankelijkheid en beschikbaarheid van Indisch genealogisch bronnenmateriaal via officiële kanalen en instanties nog veel te wensen over laat, heeft de Stichting Ellen de Bruijn-ter Denge Memorial Fund de Dr. J.H. de Bruijnprijs ingesteld. Deze prijs is bedoeld voor auteurs van bronnenpublicaties die een directe en stimulerende bijdrage leveren aan de beoefening van het genealogisch-heraldisch onderzoek betreffende Nederlands-Indië. Daarbij kan zowel worden gedacht aan reguliere genealogische bronnen zoals kerkelijke doop-, trouw- en begraafregisters als aan passagierslijsten van schepen, kampregisters en vertalingen in het Nederlands of Engels van in het Maleis of Javaans gestelde documenten.

De prijs bestaat uit een bedrag van €2500 en de uitgave in boekvorm van het manuscript. De prijs wordt in principe om de 5 jaar toegekend, voor de eerste keer in augustus 2004. Inzendingen hiervoor moeten vóór eind 2003 zijn ontvangen door het secretariaat van de stichting. Voor nadere informatie kunt u zich eveneens daartoe wenden. Het adres is: Secretariaat Stichting Ellen de Bruijn-ter Denge Memorial Fund, de heer G.J. ter Denge, A. Kieboomstraat 40, 1785 HL Den Helder (tel. 0223-632316; e-mail GJ.Denge@wxs.nl).

Historische vaartocht

Zondag 20 oktober vindt opnieuw een 'historische vaartocht' plaats van de Stichting Over Water in de succesvolle reeks met de radersalonboot KAPITEIN KOK, een vroegere lijndienstboot op de Lek. Ditmaal vanuit Wijk bij Duurstede de Rijn op richting Rhenen. Vaarprijs 23,50 euro per persoon, aanmeldingen bij de VVV Wijk bij Duurstede op tel. 0343 575995. In verband hiermee ook een oproep: wie informatie over vroegere (met name passagiers-) scheepvaart vanuit en langs Wijk bij Duurstede heeft wordt verzocht contact op te nemen met het Streekarchivariaat Kromme-Rijngebied - Utrechtse Heuvelrug, Gemeentehuis Wijk bij Duurstede, postbus 83, 3960 BB Wijk bij Duurstede, tel. 0343 595516, email rvdeerden@wijkbijduurstede.nl.
Hubert Kraaivanger.

700 jaar geschiedenis verdronken!

Wat niemand voor mogelijk had gehouden, is toch gebeurd. In de vroege ochtend van 18 oktober 2002 zijn de gemeenschappelijke archiefbewaarplaats en studiezaal van het Streekarchivariaat Kromme-Rijngebied - Utrechtse Heuvelrug onder water gelopen. Een cultuur-historische ramp van ongekende omvang. De archieven en collecties waren ondergebracht in de kelder van het stadskantoor van de (centrum)gemeente Wijk bij Duurstede. Het streekarchief heeft betrekking op de 9 gemeenten Amerongen, Bunnik, Doorn, Driebergen-Rijsenburg, Houten, Leersum, Maarn, Rhenen en Wijk bij Duurstede en hun rechtsvoorgangers (zie www.utrechtsarchiefnet.nl). Ook het moderne archief van de gemeente Wijk bij Duurstede lag in de kelder.

Het stadskantoor wordt momenteel verbouwd. Door een technische storing is er water in de kelder gekomen en heeft aldaar een aantal uren tot 1,8 meter hoog gestaan. Van de circa 1300 strekkende meters archief is ongeveer 1000 meter volkomen doorweekt geraakt. Door een snelle en professionele reactie is het archief in 48 uur leeggeruimd en in zo'n 8000 verhuisdozen opgeslagen in een vrieshuis te Cothen bij min 20 graden celsius onder nul. De niet-doorweekte delen zijn nadien grotendeels bij het Gemeentearchief Rotterdam ondergebracht.

Inmiddels zijn vrijwilligers onder deskundige leiding begonnen met het herstel van de uitgebreide collectie dia's en foto's. De tot het archief behorende middeleeuwse perkamenten akten (charters) zijn door een restauratie-atelier in Helmond behandeld en hebben de stormvloed overleefd. De restauratie van de rest van de collectie kan nog jaren duren en zal heel veel geld kosten. Wij hebben overigens begrepen dat de verwachting is dat het overgrote deel van de collectie uiteindelijk weer hersteld kan worden en dus ook weer raadpleegbaar zal zijn.

De bedoeling is dat aan het eind van het voorjaar van 2003 de - nieuwe - studiezaal weer opengaat. (Inherent aan de vigerende verbouwing is een verhuizing van de studiezaal van de kelder naar de begane grond.) Wij hebben begrepen dat in beginsel eerst die delen van het archief weer toegankelijk zullen worden gemaakt waar veel vraag van bezoekers naar is. Dit betreft in belangrijke mate zaken bestemd voor genealogisch onderzoek.

Eén en ander heeft vanzelfsprekend grote gevolgen voor al die mensen die archiefonderzoek doen of gebruik maken van andere diensten van het streekarchief. Het heeft natuurlijk ook grote gevolgen voor historische tijdschriften als Het Kromme-Rijngebied. Immers veel copij is gebaseerd op onderzoek van bronnen aanwezig in het streekarchief. Het is daarom dan ook dat het bestuur van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek' het initiatief heeft genomen om te bezien of samen met de ongeveer tien andere in zuidoost-Utrecht werkzame historische verenigingen een platform kan worden gevormd. Dit platform zou dan kunnen dienen om de gebruikers van het archief te representeren en de functie van aanspreekpunt te vervullen.

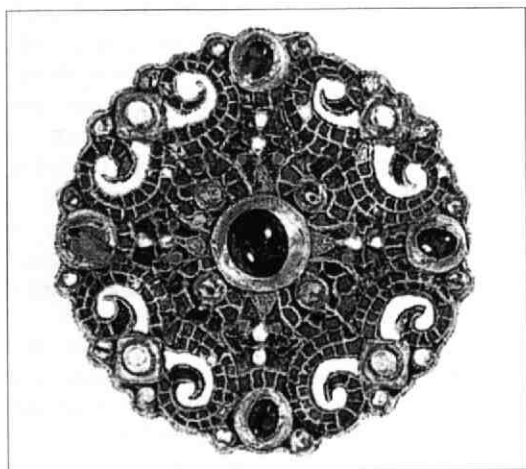
Vanaf deze plaats wensen wij alle medewerkers van het streekarchief (waaronder de archivaris mw. R. van der Eerden-Vonk, tevens hoofdredacteur van dit tijdschrift) en de gemeente Wijk bij Duurstede alle sterkte toe in de komende jaren.

Het bestuur van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek'

De grote gouden broche uit Dorestad opnieuw bekeken

Cor Bastinck*

Beroemd in de archeologische wereld is de grote gouden broche van Dorestad. De broche (schijffibula) werd in 1969 tijdens opgravingswerkzaamheden door de ROB (Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort) in Wijk bij Duurstede gevonden op de bodem van een vroeg-middeleeuwse waterput. De opgravingen vonden plaats in het kader van het oudheidkundig bodemonderzoek naar de vroeg-middeleeuwse, internationale overslaghaven Dorestad, gelegen op de plaats waar zich nu de stad Wijk bij Duurstede bevindt. Dorestad beleefde haar bloeitijd van midden achtste- tot midden negende eeuw. Deze schijffibula wordt door W.A. van Es, oud-directeur van de ROB, toegeschreven aan de Karolingische tijd en wel rond het jaar 800¹. Dit unieke sieraad is te bezichtigen in het Rijks museum van Oudheden in Leiden (zie afb. 1).



1. De grote gouden Dorestadbroche (diameter ca. 8,3 cm.), in de stand waarin deze vermoedelijk gedragen is © Rijksmuseum van Oudheden in Leiden

Stelling

Het is niet waarschijnlijk dat de Dorestadbroche zo'n honderd jaar na de laatst gevonden

schijffibula (laat zevende eeuw) zou zijn gemaakt. De broche zal mijnsinziens op zijn laatst zijn gemaakt in het eerste kwart van de achtste eeuw, als sluitstuk van de voortschrijdende ontwikkeling in zowel het formaat, de stilistische vormgeving, het toenemend gebruik van almandijn en de goudsmidkunst van de schijffibulae. Het stilistische ontwerp is gebaseerd op destijds gangbare, overgeleverde vormen en door de ontwerper (waarschijnlijk in opdracht) vervolgens verder uitgewerkt volgens een interpretatie, waarmee een topstuk werd gecreëerd in christelijke symboliek.

Vergelijkend onderzoek

Het heeft er alle schijn van dat de maker van de Dorestadbroche zich mede heeft laten leiden door het ontwerp van de Zürichbroche (zie afb. 2). Deze gouden broche gevonden in het kanton Zürich (zevende eeuw na Chr.) is net als de Dorestadbroche een schijffibula². De versiering op de broche is voornamelijk uitgevoerd in zogenoemd filigraan (opgelegd gouddraad). In deze versiering is een opvallende gelijkenis met de Dorestadbroche te zien. De vorm en plaats van de aaneengeschakelde voluten (gekrulde versiering) is bij beide broches gelijk. Het kruisvormig motief is duidelijk herkenbaar en wordt opgeluisterd door een driehoekige zetting aan het uiteinde van elke kruisarm. In het centrum van de broche prijkt een grote ronde zetting waar, net als bij de driehoekige zettingen, de oorspronkelijke inzet van email verloren is gegaan.



2. Gouden broche uit het kanton Zürich, zevende eeuw (Bron: zie noot 2)

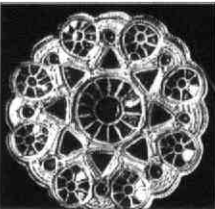
Dezelfde voluten, eindigende in roofvogelkoppen, hetgeen wijst op Oost-Romeinse invloeden, toont afbeelding 3⁷. Dit detail van het evangeliarium van Lindisfarne (Engeland) is gedateerd eind zevende eeuw. Ook de schijffibula van Wittislingen (Beieren) uit eind zevende eeuw, genoemd door Van Es¹, toont deze roofvogelkoppen. Hetgeen aantoont dat de toegepaste motieven geografisch wijd verbreid waren. In de goudsmid-ateliers vond men de roofvogelkoppen kennelijk niet erg zinvol (meer) en liet ze weg¹. Wellicht omdat deze in oorsprong geen christelijke grondslag hadden.



3. Detail evangeliarium van Lindisfarne (Engeland), eind zevende eeuw (Bron: zie noot 7)

De Germaanse goudsmeedkunst in de Frankische tijd (Frankische rijk- Duitsland) ontwikkelde zich onder Byzantijnse invloed vanaf circa 550⁷. De schijffibula werd steeds groter in doorsnee. De Dorestadbroche is met zijn 8,3 centimeter uniek in grootte. Tevens werd het overwegend filigraan teruggedrongen ten gunste van meer zettingen en het cloisonné met geslepen almandijn^{3,10}. Vóór dit inzicht pleit de recente vondst van de gouden schijffibula, uit de zevende eeuw, bij opgravingen in Soest in Noordwest-Duitsland (Noordrijn-Westfalen 1995-1998). Deze is te plaatsen tussen de Zürichbroche en de Dorestadbroche (zie afb. 4)⁹. Opvallend is bij deze Soestbroche de grote randversiering, die bestaat uit acht omgekeerde druppelvormen in cloisonné en almandijn. Deze vinden we terug als een Andreaskruisvormig motief rond de centrale almandijn in de Dorestadbroche.

Verder valt bij de acht driehoekige zettingen



4. Frankische (Frankische rijk- Duitsland) gouden schijffibula uit Soest (Noordwest- Duitsland), zevende eeuw (Bron: zie noot 9)

rond de middencirkel, die bekroond worden door een omgekeerde druppel en geflankeerd

door twee goudbolletjes, de gelijkenis op met de gestileerde levensboom in de armen van het kruisvormig motief met de groene velden, in de Dorestadbroche. Vier van de tegenover elkaar liggende driehoekige zettingen zijn gevuld met rood almandijn en de andere vier met groen glas, waardoor ook in deze Soestbroche twee kruizen zijn te ontwaren.

De vondsten van schijffibulae betreffen allen grafbijgaven, hetgeen in het begin van de achttiende eeuw, door christelijke invloed, in onbruik raakte⁸. De Dorestadbroche is daarop dus een uitzondering, tenzij deze van grafroof afkomstig is. Eveneens uniek bij de Dorestadbroche zijn de uitgezaagde openingen tussen de vier krulvormige randmotieven, die deze daarmee een nog grotere zeggingskracht geven.

Het schematisch basisontwerp van de broches is niet uniek, zie het Romeins glazen flesje uit circa 300 van afbeelding 5 (vindplaats Zuidwest-Duitsland)⁷. De maker van de schijffibulae zal het flesje waarschijnlijk niet gekend hebben, maar het ontwerp is significant en lijkt overgeleverd te zijn aan de Vroeg-Middeleeuwse goudsmid-atelier(s) in dezelfde regio. Bij nauwkeurig bekijken is steeds een tweede kruis te ontwaren, maar ik ben van mening dat dit net als bij de Dorestadbroche een toevalligheid is, voortvloeiende uit de compositie van een Grieks (gelijkarmig) kruis, geplaatst in een cirkelvorm met een eveneens cirkelvormig object in het centrum. Wellicht betreft het bij de Kanton-Zürichbroche en Soestbroche zelfs dezelfde maker (of atelier) als die van de Dorestadbroche, welke met de ingewikkelder uitgevoerde cloisonnétechniek, een stap verder is gegaan in de edelsmeedkunst. We zien zelfs een overeenkomst in de manier van werken. De terugkerende vormen zijn namelijk onregelmatig in uitvoering.



5. Romeins glazen flesje van 27,5 centimeter hoog met opgelegde glasdraadversiering, in verschillende kleuren (Romeins-Germaans Museum in Keulen, ca. 300 (Bron: zie noot 7)

Het hoofdmotief

In de Dorestadbroche zijn twee kruisvormige motieven te ontwaren. Van Es schreef over deze broche onder andere: 'Het gaat hier om een gelijkarmig kruis, dat, wanneer de broche geplaatst wordt in de stand waarin hij vermoedelijk gedragen is, als een Andreaskruis verschijnt (bedoeld wordt hier, het kruisvormig motief met de groene velden in de armen). Het andere kruis is eveneens gelijkarmig, maar het heeft voor ons gevoel een wat bizarre vorm. ... Elke arm is samengesteld uit een rond veld met daar bovenop iets wat op het eerste gezicht een dubbele krul lijkt. Bij nader toezien kan men er nog juist twee rudimentaire dierlichamen in herkennen. De lange smalle lichamen doen aan slangen denken, maar zij lopen in gekromde roofvogelsnavels uit. Telkens twee dierkoppen klemmen een van de grote parels in ruitvormig montuur tussen zich in.' Tot zover het citaat¹.

Ramskoppen

De gekrulde armen, die bestaan uit twee aan een geschakelde voluten met een naar binnen gerichte krul, doen mij eerder denken aan de hoorns van een ram. De kop wordt dan gevormd door het genoemde enigszins uitlopende, ronde veld eronder. De snuit wordt bij twee koppen weergegeven door een parel en bij de andere twee door een groen gekleurd glasbolletje. Waarom er twee glasbolletjes zijn gebruikt in plaats van parels is een gissing, maar gezien het feit dat de andere parels (langs de rand van de broche zijn ook nog zestien kleine parels gemonteerd) doorboord zijn en kennelijk afkomstig van een parelsnoer, is het niet ondenkbaar dat de ambachtsman gewoon geen parels meer had. Of dat om één of twee parels ging, weten we natuurlijk niet, maar voor het evenwicht in de compositie zal hij ook in het eerste geval twee glasbolletjes hebben gebruikt als vervanging. De hoekige vorm van de hoorns heeft de ambachtsman niet vergeten en tot uitdrukking gebracht door een verhoogde goudrand aan te brengen over de lengte van de hoorns en de hellende cloisonnévakjes aan weerszijden. De van nature brede basis en het spitse toelopen van de ramshoorns, zijn daarmee natuurgetroouw weergegeven. De maker heeft daar-

mee het bestaande krulvormige motief (zie ook de andere genoemde fibulae) samengesmeed met de christelijke symboliek van de ramshoorns (zie onderstaande paragraaf). Zo kon hij tot een passende compositie komen, met de andere onderdelen van de broche.

Christelijke symboliek

Waarom zou de maker aan ramshoorns hebben gedacht? Uit het Oude Testament leest men dat, toen de aartsvader Abraham in opdracht van God zijn zoon Izaäk zou offeren, God een ram zond met zijn hoorns verward in de struiken, om in plaats van Izaäk te worden geofferd: 'De ram is hier een beeld van Christus, die ook voor anderen opgeofferd werd en tevens als voorganger en leider van de kudde, die de schapen voorgaat en naar grazige weiden leidt. De beide hoorns herinneren aan de armen van het kruis.

Als zodanig komt de ram ook wel voor als versiering in de krul van Romaanse bischopsstaven⁴.

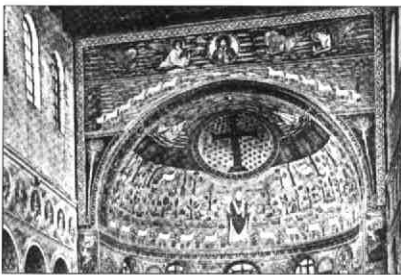
Op de broche zitten tussen de ramshoorns een grote en twee kleine parels geklemd. Alsook tussen de ramshoornparen onderling: een grote ovaal geslepen almandijn en twee kleine parels. Deze kunnen mijnsinziens mede symbool staan voor de goddelijke drie-eenheid: respectievelijk de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Het kruis met de opvallende groene velden in de armen en bekroond met een rode almandijn, is een Grieks (gelijkarmig) kruis in een vrije versie van een vorm die volgens de ene bron een Rozenkruis, en volgens een ander een Klaver-of Lazaruskruis wordt genoemd. De vrije versie is aangepast aan de ronde ramskoppen zodat een zijdelings afgevlakte vorm ontstaat van de velden. In de armen van dit kruis is in cloisonné een voorstelling gemaakt die de levensboom voorstelt. De groene velden van email, met de levensboom erin, staan symbool voor de Hof van Eden (het Paradijs), en de grote ovaal geslepen almandijn in het centrum van de broche, met het kruis, als symbool voor de almachtige God, zoals Van Es al beschreef in zijn artikel in Spiegel Historiae¹. Vergelijkbare uitvoeringen uit dezelfde periode zijn uiterst zeldzaam.

Datering

Van Es baseert zijn uiteindelijke overweging om de Dorestadbroche als Karolingisch, rond 800, te dateren op de vergelijking met stilistische motieven van kerkelijke gebruiksvoorwerpen uit die tijd¹. Naast die door Van Es genoemde en getoonde vergelijkende afbeeldingen en dergelijke welke dateren uit eind achtste en begin negende eeuw, heb ik echter twee afbeeldingen kunnen vinden van voorwerpen en dergelijke uit de zesde eeuw, die duidelijke overeenkomsten vertonen met het ontwerp van de levensboom in de Dorestadbroche, hetgeen vroegere datering mogelijk maakt. De één is een afbeelding van de 'St. Apollinare in Classe' in Ravenna (Italië) en stamt uit de zesde eeuw (zie afb. 6)⁵.

De ander is een afbeelding van een consular tweeluik van de Oost-Romeinse (Byzantium) consul Flavius Aerobindus Dagalaifus uit 506 (zie afb. 7)⁶.

De vorm van het kruis met de groene velden vindt men na goed bekijken terug in de reeds genoemde Soestbroche van afbeelding 4. De bekendheid met motieven uit de christelijke symboliek was wijd verbreid, daarvoor zorgde niet alleen de kerkelijke hiërarchie, maar ook de vele pelgrims, de handel en de militaire activiteiten uit die tijd.



6. Detail St. Apollinare in Classe in Ravenna (Italië), midden zesde eeuw (Bron: zie noot 5)

Conclusie

Gezien de hiervóór geschetste en door afbeeldingen ondersteunde stilistische- en chronologische ontwikkeling, is er mijnsinziens geen reden meer om de vervaardiging van de Dorestadbroche later te dateren dan op zijn laatst in het eerste kwart van de achtste eeuw. Aangezien er geen andere daarbij aansluitende soortgelijke vondsten zijn gedaan, lijkt daar-

mee de bloeitijd van de schijffibulae te zijn afgesloten. Het ziet er naar uit dat de edel-smidkunst zich daarna voornamelijk is gaan richten op de vervaardiging van reliekhouders en andere kerkelijke gebruiksvoorwerpen.



7. Detail consular diptychon uit 506 (Tours, Frankrijk (Bron: zie noot 6)

Toelichting levensboom Dorestadbroche

Het piramidevormige lichtblauwe grondvlak met brede basis, staat voor de stevig gewortelde stam van de levensboom. De aanhangsels met de rode bolletjes, staan voor de vruchten. De hartvormige, donkerblauwe aanhangsels daarboven staan voor de bladeren terwijl de witte 'druppels' lijken te staan voor de stam¹. Deze twee witte, omgekeerde 'stamdruppels' lijken mij echter bewust zo apart te zijn vormgegeven om (de plaats van) Adam en Eva te symboliseren bij de levensboom in de Hof van Eden, als wezenlijk onderdeel van het scheppingsverhaal. De christelijke symboliek van de toegepaste vier positieve kleuren wijzen in de bevestigende richting⁴. Het groen staat onder andere voor hoop, rood voor liefde, blauw voor onschuld en het wit voor waarheid en maagdelijkheid. Dubbele symboliek lijkt mij zeker niet uitgesloten. Daarmee doel ik op de veronderstelling van Van Es, dat de vier kleinere ovaal geslepen almandijnen aan de buitenrand van de Dorestadbroche, kunnen staan voor de vier evangelisten. Het getal vier staat voor veel uitingen in de christelijke symboliek zoals bijvoorbeeld de vier paradijsstromen (rivieren)⁴.

Bevestiging

De bevestigingsspleid, op de achterzijde van de Dorestadbroche, ontbreekt. De aanzetten van de bevestigings-punten zijn nog wel aanwezig. De plaats waar de spleid moet hebben gezeten (schuin op het kruis) komt overeen met de natuurlijke handeling om een broche met de rechterhand hoog op de mantel, vast te spelden. (De lezer kent wellicht het probleem om een naamplaatje met een horizontale spleid,

zelf netjes recht op het revers te spelden; een schuine speld biedt uitkomst.) Op die manier opgespeld, zal het kruis met de groene velden erin, ook daadwerkelijk als een rechtopstaand kruis naar voren komen (zie afb. 1).

Samenvatting

De grote gouden Dorestadbroche is een uniek exemplaar, zeker voor Nederland.

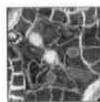
De broche is vermoedelijk gemaakt in de omgeving van Zuidwest-Duitsland, op zijn laatst in het eerste kwart van de achtste eeuw. Het vormt waarschijnlijk het sluitstuk van bijna tweehonderd jaar goudsmeedkunst voor de schijffibulae. Het ontwerp en de uitwerking daarvan, is zó gekozen dat het ten voeten uit christelijke symboliek uitstraalt. Het schematisch basisontwerp is echter gebaseerd op bestaande ontwerpen, die teruggaan tot in de Romeinse tijd. De uitvoering is, zowel inhoudelijk als in de gekozen materialen, dusdanig kostbaar, dat het bezit (opdrachtgever) moet worden toegeschreven aan iemand met een zeer hoge kerkelijke functie.

Gezien het bovenstaande en de functie van het sieraad als mantelspeld, zal het de bedoeling hebben gehad, de drager daarmee onweerlegbaar, christelijk macht/gezag te doen uitstralen/verpersoonlijken. Dit zal het meest tot zijn recht zijn gekomen in een uitvoerende functie.

Naschrift

De onderzoeker kan de broche, vanwege de emailtechniek in cloisonné, in de tijd plaatsen naar de dichtstbijgelegen, jongere kerkelijke voorwerpen¹¹, of vanwege de almandijnclouisonné bij de oudere schijffibulae zoals de Soestbroche. Andere tussenliggende vondsten zijn (nog) niet bekend. Ik geef dus de voorkeur aan de laatste veronderstelling. In de eerste plaats omdat de Dorestadbroche een draagsieraad is en dus een voorwerp van een geheel andere orde dan de kerkelijke voorwerpen. In de tweede plaats omdat de stilistische uitvoering overeenkomt met de lijn van de evolutie van de reeds besproken schijffibulae. In de derde plaats omdat het niet waarschijnlijk is dat er honderd jaar gelegen zou hebben tussen het maken van de Dorestadbroche en de andere schijffibulae. En in de vierde plaats omdat de stilistische uitvoering van het emailcloison-

né lang niet zo verfijnd is als bij de kerkelijke voorwerpen.



8. Uitvergroot detail van één van de levensboomvelden van de Dorestadbroche

Een wat gewaagde mogelijkheid zou ik - tot slot - nog naar voren willen brengen, namelijk dat de Dorestadbroche oorspronkelijk niet was uitgevoerd met de groenachtige velden van de levensboom, maar op die plaatsen was voorzien van filigraan en dat de broche later voorzien is van deze emailcloisonné versiering. Drie zaken pleiten hiervoor, namelijk omdat de broche reparatiesporen vertoont, de vier genoemde velden omsloten zijn door een aparte cloisonné goudrand en deze velden bovendien (in tegenstelling tot de andere, hoger liggende, delen van de broche) spiegelglad gepolijst zijn, waardoor het erop lijkt dat deze velden later zijn bijgemaakt en vervolgens elk in zijn geheel ingesoldeerd. Dit zou kunnen betekenen dat de broche in de lijn van de andere schijffibulae is gemaakt in het begin van de achtste eeuw en aan het eind daarvan mogelijk is gerenoveerd.

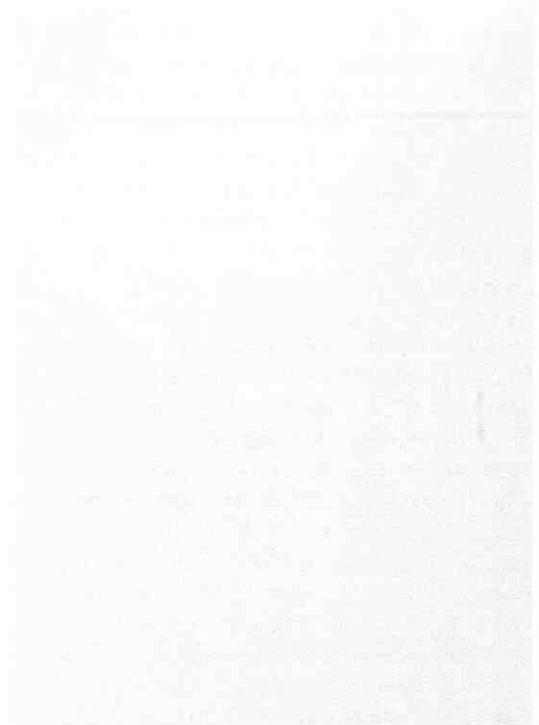
* *Cor Bastinck woont in Wijk bij Duurstede. Hij is de initiatiefnemer van de Dorestadkids (de juniorclub van Museum Dorestad) en tevens projectleider van het Jongerengilde Castellum (van de Stichting Wijks Castellum) voor archeologie, geschiedenis en cultuur.*

Noten:

Met dank aan Frans Bergwerf, Leo Grobden en W.J.H. Verwers (ROB)

1. W.A. van Es, De grote gouden broche. In: *Spiegel Historiæ*, 1978 (13-4), 247-250.
2. Archeologisch Landesmuseum Baden-Württemberg, *Die Alamannen*. Stuttgart, 1997.
3. K. Theiss, *Die Alamannen*. Stuttgart, 1978.
4. J.J.M. Timmers, *Christelijke symboliek en iconografie*. Haarlem, 1981.
5. F. van der Meer, *Christus, oudste gewaad*. Utrecht, 1949.
6. H. Wolfram, *Das Reich und die Germanen*. Berlin, 1991.

7. V.H. Elbern, *Das erste Jahrtausend - Kultur und Kunst im werdenden Abendland an Rhein und Ruhr*. 3 Dln. Düsseldorf, 1962.
8. F. Rademacher, *Fränkische Goldscheiben fibeln*. München, 1940.
9. Römisch-Germanisches Museum der Stadt Köln, *Fundort, Nordrhein-Westfalen, Millionen Jahre Geschichte*. Mainz, 2000.
10. Almandiet is een roodachtig gekleurd granaat uit India. Het werd geslepen tot almandijn, als dunne plaatjes en als cabochon steen. In goud gezet, was het de meest toegepaste halfedelsteen in sieraden van de Merovingische tijd. Het was wijd verbreid in Perzië en Byzantium. Van daaruit kwam het via het gebied rond de Middellandsezee naar Europa. Ateliers voor de verfijnde goudsmeedkunst waren vermoedelijk gevestigd in kerkelijke centra (kloosters?) die we moeten zoeken in het gebied van Noord-Italië, Zwitserland en Zuidwest-Duitsland. Er is echter zeer weinig bekend over de Vroeg-Middeleeuwse ateliers. In het begin werd het almandijn nog spaarzaam toegepast, wellicht was de toelevering nog beperkt. Later werd het geslepen almandijn steeds meer gebruikt. De indringende rode kleur van het almandijn, is wellicht de verklaring, voor het toenemende gebruik ervan in kerkelijke sieraden.
11. W.A. van Es, *La grande fibule de Dorestad*. In: *Festoen*, 1976, 249-266.



Voormalige boerderij te Cothen ouder dan gedacht

Ad van Bommel*

Precies op tijd

Enigszins verscholen aan de rand van het dorp Cothen ligt de voormalige boerderij van mijn voorouders (Zandpad 11). Het staat, halverwege de buitenplaats Steniswaard en de NH-kerk, pal aan de Kromme Rijn met aan de achterkant zicht op kasteel Rijnstein. Voor het huis staat één van de oudste leilinden in het gebied. Het ligt vlak bij wat het Wed wordt genoemd, oorspronkelijk een doorwaadbare plaats door de rivier aldaar. Rond 1968 heeft mijn familie de boerderij verkocht. Het is toen geheel verbouwd tot woonhuis. Medio 2001 is het in andere handen overgegaan en opnieuw grondig verbouwd. In die tijd stond ik op een middag voor het huis, de nieuwe eigenaar sprak me



1. Kijkje in het straatje tussen rechts de boerderij en links het bakhuis. Te zien zijn aan de pomp in klederdracht Wilhelmina van Bommel - van Bennekom (1834-1917) en haar zoon Adrianus van Bommel (1876-1954). De foto zal rond 1910 zijn genomen (Collectie auteur)



2. De boerderij frontaal met links het bakhuis en rechts een schuurberg. Voor de boerderij een aantal familieleden waaronder Wilhelmina van Bommel (1918) en haar broer Adriaan van Bommel (1919). Foto genomen circa 1925 (Collectie mevrouw T.A. van Bommel)

aan, ik vertelde wie ik was en hij nodigde me uit om binnen een kijkje te nemen. Er werd volop gewerkt en gebroken. De vloeren lagen eruit, tengelwerk was verwijderd, plafonds waren opengelegd. Kortom, het was mogelijk een (snelle) indruk van de bouwgeschiedenis te krijgen. Al spoedig werd me duidelijk dat die geschiedenis verder terug gaat dan de negentiende eeuw die de eigenaar te horen had gekregen bij de voorbereidingen van de verbouw.

Uiterlijke schijn bedriegt

In 1672-1673 zijn Franse troepen het zuidoosten van de provincie Utrecht binnen gevallen. Ze hebben daar toen enorm huis gehouden. Veel gebouwen zijn in vlammen opgaan. Decennia nadien zijn de verwoestingen nog te zien. Zo maakt het gerecht Overlangbroek in 1724 - dus zo'n veertig jaar later - een lijst op van het ontvangen huisgeld (een belasting).¹ De lijst telt in totaal 35 posten. Onder het kopje 'gedestrueerde hujsen die lange jaren sijn te niet geweest en voorts door d'invasie der Francken te gronde geruineert' staan maar liefst tien posten. Dikwijls wordt dan ook gedacht dat in

dit gebied, op de kastelen na, nauwelijks meer oude gebouwen staan. Die gedachte wordt versterkt door de monumenten-inventarisatie publicatie (mip) die per gemeente is verschenen. Deze publicaties zijn in hoofdzaak gebaseerd op het exterieur van gebouwen. Het exterieur is in de tijd vaak aan grotere veranderingen onderhevig dan het interieur: een moderne gevel kan een veel oudere kern omhullen. Een qua uiterlijk negentiende-eeuws huis dat een oudere niet-zichtbare kern heeft, krijgt de mip-kwalificatie 'negentiende-eeuws' of wordt soms niet eens vermeldingswaard geacht. Het grote gevaar is dat een niet-ingevoerde gebruiker die kwalificatie ziet als zijnde geldend voor het gehele huis met alle gevolgen van dien bij voorbeeld de beoordeling door een gemeente van een (ver)bouwaanvraag. Aantasting of zelfs sloop kan dan het onbewuste resultaat zijn! Ook hiervoor geldt: onbekend maakt onbemind. Een voorbeeld daarvan is de voormalige boerderij van mijn voorouders. Overigens is die boerderij in het geheel niet opgenomen in de mip-publicatie over Cothen.²

Bronnen

Eind 1796 koopt mijn voorvader Gerrit van Bommel (1743-1803) voor bijna 2400 gulden van Jan Weijersse: '... zekere huisinge met omtrent acht hond [circa 1,1 ha] boomgaard staande ende geleegen onder den gerechte van Cothen, strekkende uyt den Crommen Rijn over 't Zandpad tot aan den gemeene weg [de huidige Groenewoudseweg], daar oostwaards de kosterye van Cothen en westwaards dezelve kosterye ...'.³ De boerderij is tot omstreeks 1968 in mijn familie gebleven alhoewel de familie zelf al in 1938 was verhuisd naar een ervoor gelegen, nieuw gebouwde boerderij (Groenewoudseweg 1).

Jan Weijersse - alsdan wonend onder Werkhoven - had het huis in 1787 gekocht van Philippus Schilge c.s. uit Wijk bij Duurstede. De koopsom bedroeg ruim 1100 gulden (minder dan de helft van wat er nog geen tien jaar later voor zal worden betaald). De koopacte is aldaar gepasseerd voor notaris Joan Tessemaker maar niet meer in diens archief aanwezig.⁴ Dit is de vroegste vermelding in 'rechte lijn'. Voordien resteren enkele losse vermeldingen.

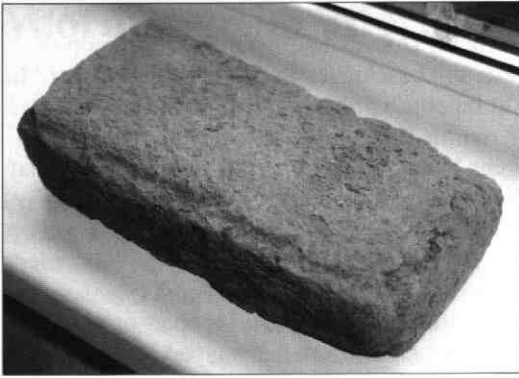
In 1609 is de Kromme Rijn vanaf Utrecht tot Wijk bij Duurstede uitgebreid - stroomopwaarts - beschreven in een visitatie-rapport.⁵ In dit rapport wordt te Cothen de brug over de Kromme Rijn bij Rijnestein genoemd, vervolgens bijna 200 meter verder een wed, en vanaf daar ligt na ongeveer 70 meter 'een brug bij het huis van Peter Cornelisz.'. Dit moet wel op de plaats van de boerderij van mijn voorvaders zijn.

Eind 1664 is een inspectie-rapport opgesteld over de conditie van het jaagpad langs de Kromme Rijn vanaf Wijk bij Duurstede. In dit rapport is tussen Steniswaard en het al genoemde wed bij Rijnestein sprake van de hofstede van Adriaen Dirckszn. Deze Adriaen Dirckszn. [van Dam] wordt aldaar ook in 1652 en 1662 genoemd. Zeer waarschijnlijk wordt ook hier weer de boerderij aan het Zandpad 11 bedoeld.⁶ Al met al is een vroeg zeventiende-eeuwse datering van die boerderij een reële mogelijkheid.

Huidig aanzien

Na het overlijden van mijn overgrootvader Gerrit van Bommel (1821-1900) is een inventaris opgemaakt.⁷ De inventaris leert dat de - kleine - boerderij toen uit de volgende gebouwen en (hoofd)vertrekken bestond: voorhuis, keuken, opkamer, kelder, zolder, bakhuis, wringhuis, schuur(berg) en achterhuis. Oorspronkelijk was de boerderij er één van het type hallehuis. Boerderijen van dit type kenmerken zich door een voorhuis (het woongedeelte) gescheiden door een brandmuur van het achterhuis. Het achterhuis is verdeeld in een middendeel met links en rechts een stalgedeelte voor het vee. De ruimte boven het vee doet dienst als hooizolder.

De schuur(berg), het bakhuis - waar men 's zomers woonde - en het wringhuis zijn rond 1968 afgebroken. In plaats van dat huis is een woonvleugel aangebouwd. Terzelfdertijd is ook de pomp verwijderd die tussen beide gebouwen stond. Het achterhuis (de 'deel', inclusief zolder en rieten kap) is geheel afgebroken en opgebouwd tot woonhuis. Het voorhuis (inclusief de ooit aangebouwde zijkamer, de keuken (goot of geut genoemd), de opkamer, de slaapkamers op zolder en de half-verzonken kelder (met pekelbak) zijn toen wel



3. De keldersteen (26x13x5,5 cm) (Foto auteur, september 2001)

aangepast maar qua indeling niet wezenlijk veranderd. Wel zijn alle bedsteden uitgebouwen. De binnenmuren en de zware brandmuur (met plaats voor de 'Wijkse kachel' of 'platte buiskachel') tussen voor- en achterhuis zijn blijven staan. Dit geldt ook voor de voorgevel en voor het voorste deel van de oorspronkelijke linkerbuitenmuur.⁸



4. De voorgevel tijdens de verbouwing (Foto auteur, september 2001)

Familie-contact

Op het moment dat ik september 2001 het huis betrad, was men druk doende een belangrijk deel van de nog bestaande originele binnenmuren te slopen. Ik zag aan de gebruikte bakstenen dat de voorgevel inclusief de zijkamer van veel latere datum waren dan de kelder en de binnenmuren. De eigenaar wees me op potloodaantekeningen van één en dezelfde hand op het stucwerk van die muren. Ik kwam dichterbij en zag tot mijn genoegen op de achtermuur in ieder geval staan: '3 april

1894 G.M. van Bommel Cothen' en op de rechtersmuur: '3 april 1894/ jongens gaa je mee/ nu of nooit/ allemaal een dubb.' De initialen staan voor Gerarda Maria (1873-1930), een dochter van mijn overgrootvader. De aantekeningen zullen dan ook wel van haar hand zijn. Omdat het stucwerk hetzelfde stucwerk is als in de aangebouwde zijkamer en van de voorgevel, ligt het voor de hand dat die zijkamer ook in 1894 is gebouwd en dat er toen tevens een geheel nieuwe voorgevel in is gezet. Inmiddels is het stucwerk met de aantekeningen verdwenen. Gelukkig heb ik ze nog wel op foto kunnen vastleggen.

Baksteen

Aangestoken door mijn enthousiasme gaf de eigenaar me als geschenk een baksteen afkomstig uit de keldermuur. (Die baksteen heeft nu een ereplaats op mijn vensterbank.) Ik zag toen ook dat bovenin die muur een aantal hergebruikte kloostermoppen - met als grootste formaat 29,5 cm lang, 14,5 cm breed en 6,5 cm dik - was verwerkt. De keldermuur zelf bestaat uit bakstenen van het formaat 26 cm lang, 13 cm breed en 5,5 cm dik. Omdat het formaat van bakstenen doorgaans tijdgebonden is, is aldus een goede datering mogelijk. De vraag is natuurlijk welke datering. Met de baksteen op de autostoel naast me, ben ik eerst door Wijk bij Duurstede en later langs de Langbroekerwetering gereden om te zien of ik ergens dezelfde stenen kon ontdekken. Langs die wetering was het al snel raak en wel bij het



5. Het huis voor de laatste verbouwing (Foto auteur, april 1979)



6. Interieur met grotendeels gesloopte binnenmuren met links de kelder en achteraan de brandmuur met deur naar het voormalige achterhuis (Foto auteur, september 2001)

poortgebouw van het voormalige kasteel Groenestein. In dat poortgebouw zitten zowel qua formaat als qua textuur precies dezelfde bakstenen als in de kelder van de boerderij van mijn voorouders. Dat poortgebouw dateert volgens een ingemetselde datumsteen uit 1617. Dit stemt prachtig overeen met 1609, het jaar van de vroegst bekende schriftelijke vermelding van de boerderij.

Beteuurd

Toen ik de huidige eigenaar te midden van de sloopwerkzaamheden vertelde van het resultaat van mijn datering, keek hij wat beteuurd om zich heen en zei met zoveel woorden: 'Goh, als ik dat had geweten'. De voormalige boerderij van mijn voorouders is nu grotendeels nieuwbouw, met een laat negentiende-eeuwse voorgevel en met een steeds kleiner geworden zeventiende-eeuwse kern. Ik ben heel zuinig op de baksteen uit die kern. Je weet immers maar nooit.

** Dr. A.A.B. van Bommel is sociaal geograaf, woonachtig in Wijk bij Duurstede en werkzaam in Den Haag als senior adviseur bij de Vereniging van Hogescholen, de HBO-raad. Zijn historisch onderzoek richt zich vooral op het Kromme-Rijngebied en op Cothen.*

Noten:

- 1 Het Utrechts Archief (HUA), DOM, 3894.
- 2 S. van Ginkel-Meester, A. Vernooij, *Cothen - geschiedenis en architectuur*. Zeist, 1992. In een recensie hiervan in *Tussen Rijn en Lek* (jrg. 27, 1993-2, 25-27) heb ik indertijd gewezen op de gevaren van de gehanteerde methodiek.
- 3 Koop in HUA, Notarieel Archief (NA), U283a003, not. H.J. van Loenen, no. 52, 1-10-1796. Transport in Streekarchivariaat Kromme-Rijn - Utrechtse Heuvelrug (SAKRUH), Dorpsgerichten, 507 en 509, 24-6-1797.
- 4 Koop 21-3-1787 via HUA, Financiële Instellingen, 2508, 3-8-1787. Bevesting koop in 1787 voor schout en schepenen van Cothen op 29-5-1792 (SAKRUH, Dorpsgerichten, 507).

- 5 HUA, Staten, 551. Zie ook A.A.B. van Bommel, *De Kromme Rijn - waterstaat, onderhoud en gebruik vanaf 1600*. Houten, 1996, 205-206.
- 6 23-11-1664: Streekarchivariaat Rijnstreek te Woerden, Het Gemene Land van Wijk bij Duurstede, 84; 1652: Streekarchivariaat Rijnstreek, Het Gemene Land van Wijk bij Duurstede, 79; 15-10-1661: Streekarchivariaat Rijnstreek, Het Gemene Land van Wijk bij Duurstede, 87.
- 7 SAKRUH, NA 1896-1905, 324, not. H.J. van Heijst, no. 1782, 26-10-1900.
- 8 Met dank aan mevrouw T.A. van Bommel.



7. Oorspronkelijke kelder met pekelbak en vroegere buitenmuur (Foto auteur, september 2001)

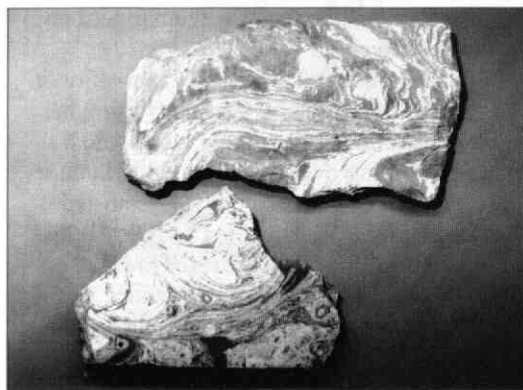
Bij kasteel Heemstede gevonden fragmenten van Utrechtse gegoten marmervloertegels

Anton van Schip*

Het is niet alles marmer wat gemarmerd is

Op de Open Monumentendag op 14 september 2002 werd Heemstede extra onder de aandacht gebracht. Dit omdat de restauratie van het kasteel zelf voltooid was. Dit kon toen (voor kaarthouders) onder begeleiding bezichtigd worden, en de daarbij gelegen tuin was vrij toegankelijk. Bij dit alles hadden we: Henk van Herwijnen en ik, een poortwachtersfunctie: we moesten de bezoekers op het bezit van kaarten controleren en parkeerchaos trachtten te voorkomen. Op zeker moment bleek Henk het, gezien de toeloop en het gedrag van de bezoekers, best alleen afkon. Nu was het mij bij aankomst op het terrein opgevallen dat de bagger uit de kasteelgracht, die in de groenten- en fruituin opgeslagen had gelegen, na indroging over gedeelten van het terrein verspreid was. Ja en toen kon ik natuurlijk de verleiding niet weerstaan om op die gedeelten nog even wat veldwerk te gaan doen. Mijn verwachtingen waren echter niet hooggespannen, omdat ik wist dat de gracht bij een vorige restauratie in 1973 ook al uitgebaggerd was. Er werd dan ook weinig spectaculairs door me gevonden. Dacht ik. Maar ik vond wel een drietal, naar ik dacht marmeren, tegelfragmenten.

Frans Landzaat, onze ceramolitholoog (letterlijk vertaald: kleisteenkundige), onze deskundige dus op het gebied van bouwmaterialen van gebakken klei, hielp me echter gauw uit de droom toen ik ze hem liet zien. Hij toonde me ter plekke met argumenten aan dat slechts één van de stukken van - Noords - marmer was en dat de overige twee, zie foto, wel van marmer leken, maar geen marmer waren. Daardoor werden het toch nog *bijzondere* stukken, omdat bij de restauratie niets gebleken was van een vloer van dergelijke tegels van oneerbiedig gezegd: nepmarmer. Het Noordse tegelfragment is van hetzelfde materiaal als de marmeren tegelvloer die nu in de hal van het kasteel ligt.



Fragmenten van het gegoten marmer (Foto auteur)

Determinering van de fragmenten nepmarmer

In 1691 wordt octrooi verleend 'waar bij mr. Francois van Oort wort toegestaan alleen te mogen backen marmer steenen (...)'. Met 'steenen' wordt hier bedoeld 'tegels'. Bij dit octrooi ging het niet om het produceren van een tegel van echt marmer maar om een tegel, samengesteld uit een gebakken mengsel van klei met pijpaaarde. De beide ingrediënten werden zodanig met elkaar gemengd dat er een aardkleurige massa ontstond met witte marmering. Nadat deze massa in een tegelvorm gegoten was, werd deze 'groene': ongebakken, tegel, na voldoende gedroogd te zijn, in een steenoven gebakken. Door dit bij hoge temperatuur te doen, ontstond een 'soorte van gemarmerde steen (...) soo vast ende bondigh als natuerlijcke marmer'.

Werd tijdens het bakproces lucht en dus zuurstof in voldoende mate in de oven toegelaten, oxyderend bakken genoemd, dan ontstond een rode tegel met witte marmering. Werd echter de toevoer van lucht en zuurstof tijdens het bakken zo miniem mogelijk gehouden, men noemt dit reducerend bakken, dan was het eindproduct een blauwgrijze tegel met echter

ook weer een witte marmering. Het kleurverschil in het eindproduct heeft te maken met de mate waarin in de klei ijzerverbindingen voorkomen. Deze verbindingen kleuren bij oxydatie rood en bij reductie blauwgrijs. Omdat in pijp-aarde geen ijzerverbindingen aanwezig zijn, is en blijft de kleur wit, onafhankelijk van het bakproces. De beide door mij gevonden fragmenten zijn blauwgrijs en witgemarmerd en zijn dus reducerend gebakken.

Door zijn hardheid is deze tegel zeer slijtvast. Bovendien blijft, ook bij sterke afslijting het marmerpatroon aanwezig. Dit komt omdat de marmertekening over de gehele dikte in de tegel aanwezig is. De door mij op Heemstede gevonden fragmenten moeten aan de tegelbakkerij van Van Oort toegeschreven worden op grond van het feit dat ze ongeglazuurd zijn. Men noemt dit type, omdat het in de provincie Utrecht gefabriceerd is, Utrechtse of Stichtse gegoten marmervloertegel. Dit om dit type te onderscheiden van een geheel ander soort gemarmerde tegel die in Friesland geproduceerd werd. Hierbij werd op de groene tegel van klei een gemarmerde engobe: een vloeibaar mengsel van een klei en pijp-aarde, aangebracht². Na een eerste keer bakken werd vervolgens loodglazuur op de tegel gedaan en werd hij opnieuw gebakken tot dit glazuur uitgevloeid was. Deze manier van fabriceren had tot gevolg dat bij sterke afslijting het marmerpatroon, dat alleen aan het oppervlak van deze tegels aanwezig was, volledig verdween.

Poging tot datering van de Fragmenten

Op 4 mei 1680 wordt Diderick van Velthuysen heer van Heemstede³. Deze laat in 1682, getuigde de vermelding in het balkonhek aan de achtergevel: 'BEERENT HOFSMIDT VTRECHT 1682'⁴ de achtergevel veranderen. Mogelijk zijn in dat jaar ook de hal en de grote zaal van enige aanpassingen voorzien. Omstreeks 1695 - 1698⁵, een exacte datering is niet te geven, laat hij ingrijpende veranderingen in het kasteel zelf verrichten.

En bij dit laatste zouden François van Oort en zijn 'marmarstenen' in beeld kunnen komen. Immers François en Diderick kenden elkaar. Ze waren blijkbaar zo goed met elkaar bekend dat Van Oort in 1714 een gedicht maakte ter gelegenheid van de 63^{ste} verjaardag van Diderick⁶.

Daarin komt als negende vers voor:
'Ik had syn goedhen al in 't oog,
Doen 'k pas syn jaren kon dubbléren;
Hem by syn speelmaets sag verkeren,
Hoe ider na syn bysyn vloog.'

Gezien de respectievelijke geboortejaren van François en Diderick: rond 1642-1643 en 1651, levert een eenvoudig rekensommetje aan de hand van gegevens in dit vers als resultaat op, dat François acht of negen geweest moet zijn, toen Diderick geboren werd. Daaruit volgt dan weer dat hij om Diderick's leeftijd te kunnen 'dubbléren', zestien of achttien geweest moet zijn, toen deze acht of negen was. Vanaf 1660 moeten ze elkaar dus gekend hebben.

Uitgaande van de datum: 1691, van het octrooi voor de gegoten marmertegels is het dus heel goed mogelijk dat dit type, door Van Oort aan Van Velthuysen geleverd, tussen 1695 en 1698 als 'vloerbedekking' in het kasteel gelegd zijn. Maar waar in het gebouw? Dat lijkt me niet meer te achterhalen. Zeer waarschijnlijk niet in de entree van het kasteel: daar lag, en ligt weer, echt Noords marmer.

* *Anton van Schip is secretaris/penningmeester van de Archeologische Werkgroep 'Leen de Keijzer' te Houten.*

Noten:

Met dank aan Frans Landzaat voor suggesties en het aandraagen van literatuur.

- 1 F.H. Landzaat, *De Stichtse gegoten marmervloertegel*. In: *Jaarboek Tegel*, van de Stichting Vrienden van het Tegelmuseum It noflik Sté te Otterlo, 1981, nr. 9, 9-15, zie afb. 3.
- 2 Ibid, p. 15.
- 3 L.B. Wever, *Heemstede. Architectonisch onderzoek van een zeventiende eeuwse buitenplaats in de provincie Utrecht*. (Het artikel heeft een tweetalige: Nederlandse en Engelse paralleltekst.) Technische Universiteit Delft.
- 4 Ibid p. 50.
- 5 Ibid p. 52.
- 6 F. van Oort, *Geboortetoorts, Met veel vreugde ontstoken op den 63^{en} verjaardag van den doorluchtigen heer Diderik van Velthuysen, heer van Heemstede, enz.* 18-12-1714 (Koninklijke Bibliotheek, 852 A 14).

Varia

Historische grenspalen

Het september 2001 nummer van dit tijdschrift bevat een artikel over historische grenspalen in het Kromme-Rijngebied. Naar aanleiding ervan heeft het bestuur van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek' de besturen van de gemeenten Bunnik, Houten en Wijk bij Duurstede, van de provincie Utrecht en van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden aangeschreven met het verzoek de in hun gebied nog aanwezige palen te beschermen. Het College van B&W van Wijk bij Duurstede heeft de Historische Kring bij brief laten weten dat de Dienst Openbare Werken is gevraagd bij de werkzaamheden rekening te houden met bedoelde grenspalen.



De caschrom (Bron: zie noot 2)

Wat kun je doen met een 'graaf'?

In het vorige nummer van dit tijdschrift (36-2/3, pp. 41-45) schreef A.S.M. van Schip een artikel over een te Houten gevonden middeleeuwse schep, een 'graaf', waarschijnlijk zonder kruk. Zo'n graaf werd dikwijls gebruikt voor het steken van veen en van heideplaggen. Dat gebruik lijkt hem in Houten echter minder voor de hand te liggen. Wat dan wel? Drie reacties van lezers:

- a De mogelijkheid bestaat dat de graaf is gebruikt voor het steken van mest in een mestvaalt en/of in een primitieve potstal waar door het vee 's winters de eigen mest vermengd met stro en dergelijke, zeer stevig was vastgestampt (*Ad van Bemmel*).
- b Ik ben indertijd - op papier - een zelfde schep tegengekomen in Cattenbroeck¹. Tot in de 19^{de} eeuw werd in West-Ierland en de Highlands van Schotland een vergelijkbaar apparaat gebruikt, de 'caschrom'. Dit is een smalle schop op lange steel, een veredelde graafstok. Het apparaat werd met de voet in de grond gedrukt en daarna met een draai van het rechterpolsgewricht naar rechts omgeworpen. Zo ontstond een smalle 'ploeg'-voor. Een kruk was niet aanwezig daar die belemmerd zou hebben gewerkt². Ten aanzien van het voorkomen van veen, is bekend

dat in Zeister bronnen beroepsverveners worden genoemd en ook particulieren die voor eigen behoefte een stuk veen kochten en dat ontgonnen. Zelfs het Vrouwenklooster in Oostbroek verkocht turf³. Veel later - in 1815 - werd er nog in onder meer Amerongen, Doorn, Driebergen en Leersum verveend⁴ (*D.R. Klootwijk*).

- 1 D.R. Klootwijk, Pachtcontracten van 'Vrou Beelen Hoeven' in Cattenbroeck. Anno 1475. In: *'Seijst'*, 18-4 (1988), 79.
 - 2 J.B. Mitchell, *Historical Geography*. Londen, 1954 (herdruk 1973), 116.
 - 3 D.R. Klootwijk, De belangrijkste brandstoffenleverancier in de tweede helft van de Middeleeuwen. Een vergelijking van vervening bij Zeist en Gouda. In: *De Schatkamer- regionaal historisch tijdschrift*, september 1988.
 - 4 *De Utrechtse gemeenten in 1815*. Utrecht, 1972.
- c Ik kan u melden dat een houten kruk is gevonden bij de opgraving van een twaalfde eeuwse boerderij in Gouda. De datering kan worden aangescherpt tot 1120-1135. Uiteraard is niet met zekerheid te zeggen of de kruk aan een schep heeft gezeten maar de gelijkenis met de kruk van een moderne schep is treffend¹ (*Ruurd Kok*).
- 1 R.S. Kok, *Wonen op het veen - archeologisch en ecologisch onderzoek van een twaalfde eeuwse boerderij in de Oostpolder te Gouda*. Gouda: Gemeente Gouda, 67.

Joest Gerytsz., schout van Schalkwijk (2)

In 1992 schreef ik in dit tijdschrift (26-1, 10-18) een artikel over Joest Gerytsz. die van 1480-1525 wordt genoemd als schout van Schalkwijk. In dit artikel wordt de vraag gesteld: 'Wie is de vader van Joest Gerytsz.'. Vier mogelijkheden worden genoemd. En wat blijkt nu tien jaar later?, geen van deze vier was de vader. Wel wordt in hetzelfde artikel gesproken over een Joest Gerytsoen die wordt beleend met 7,5 hont land in het kerspel Tull na het overlijden van zijn broer Gerytsoen die het op 12-12-1446 had verkregen. Gezien het grote tijdsverschil nam ik toen aan dat dit een ander persoon zou moeten zijn dan onze Joest

Gerytsz. In het in 2001 uitgekomen *Repertorium op de lenen van Gaasbeek* (Hilversum, 2001, 157) komt dit leen uitvoerig aan bod. Op 2-4-1446 wordt Joost Gerardsz. er mee beleend bij dode van Willem Gerardsz., zijn broer. Vele jaren later, en wel op 9-2-1530, wordt met dit leen beleend Jan Frederiksz., bij dode van Joost Gerardsz., zijn oom. Die laatste moet de zeer hoge leeftijd van circa 95 jaar hebben bereikt. Uit de belending van het leen in 1446 kan worden afgeleid dat de vader van de broers Willem, Frederik en Joest, een Gerard Willemsz is en niet één van de ander vier welke in het artikel uit 1992 als mogelijkheid worden genoemd (*H.M. Pothuizen*).